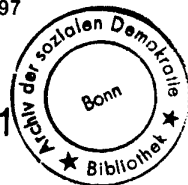

**ИЗБОРНИ СИСТЕМИ ВО
ИСТОЧНА ЕВРОПА**

**ДИТЕР НОЛЕН
МИРЈАНА КАСАПОВИЌ**

Фондација "Фридрих Еберт"
Канцеларија Скопје
Скопје, Март 1997

A 97 - 04581

СОДРЖИНА

ПРЕДГОВОР НА ИЗДАВАЧОТ	5
------------------------------	---

Дитер Нолен ИЗБОРНИ СИСТЕМИ И ИЗБОРНА РЕФОРМА - ВОВЕД	6
--	---

Дитер Нолен ИЗБОРНИ СИСТЕМИ ВО ИСТОЧНА ЕВРОПА - ГЕНЕЗА, КРИТИКА, РЕФОРМА	45
---	----

Дитер Нолен, Мирјана Касаповиќ ИЗБОРНИ СИСТЕМИ И СИСТЕМСКИ ПРОМЕНИ ВО ИСТОЧНА ЕВРОПА	67
---	----

Издавач:
Фондација "ФРИДРИХ ЕБЕРТ"
Канцеларија Скопје
Бул. Партизански одреди бр.89
91000 Скопје, Република Македонија

Превод:
Емилија Бојковска
Наѓенка Туторов
Милинка Трајковска

Стручен консултант:
Др. Наташа Габер

Лектор:
Милева Антевска

Редакција:
Милинка Трајковска

Техничка обработка:
Миле Митровски

Печат и реализација:
"АМК Макдизајн" - Скопје

Тираж: 750 примероци

ПРЕДГОВОР НА ИЗДАВАЧОТ

Од падот на железната завеса и распаѓањето на тоталитарните режими на Источниот блок земјите од Средна, Источна и Јужна Европа тргнаа по тешкиот пат на "трансформацијата". Потребната основна структура на промената не го опфаќа само стопанскиот и социјалниот систем туку и преминот кон можна плуралистичка демократија и активно учество во цивилните општества.

Кај креирањето на новото општествено уредување демократските избори ја играат централната улога за легитимирањето на политичкиот систем. Само со овој акт изборите царсто ги пишуваат своите интереси и преференции во политичките институции. Како ќе се преточат нивните гласови во политичко влијание, зависи од важечкото изборно право. Различни изборни системи од мнозинскиот до пропорционалниот изборен систем се применети, во меѓувреме, во Источна Европа.

Голем број на опции и комбинации на различните елементи на изборното право, како и со тоа сврзаните импликации за распределба на мандатите, а со тоа и политичката моќ, создаваат комплициран материјал. За политичка дебата за ЗА и ПРОТИВ различните изборни системи, неизбежно е детално стручно познавање.

Оваа книга за изборните системи во Источна Европа сака да даде прилог за стручноста на оваа дискусија. Тој прилог содржи три труда на меѓународно реномираниот научник Проф. Др. Дитер Нолен (Dieter Nohlen) од германскиот универзитет Хајделберг. Во воведното заглавје објаснети се основните поими и концепти како вовед во стручното подрачје на "Изборните системи и изборните реформи" и е развиена типологијата на системите. Следното заглавје за "Генезата, критиката и реформата на изборните системи во Источна Европа" ги синтетизира во делови резултатите што се продлабочено преставени во третото заглавје за "Изборните системи и промени на системите во Источна Европа". Др. Мирјана Касаповиќ, од факултетот за политички науки на универзитетот во Загреб, соработуваше на оваа емпирииска работа.

На авторите за преотстапување на нивните текстови за објавување, како и на преведувачите и едиторите за нивната работа на ова издание, им се упатува благодарност.

Др. Марк Мајнاردус
Фондација "Фридрих-Еберт"
Регионална канцеларија "Балкан", Софија

ДИТЕР НОЛЕН

ИЗБОРНИ СИСТЕМИ И ИЗБОРНА РЕФОРМА - ВОВЕД

Со овој вовед во политиколошката област "изборни системи" се прави обид во целост да се третира проблематиката која произлегува од различните пристапи - нормативни и емпириски, аналитички и политичко-консултативни, општествено-специфични и пристапи подредени на актерите итн. - и едновременно компактно да се претстави современото ниво на знаења, онака како што тоа му изгледа на специјалистот за изборни системи. Инструктивниот карактер на воведот, изоставањето на научните контроверзи, се условени од интересот. Овој вовед и се обраќа на една широка публика од науката и од политиката.

1. Концепт, елементи и типологија на изборните системи

1.1. Концепт и значење на изборните системи

Изборните системи можат да се концептуализираат во потесна и во поширока смисла. Во многу политички дебати за изборните системи - пред сè во оние земји во кои не постои изразита изборна традиција - концептот во голема мера се проширува и тој го опфаќа сето она што се однесува на изборниот процес, вклучувајќи ги изборното право и изборната организација. Наспроти ова, од аналитички причини овде се претпочита еден потесен концепт. Согласно со тоа, изборните системи го содржат модусот според кој избирачите својата партиска и/или кандидатска преференција ја изразуваат со гласови и нив ги преточуваат во мандати. Овој потесен концепт има поголема корист, како за проучувањето на политичките влијанија на изборните системи, така и за политичката дебата за воведување или реформа на изборните системи.

Во науката и во политиката не постои единство за тоа колкаво е значењето на изборните системи за развојот на политичкиот систем воопшто и на партискиот систем посебно. Екстремни спротивставени позиции се во меѓусебен конфликт. Додека, од една страна, судбината на демократијата повремено се поврзува со прашањето на изборниот систем, од друга страна пак, на изборниот систем му се придава мало, речиси занемарливо политичко значење. Обете позиции се неodrжливи. Првото тврдење превидува дека политичкиот развој, по правило, не може да се објасни монокаузално, туку дека се определува од повеќе фактори со различно потекло. Против второто тврдење сведочат многубројни емпириски по-

тврди: изборните системи во секој случај влијаат врз однесувањето на избирачите и врз резултатите од изборите и така го обликуваат партискиот систем, соодлучуваат при распределбата на власта во земјата и можат да имаат големо значење за нејзината политичка стабилност.

Интернационално реномираните експерти за прашања од изборните системи им припишуваат големо значење на изборните системи - меѓу другите, на пример, Arend Lijphart и Giovanni Sartori. Според истражувачот на партиите Sartori (1994: IX) изборниот систем претставува "a most essential part of the workings of political systems. Not only are electoral systems the most manipulative instrument of politics; They also shape the party system and affect the spectrum of representation"¹⁾. Според Сартори изборните системи се особено погодни инструменти за political engineering²⁾, кои остваруваат значајни политички ефекти. Lijphart (1994: 1) дури уште посилно го истакна значењето на изборните системи, кога констатира дека "the electoral system is the most fundamental element of representative democracy"³⁾.

Наспроти ова, во младите демократии кои се стремат кон своја консолидација или демократски развој, во политички заинтересираната јавност често превладува мислењето дека прашањето на изборните системи не е толку значајно. Според нив, демократскиот квалитет на етаблираниот политички систем во далеку поголема мера зависи од други услови и фактори, како на пример, од развојниот степен и структурата на општеството, од social cleavages, од политичката култура, од општествено-политичките односи во власта, од партиите и нивната (олигархиска) конституција, од недостатоците на изборниот процес (измамо во изборите) и корупција во праксата, кои се провлекуваат низ целиот политички процес. Во однос на таквите сериозни противаргументи исто така често се застапува и мислењето дека е поважно да се третираат оние проблеми кои ја первертираат демократијата, пред сè, бидејќи реформата на изборниот систем ништо не би изменила во критикуваните политички односи.

Во суштина основните проблеми на општествениот развој и на општествената структура, на политичката култура, на посторните и зацврстените односи во власта на општеството, на шаблоните на однесување на политичките елити итн. го ре-

лативизираат значењето на факторот изборен систем. Ова мошне нагледно се покажува уште во чисто политичко-институционалната област. Доколку не се гарантирани фер избори, доколку резултатите од изборите можат да се фалсификуваат, тогаш изборниот систем има незначителна улога, а неговата релативност дури тогаш е занемарлива, кога општествените групи на власт на крајот определуваат кој ќе ги добие изборите, кога капиталот и корупцијата го определуваат политичкото однесување на претставниците на народот итн.

Меѓутоа сосема општо може да се каже дека со развојот на демократијата во смисла на правната држава и на ефективната партиципација расте значењето и на изборниот систем за демократијата. А во овој развој и самите изборни системи можат да дадат значаен придонес. Максималистичката позиција, според која сè зависи од изборниот систем и со реформа на изборниот систем сè може да се измени и да се пресврти во поволен правец, не е многу убедлива и поскоро попречува ефективниот political engineering; таа носи опасност да ги превиди дури и ограничените можности коишто ги нудат изборните системи, како на пример, за зголемување на легитимноста и на ефективноста на политичкиот систем, односно, за зајакнување на владеењето (gouvernance) со земјата.

1.2. Два принципи на репрезентација: мнозински и пропорционален

Првата, основна разлика помеѓу изборните системи произлегува од принципот на репрезентацијата. Тој изразува определено социјално и/или функционално сфаќање на политичката репрезентација, кое е во некои земји историски наследено и често втемелено во уставот.

Постојат два принципа на политичка репрезентација кои покажуваат сопствени цели на политичка репрезентација. Мнозинскиот избор има цел да оствари парламентарно владеачко мнозинство од една партија или ид сојуз на партии; наспроти тоа, кај пропорционалниот избор целта е мошне верно отсликување на социјалните сили и на политичките групи во парламентот коишто постојат кај народот. Обата принципа на репрезентација се антитетски спротивставени еден на друг - и тоа во идејно-историски, политички и системски поглед.

- **идејно-историски:** бидејќи големата теориска дебата за репрезентацијата од средината на 19. век на пример, помеѓу Mill и Bagehot беше поврзана со алтернативата мнозински или пропорционални избори;

¹⁾ "најважен дел од функционирањето на политичкиот систем. Изборните системи не се само манипулативниот инструмент на политиката; тие исто така го обликуваат партискиот систем и влијаат врз спектарот на репрезентацијата". (Заб. на прев.)

²⁾ "политичко инженерство (Заб. на прев.)

³⁾ "изборниот систем е најфундаменталниот елемент на репрезентативната демократија (Заб. на прев.)

- **политички**: бидејќи малцинствата и малите партии често ја поврзуваа борбата за политичка репрезентација на работниците со барањето за пропорционален избор и ја насочуваша против постојниот мнозински избор и во многубројни земји таа заврши дури со воведувањето на пропорционалниот изборен систем.

- **системски**: бидејќи изборните системи во суштина најдобро можат да се поделат според принципите на мнозинско и пропорционално претставување. Тие ги сочинуваат основните класи во типологијата на изборните системи.

Со оглед на тоа што на ниво на конкретните изборни системи превладуваат комбинации, чии дејства веќе не целат толку еднозначно во еден правец како кај класичните системи на мнозински и на пропорционален изборен систем (види долу), класификациониот распоред на изборните системи денес во секој случај веќе не треба да си го претставуваме како прашање "или-или", туку како прашање "повеќе или помалку". За да се изрази ова, во науката за изборните системи често се говори за еден континуум, чиј еден крај претставува (чистиот) пропорционален избор, а неговиот друг крај (релативниот) мнозински избор. Тогаш системите на мнозинскиот избор се такви изборни системи, кои во своето *свекулно влијание* се наоѓаат близу до полот на мнозинскиот избор, додека системите на пропорционалниот избор треба да се локализираат поблизу до полот на пропорционалниот избор. Комбинирани изборни системи, односно таквите системи во кои се измешани мнозински и пропорционални елементи, навистина го отежнуваат определувањето на изборните системи или како мнозински избор или како пропорционален избор, но во никој случај не го надминаа ¹⁾ бидејќи за решавање на основните прашања на политичката репрезентација, на пример, репрезентацијата на малцинствата или опосobenоста на мнозинствата за стабилна влада итн., принципите на репрезентација се и остануваат да бидат основни ориентации во политичката и во научната дебата.

Сите изборни системи, меѓусебно колку и да се разликуваат, можат да се вбројат во еден од двата основни принципи на репрезентација. *Tertium non datur*. Според тоа, "ме-

¹⁾ Треба особено да се нагласи дека поимите "системи на мешовит избор" и "комбинирани изборни системи" во никој случај не се идентични, дека нивните функции во класификацијата на изборните системи се сосема различни. Додека категоријата "системи на мешовит избор" во традиционалниот начин на употреба е позирана на исто рамниште со мнозинскиот избор и со пропорционалниот избор, "комбинирани изборни системи" ги означуваат всрските помеѓу различни (мнозински или пропорционални) елементи во еден изборен систем на рамништето на техничкото обликување на изборните системи во рамките на еден постојан дихотомски уреден универзум од изборни системи.

шовити системи" или "системи на мешовит избор" не постојат на нивото на принципите на репрезентација. Дури и кога во изборните системи се комбинирани технички елементи, кои обично се јавуваат во системите на мнозински избор (на пример, изборни единици со еден кандидат, поединечни кандидатури, правило на одлучување на мајоритетот) со технички елементи, кои обично се среќаваат во системите на пропорционален избор (изборни единици со повеќе кандидати, кандидатури со листа, пропорционално правило на одлучување), изборниот систем во својата *целовитост* треба да се вброи само во еден од принципите на репрезентација: во мнозинскиот или во пропорционалниот изборен систем. За да се изврши класификација потребно е достатно познавање на политичките влијанија на поединечните елементи на изборните системи и на нивното взаемно дејство (сп. точка 1.3.).

Дејството на двата основни типове на изборни системи, кое беше дадено со дефиниција - во едниот случај формирањето на мнозинство од една партија, односно од еден партиски сојуз, во другиот случај по можност најезгактна репрезентација на сите општествени и политички сили - најдобро може да се докаже со релацијата помеѓу гласовите и мандатите. За примената на мнозинскиот избор е типична големата диспропорција помеѓу гласовите и мандатите на дадените партии. Наспроти тоа, кај примената на пропорционалниот избор е типично што ефектот на диспропорција е мал, поради што и релативно мали партии можат да добијат парламентарни мандати.

Поаѓајќи од непосредните влијанија на различните изборни системи врз релацијата помеѓу гласовите и мандатите, во теориската дебата постои една низа тврдeња за политичките влијанија на мнозинскиот и на пропорционалниот систем коишто се однесуваат на формирањето на политичката волја, на структурата на партиската конкуренција, на партискиот систем и/или на политичкиот систем воопшто - и кои од страна на поборниците на мнозинскиот или на пропорционалниот систем се оценуваат позитивно. Против оваа различна оценка по принцип не може ништо да се приговори, бидејќи варираат ставовите и вредносните критериуми според кои треба да се оценат изборните системи. Најважните критериуми во теориски поглед се опциите на теоријата на демократијата, а во практичен поглед општествените и политичките услови на поединечните земји, односно на групите земји.

Поборниците на мнозинскиот изборен систем му ги припишуваат следниве предности:

* Спречување на партиското расцепкување. Малите партии

имаат незначителни шанси да добијат парламентарни мандати;

- * Поддршка на партиската концентрација во правец на формирање на двопартиски систем;

- * Поддршка на стабилни влади во облик на влади со партиско мнозинство;

- * Поддршка во политичката умереност, бидејќи поголемите политички партии се борат за умерените избирачи во средината и при победа на изборите мораат да ја преземат и политичката одговорност. Значи партиите мораат да ја насочат својата програма спрема умерените избирачи и спрема остварливото;
- * Поддршка на промените во власта, зошто незначителните промени во односот на силите на партиите според избирачките гласови можат да предизвикаат големи промени според мандатите;

- * Носење на одлуката за раководството на власта директно од страна на избирачите, а не од страна на партиите во преговори за коалиции по изборите.

Наспроти ова, поборниците на пропорционалниот изборен систем му ги припишуваат следните предности:

- * Репрезентација, по можност, на сите мислења и интереси во парламентот во пропорција со нивната сила кај избирачите.

- * Спречување на прекумерни вештачки политички мнозинства, на кои не им одговара вистинско мнозинство кај избирачите и кои резултираат само од институционалните интервенции во процесот на формирањето на политичката волја;

- * Поддршка на договорените мнозинства преку преговори и компромиси, во кои учествуваат различни општествени сили и етнички/религиозни групи;

- * Спречување на екстремни политички пресврти, кои во помала мера се резултат од темелни промени на политичките ставови кај избирачите, а повеќе се последица од "ефектот на изобличување" на изборниот систем;

- * Земање предвид на општествените промени и на новите политички струења при преточувањето на гласовите во мандати;

- * Спречување на картел од етаблирани партии или на т.н. доминантни партиски системи, во кои една партија ја има својата доминантна позиција, во прв ред благодарение на изборниот систем и во кои се отежнуваат или дури спречуваат демократските промени.

Ваквите теориски тврдeња за влијанијата на изборните системи обично имаат голема улога во дебатите за изборните системи. Меѓутоа, емпириски тие се точни само под одредени услови, имено само во определени општествени и политички прилики. Вистина, можат да се набројат многу историски потвр-

ди за тоа дека мнозинскиот и пропорционалниот систем ги предизвикуваат на нив припишаните влијанија, меѓутоа има и многубројни спротивни историски примери. И кај мнозинскиот избор може да дојде до повеќепартиски системи и до политичка нестабилност, а кај пропорционалниот избор до партиска концентрација и до политичка стабилност. Ова не ги обезвреднува сосема горенаведените теориски тврдeња, туку објаснува дека политичките ефекти од мнозинскиот и пропорционалниот изборен систем во голема мера зависат од општествените и од политичките услови во земјата, односно од социјално-политичката структура. Згора на тоа, во зависност од комбинацијата на различни елементи од изборните системи, постојат различни типови на мнозински и на пропорционални системи коишто имаат различни политички ефекти. Од тоа, речиси, задолжително произлегува дека определувањето (оценката) на политичките влијанија на изборните системи не треба да се врши само на принципниелното и општото ниво. Поскоро треба да се земат предвид, како конкретното техничко обликување на поединечните изборни системи и различните типови на изборни системи, така и општествениот и политичкиот контекст во кои дејствуваат изборните системи.

1.3. Структурата на изборните системи и влијанијата на поединечни елементи

Изборните системи се комплексни творби. Тие се состојат од различни технички елементи, кои можат да се поделат во четири области: поделба на изборните единици, облик на кандидатура, облик на гласање и пресметка на гласовите. Секој од овие технички елементи сам за себе има политички ефекти. Меѓутоа, взаемното дејство на поединечните елементи коишто можат меѓусебно да се комбинираат на разновиден па, речиси, и на произволен начин. Во взаемното дејство ефектите од поединечните елементи на изборните системи можат да се засилат, да ослабнат или взаемно да се отстранат. Во продолжение ќе ги разгледаме влијанијата на поединечните елементи, постојано задржувајќи *ceteris paribus*.

1.3.1. Поделба на изборните единици

Поделбата на изборните единици се однесува на процесот на определувањето на бројот и на големината на изборните единици. Под големина на изборна единица овде не се мисли на територијалното распространување на изборната единица, туку на бројот на мандатите коишто се доделуваат во изборна-

та единица. Основната разлика овде се состои помеѓу изборните единици со еден кандидат (*single-member-districts*) и изборните единици со повеќе кандидати (*multi-member-districts*). Последните од своја страна можат да се поделат на мали (2-5 мандати), средни (6-10 мандати) и големи (10 и повеќе мандати) изборни единици со повеќе кандидати.

Големината на изборната единица е од најголемо значење за влијанијата на изборниот систем, во прв ред за односот помеѓу гласовите и мандатите, а потоа и за изборните шанси на политичките партии. Ако се набљудува големината на изборната единица сама за себе, тогаш (кај примената на пропорционалното правило на одлучување) важи правилото: колку што е помала изборната единица, толку е помал ефектот на пропорционалност на изборниот систем и обично толку се помали и шансите на малите партии да влезат во парламентот. Ова правило се темели само врз математиката: процентуалното учество во гласовите, кое и треба на една партија за да добие мандат, чисто математички е толку поголемо, колку помалку мандати се доделуваат во една изборна единица. Меѓутоа, правилото има огромно политичко значење. Преку големината на изборните единици може да се управува со политичката репрезентација, со структурата на партискиот систем, со односите во власта. Затоа поделбата на изборните единици е често оспорувана и политички. За можност од манипулации при поделбата на изборните единици сведочи т.н. *gerrymandering* обид, со помош на соодветно кроење на изборните единици според политички критериуми да се управува со изборните шанси на кандидатите.

Освен тоа големината на изборната единица влијае врз односот помеѓу избирачот и пратеникот. Може да се претпостави дека во изборната единица со еден кандидат може поскоро да се воспостави врска помеѓу избирачот и изборниот кандидат, односно изборниот, која се темели врз познавање на кандидатот, доверба и одговорност, отколку во изборната единица со повеќе кандидати. Додека во изборните единици со повеќе кандидати избирачот својот глас, по правило, и го дава на една партиска листа, во изборните единици со еден кандидат тој избира помеѓу поединечните кандидати (кои секако најчесто репрезентираат определена партија). Во секој случај обично се превидува дека и при изборот на листа постојат облици на кандидатура и на гласање, во кои избирачот целесообразно може да избира помеѓу кандидираните личности.

1.3.2. Облик на кандидатура и на гласање

Кај облиците на кандидатура основната разлика се прави

меѓу поединечна кандидатура и листа. Во поглед на листата се разликуваат три различни облици на листи: а) фиксната листа му овозможува на избирачот да го даде својот глас *en bloc* за една партиска листа. Избирачот е врзан за - од партиските гремиуми одредениот редослед на кандидатите во листата и не може да го менува; б) комбинираната листа му овозможува на избирачот да го менува редоследот на кандидатите во партиската листа и со тоа му ја препушта одлуката за тоа, којшто треба да ја застапува партијата. Партиските гремиуми само однапред ја структурираат оваа одлука; в) отворената листа му дава на избирачот можност да ги пречекорува партиските граници, да избира кандидати од различни партиски листи и да состави "своја" листа. Значи партиските листи овде имаат улога само на предлог.

Облицот на гласање е тесно поврзан со обликот на кандидатурата. Согласно со тоа, основната разлика се прави помеѓу гласот за поединечен кандидат и гласот за партиска листа. Кај фиксната листа избирачот располага само со еден глас, со кој тој избира една листа во целина. Кај другите облици на листи избирачот има повеќе гласови, со кои тој може да изрази преференции за одреден кандидат. Кај комбинираната листа тој има најмалку два гласа (еден глас за листа и еден глас за кандидат) или, пак, толку гласови, колку што треба да се избераат пратеници. Во одредени случаи тој може дури и да даде повеќе гласови за еден ист кандидат (*кумуляирање*). Кај отворената листа тој со повеќе гласови може да ја состави "својата" листа од партиските предлози (*панаширање*). Посебни облици на гласање претставуваат ограничениот плурален тум, кај кое бројот на гласовите на избирачот е помал од бројот на пратениците што треба да се избере во изборната единица, како и алтернативното гласање, кај кое избирачот може да наведе втора, трета или четврта преференција.

Облиците на кандидатура и на гласање се од големо значење особено од трите аспекта:

а) на односот помеѓу избирач и кандидат/пратеник. Сигурно е дека кај поединечните кандидатури личностата на кандидатот има значајна улога, иако во добро структурираните партиски системи за изборната одлука кандидатот може да има далеку помала решавачка улога отколку партијата којашто ја претставува. Откако на овој однос повторно му се зголеми значењето за претставите за репрезентација (како последица од критиката на фиксните, анонимни листи во системите на пропорционален избор), поголема омиланост уживаат изборните системи во кои поединечната кандидатура се комбинира со пропорционалниот избор како принцип на репрезентација. Така, во системите на

пропорционален избор се воведо изборна единица со еден кандидат и притоа и беше одземен ефектот што го има во системите на мнозински избор, имено да создаде диспропорција помеѓу гласовите и мандатите во прилог на најсилната партија. Се зачувува само ефектот на тесен однос меѓу избирачите и избираиот;

б) на односот помеѓу кандидатите/патениците и нивните партии. Различните облици на кандидатура и гласање му овозможуваат на избирачот да врши поголемо или помало влијание врз внатрешнопартискиот избор на кандидати. Поединечните кандидатури на извесен начин ја поттикнуваат независноста на кандидатот од неговата партија. Според обликот на листата, кај партиските листи зависноста на кандидатот од партијата може да се зајакнува (фиксна листа) или да ослабнува (комбинирана листа, отворена листа). Кај фиксните листи кандидатот е врзан за предлогот на партијата, додека тоа не е случај кај комбинираната и кај отворената листа.

в) во поглед на можноста на партијата да го планира составот на фракциите во парламентот. Пред се, при употребата на фиксни партиски листи партиските планирачки целесообразно можат да номинираат, на пример, стручњаци, жени или претставници од одредени општествени групи на "сигурни" места во листата. Тоа е потешко кај поединечните кандидатури и кај другите облици на листи.

Во зависност од видот на критичкиот наод, различните облици на кандидатура и на гласање можат да се применат за подобрување на политичката репрезентација. Доколку кај релативниот мнозински избор во изборните единици со еден кандидат се објавува слабоста на партиите и преголемата независност на патениците, тогаш се препорачува да се земе предвид воведувањето на избор на листа и притоа да се предвиди фиксна листа. Наспроти тоа, во други земји се критикува т.н. *partitocracia*, преголемото концентрирање на партиската власт во партиите. Тогаш се препорачува да се спроведе реформа во правец на воведување на изборни единици со еден кандидат или на нефиксни листи. Во секој случај се гледа дека со помош на изборниот систем може да се дејствува против недостатоците на политичката репрезентација. Се разбира дека не треба да се имаат максималистички очекувања дека со средствата на изборниот систем наводно би можеле да се отстранат критикуваните недостатоци во сите околности.

За односите на сила помеѓу партиите, обликите на кандидатура и на гласање се помалку значајни. Користа и недостатоците од различните облици во принцип подеднакво

се распределуваат кај партиите - независно од нивната големина. Реформите треба да бидат така организирани, за да бидат неутрални во однос на партискиот натпревар за власт.

1.3.3. Пресметка на гласовите

При пресметката на гласовите од големо значење е правилото за одлука, односно методата, според која при изборот се одлучува за победниците и за победените. Во поглед на правилото за одлука се разликува помеѓу мајоритет (*majority formula*) и пропорција (*proportional formula*).

Кај мајоритетот доделувањето на мандатите зависи од тоа што еден кандидат може кај себе да го обедини потребното, или релативно, или апсолутно мнозинство на гласовите. Според тоа при доделувањето на мандатите се земаат предвид само победниците во нивните изборни единици. Како предност на мајоритетот како правило на одлука може да се смета тоа, што избирачот се наоѓа пред една чиста ситуација на одлучување и што непосредно може да следи што се случува со неговиот глас. Гласовите дадени за кандидатите победници водат кон успех, а наспроти тоа, гласовите за губитниците не се земаат предвид. Ова секако може да доведе до политичка консеквенца во оние изборни единици во кои една партија е сосема доминантна, при примената на правилото на мајоритет политичката опозиција да се обесхрабри и воопшто или барем сериозно да не се кандидира. Во регионите со партиска концентрација на избирачи постои опасност од опустошување на партискиот пејзаж и од намалување на учеството во изборите. Од друга страна, пак, попусто се потрошени и оние гласови за еден кандидат победник што го надминуваат потребното мнозинство во изборната единица. Ова може негативно да влијае врз оние партии кои своите избирачи премногу ги концентрирале во определени региони.

Посебен политички ефект може да предизвика барањето за апсолутно мнозинство, бидејќи води кон дополнителен избор, доколку ниеден кандидат не го постигне апсолутното мнозинство. Политичките последици од дополнителниот избор се состојат во значењето, што го добиваат малите партии. Тие можат да станат интересни за големите партии кои се стремат кон мнозинството во изборната единица и преку изборни сојузи да се обидат да добијат директни мандати во замена за поддршка на кандидатите на една од големите партии во други изборни единици.

Кај пропорцијата доделувањето на мандатите се врши според учеството на гласовите, што ги освоиле различните кан-

дидати или партии. За разлика од правилото на мајоритетот, барем приближно, постои вредносна еднаквост на гласовите во поглед на успехот. Еден значително поголем дел од избирачите го гледа своето учество во изборите крунисано со успех, доколку неговите гласови придонеле за тоа одредена партија да добие мандат. Затоа на кандидатите и на приврзаниците на политичките партии им се исплака да се борат за секој глас, а тоа може да доведе до оживување на партиската конкуренција и на учество во изборите.

Кај примената на пропорционалното правило при пресметката на гласовите за мандати постојат многубројни методи, кои делумно се мошне комплицирани и на избирачот му го отежнуваат водењето грижа за тоа што всушност се случува со неговиот глас. Двата најважни типа на пресметковни методи ги претставуваат методите на најголемиот количник и методите на изборниот количник. Методите на најголемиот количник се викаат уште и дивизорски методи. Нивна карактеристика е што бројот на гласовите за партијата се дели со дивизорски низи (на пример кај методата d' Hondt 1, 2, 3, 4, 5, итн.), така што за секоја партија според големината се утврдуваат помали низи од броеви. Доделувањето на мандатите се врши според најголемиот броеви или најголемите квотиенти. Наспроти тоа, кај методите на изборен количник се формира еден изборен број (кој, на пример, кај простата метода на изборен количник се добива преку делење на дадените важечки гласови со бројот на мандатите во изборната единица). Тогаш на партиите им припаѓаат толку мандати, колку што пати изборниот број се содржи во нивниот број на гласови. По правило, вака не можат да се доделат сите мандати, така што останатите мандати се распределуваат со помош на специјални методи. Останатите мандати нудат можност да се подобри (или да се ограничи) пропорционалноста помеѓу гласовите и мандатите. Методите на изборен количник, по правило, се применуваат во системите на пропорционален избор, кои се стремат кон прилично голема пропорционалност помеѓу гласовите и мандатите.

Треба да се земе предвид дека мандатите можат да се доделуваат на повеќе нивоа: на ниво на изборните единици, на ниво на сојузи од изборни единици и/или на национално ниво. На тој начин се овозможува еден изборен систем да може да комбинира различни методи за пресметка на гласовите - на пример, доделување на директни мандати во изборни единици со еден кандидат според мајоритет и доделување на дополнителни и порамнувачки мандати на регионално и национално ниво според пропорција. Различните пресметковни

методи на одделните нивоа предизвикуваат политички ефекти коишто со взаемно дејство можат да се засилат или да ослабнат, а по правило се комбинираат така, што во својата целинестост им одговараат на поставените цели на политичката репрезентација.

При преточувањето на гласовите во мандати посебно значење имаат т.н. елиминациони прагови. За елиминациони прагови се говори тогаш, кога партиите мораат да достигнат определено учество во гласовите или определен број на (директни) мандати, со цел да бидат земени предвид при распределбата на мандатите. Елиминационите прагови се однесуваат само на дадена партија, а не и на поединечниот кандидат (од една партија), кој во случај на победа при изборите во својата единица (на пример, при доделувањето на определен број на директни мандати според релативното мнозинство во изборните единици со еден кандидат) го добива своето место независно од тоа дали партијата како целина го премостила елиминациониот праг. За разлика од фактичките природни пречки, кои се создаваат преку различно определените големини на изборните единици, елиминационите прагови се вештачки поставени пречки. Тие се разликуваат според подрачјето на примената и според висината. Елиминационите прагови можат да се однесуваат на целата национална изборна област, на сојузи од изборни единици или на поединечни изборни единици. Освен тоа тие можат да се применат во првата или во некоја подоцнешна фаза од пресметката на гласовите. И на крајот, тие можат значително да варираат во својата висина. Во пракса постојат елиминациони прагови од 1% до 5% на национално ниво и до 12.5% на ниво на изборна единица. Додека до пред извесно време елиминациониот праг го применуваа само некои земји, во рамките на најмладите реформи на изборните системи тој беше воведен во многу земји (Италија, Јапонија, Мозамбик, Нов Зеланд).

Единствената функција на елиминационите прагови е исклучување на малите политички партии од доделувањето на мандатите, а со тоа и од парламентарната репрезентација, со цел врз партискиот систем да се постигне ефект на концентрација. Во која мера функцијата се исполнува, се разбира, решавачки зависи од подрачјето на примената и од висината на елиминациониот праг, како и од општествено-политичкиот контекст на секоја земја.

1.4. Типологија на изборните системи

Различните технички елементи - поделбата на изборните

единици, обликот на кандидатурата, обликот на гласањето и пресметката на гласовите - како што рековме, можат меѓусебно да се комбинираат на многу начини. Во зависност од комбинацијата на елементите од изборните системи и од со нив поврзаните политички влијанија, во рамките на двата принципи на репрезентација, мнозинскиот избор и пропорционалниот избор, можат да се формираат различни типови на изборни системи. Врз основа на ефектите од изборните системи врз релацијата помеѓу гласовите и мандатите и на некои дополнителни аспекти од нивната композиција (на пример, големината на изборната единица, елиминациониот праг) се разликуваат десет типови:

1.4.1. Типови на мнозински изборни системи

Во рамките на принципот на репрезентација на мнозински-от избор разликуваме:

а) Релативен мнозински избор во изборни единици со еден кандидат. Тука се работи за "класичниот систем" на мнозинскиот избор. Тој се применува во Велика Британија и во деловите од светот под англисаксонско влијание, на пример, во многу африкански држави, во Индија и во Пакистан. Ефектот на диспропорција на овој изборен систем ја фаворизира партијата со најголемиот број гласови.

б) Апсолутен мнозински избор во изборни единици со еден кандидат. Врз изборен систем, кој порано бил историски значаен, во западните индустриски земји се применува само уште во Франција (и со *alternative vote*¹⁾ во Австралија). Неговиот ефект на диспропорција ја фаворизира партијата или сојузот на партии со најголемиот број на гласови.

в) Мнозински избор со малцинска репрезентација во изборни единици со повеќе кандидати. Класичен пример за ова е системот на ограничен плурален вотум, според кој избирачот во изборната единица со повеќе кандидати има помалку гласови отколку што треба да се изберат пратеници.

г) Мнозински избор во мали изборни единици: изборни системи, коишто го применуваат пропорционалното правило на одлука во мали изборни единици со повеќе кандидати (до пет мандати). Поради ефектите од диспропорција во малите изборни единици овој тип се означува како изборен систем, кој го формира мнозинството.

д) Мнозински избор со пропорционална дополнителна листа: Според овој изборен систем еден голем дел од мандати-

те се доделува во изборните единици со еден кандидат, а одделно од тоа уште еден определен број дополнителни мандати преку партиски листи според пропорционалното правило на одлука. Системот може да има различни функции, на пример, на опозиционите партии или на малцинствата да им овозможи извесна репрезентација (пред се во доминираниите партиски системи) или да управува со ефектите од изборните единици со еден кандидат во однос на независноста на пратеникот од неговата партија на тој начин, што партиите бидуваат зајакнати со етаблирањето на дополнителни партиски листи.

1.4.2. Типови на пропорционални изборни системи

Во рамките на принципот на репрезентација со пропорционален избор разликуваме:

а) Пропорционален избор во изборни единици со повеќе кандидати. Пропорционалното правило на одлука тука се применува во изборни единици со повеќе кандидати со различна големина. Во зависност од големината на изборните единици овој систем може да предизвика значителна диспропорција помеѓу гласовите и мандатите.

б) Компензационен пропорционален избор, во одредени случаи со елиминационен праг. Кај овој изборен систем во првата фаза од пресметката на гласовите се доделува определен број на мандати во изборните единици со еден кандидат според мајоритетот. Во втората (или третата) фаза од пресметката на гласовите ефектот на диспропорција што резултира од изборните единици со еден кандидат барем приближно се компензира со пропорционално доделување на мандати според листата. За оваа цел, по правило, големите партии коишто биле успешни во изборните единици со еден кандидат, во натамошните фази од пресметката на гласовите на еден или на друг начин се оштетуваат (во однос на малите партии), па дури и се исклучуваат од доделување на натамошни мандати. Но постојат и елиминациони прагови, кои на мошне малите партии им го отежнуваат, односно оневозможуваат добивањето на мандати.

в) Персонализиран пропорционален избор со елиминационен праг. Овој изборен систем го комбинира доделувањето на определен број (директни) мандати во изборни единици со еден кандидат со принципот репрезентација на пропорционален избор. Учесството на мандатите на секоја партија се раководи, освен евентуалните "мандати поради презастапеност", исклучиво според пропорционалното учество

¹⁾ алтернативен глас (Заб. на прев.)

во гласовите на национално ниво, или на ниво на сојузи на изборни единици. Бројот на мандатите добиени во изборна единица со еден кандидат на секоја партија и се одбива од учеството во мандатите, што следува според пропорцијата. Доколку партијата добие повеќе директни мандати отколку што пропорционално и следуваат, се создаваат т.н. мандати поради престапеност. кои можат да се порамнат. Пропорционалноста помеѓу гласовите и мандатите - по исклучувањето на оние мали партии, кои поради елиминациониот праг не се земаат предвид при доделувањето на мандатите - е мошне висока.

г) *Single transferable vote system* (систем на преносливо поединечно гласање). Овде се работи за класичниот пропорционален избор од англисаксонски тип. Бидејќи овој систем - не во мала мера и поради неговата комплицираност, претежно се применува во мали изборни единици, ефектот на диспропорција може да биде релативно голем за пропорционалните изборни системи. Меѓутоа, преносливиот поединечен глас, по правило, дејствува во спротивен правец.

д) Чист пропорционален избор. Тука се работи за изборни системи, кои без екстремно ниски природни или вештачки пречки (големина на изборната единица, елиминациони прагови) се стремат кон колку што е можно поголема пропорционалност помеѓу гласовите и мандатите.

1.4.3. Персонализирани изборни системи

Во продолжение ќе го разгледаме оној облик на комбинација на елементите во изборните системи, кој беше направен прво во Германија, имено комбинацијата помеѓу изборната единица со еден кандидат и пропорцијата; оваа комбинација може да се изврши на различен начин, за што и стручната литература често нема јасна претстава.

Како што покажува горенаведената типологија, во суштина постојат, говорејќи систематски, три можности изборните единици со еден кандидат, кои традиционално се појавуваат во мнозинскиот избор, да се поврзат со: елементи на пропорционалниот избор: 1. во облик на мнозински избор со пропорционална дополнителна листа (одн. "*Grabensysteme*") или дури со принципот на репрезентација на пропорционалниот избор 2. во облик на компензациониот пропорционален избор или 3. на персонализираниот пропорционален избор (сите со елиминационен праг). Сите овие изборни системи, кои може да се опфатат со надредениот поим "персонализирани изборни системи", поодеднакво ја постигнуваат целта да го зајакнуваат односот помеѓу избирачот и кандидатот/патеникот. Меѓутоа, тие се разликуваат во поглед на нивниот систем на пропорционалност, односно диспропорционалност помеѓу гласовите и мандатите. Кај персонализираниот пропорционален избор со елиминационен праг не постои - барем по исклучувањето на најмалите партии - значително изболчување на односот помеѓу учеството во гласовите и учеството во мандатите. Системот е високо пропорционален. Кај компензациониот пропорционален избор (со елиминационен праг) ефектот на диспропорција, кој резултира од изборните единици со еден кандидат, барем приближно се порамнува. Значи, системот исто така тендира кон тоа да донесе пропорционални резултати. Притоа степенот на пропорционалност може да биде повисок отколку кај пропорционалниот избор во изборни единици со повеќе кандидати со средно и големо мнозинство. Кај мнозинскиот избор со пропорционална дополнителна листа, односно кај т.н. "*Grabensysteme*" вкупниот резултат од изборот се состои од два одделни делумни резултати - од еден диспропорционален и од еден пропорционален. Системот на мнозински избори со пропорционална дополнителна листа треба да се сместат во сивото подрачје помеѓу мнозинскиот и пропорционалниот избор. Ефектот на диспропорција тука решаваачки зависи од нумеричкиот однос помеѓу мандатите, кои според мајоритетното правило се доделуваат во изборните единици со еден кандидат, и мандати-

Табела 1: Типологија на изборните системи

Мнозински изборни системи	Пропорционални изборни системи
Релативен мнозински избор во изборни единици со еден кандидат	Пропорционален избор во изборни единици со повеќе кандидати
Апсолутен мнозински избор во изборни единици со еден кандидат	Компензационен пропорционален избор со елиминационен праг
Мнозински избор со малцинска застапеност	Персонализиран пропорционален избор со елиминационен праг
Мнозински избор во мали изборни единици	Преносливо поединечно гласање
Мнозински избор со пропорционална дополнителна листа	Чист пропорционален избор

те, кои според пропорционалното правило се доделуваат преку партиска листа (половина/половина, две третини/една третина, итн.). Системите на мнозински избори со пропорционална дополнителна листа секако покажуваат помал ефект на диспропорција отколку вообичаените мнозински изборни системи. Бидејќи нивните влијанија врз пропорционалноста помеѓу гласовите и мандатите сепак е поблиска до влијанијата од мнозинскиот избор отколку до влијанијата од пропорционалниот избор, тие можат, по правило, да се вбројат во принципот на репрезентација на мнозинскиот избор. Во табелата 2 се наведуваат некои комбинирани изборни системи.

Табела 2: Комбинирани облици на персонализирани изборни системи

	Вкупно места	Изборни един. со 1 канц	Мандати според листа	Над. листа	Елимин. праг	Основен тип на изборен систем
Германија	656	328	328	656 *	5%	пропорц.
Боливија	130	65	65	130 *		пропорц.
Нов Зеланд	120	64	56	120 *	5%	пропорц.
Венецуела	182	92	90			пропорц.
Италија	630	475	155	155	4%	компенз.
Унгарија	386	176	210	58	5%	компенз.
Мексико	500	300	200		1.5%	мноз. изб.
Јапонија	500	300	200	200	3%	со проп. доп. листа

* Сите расположливи мандати прво се распределуваат кај партиите. Дури во натамошниот тек од постапката за доделување на мандати се земаат предвид мандатите на партиите, кои се добиени директно во изборната единица, и се додаваат на мандатите, кои пропорционално им следуваат на партиите.

2. За оценката на изборните системи

2.1. Воведни размисли

Во изминатите децении дебатата за мнозинскиот и за пропорционалниот избор се водеше особено со општи теориски аргументи и беше насочена кон ставовите за моделите на парламентарната власт. Денес во дискусиите далеку посилно се слеваат емпириските искуства со изборните системи и тие

претставуваат неодминливи контролни инстанции при оценката на изборните системи. Од научен аспект изборот на еден изборен систем се темели врз достаточното емпириско познавање на материјата. Од синапсата на теоријата и на праксата резултираат неколку систематски размисли кои што треба да се земат предвид при адекватната оценка на изборните системи:

а) Не постои идеален изборен систем. Влијанијата од изборните системи зависат од различни фактори. Оттаму просторот и времето треба систематски да се земат предвид.

б) На изборните системи им се поставуваат различни функционални барања, на пример, партиципација, политичка стабилност (спореди точка 2.2.). Една теорија или опција, во чие јадро има само едно единствено барање, по правило е премногу плитка.

в) Од одмерувањето на различните функционални барања меродавно зависи теорискиот пристап кон демократијата и од калкулацијата на политичката власт. Меѓутоа, тоа во голема мера зависи и од социјално-структурните услови (спореди точка 3.).

г) Изборните системи не можат едновременно и потполно да ги задоволат различните функционални барања. Ниеден изборен систем не го дава вистински оптималното во сите замисливи аспекти. Освен тоа, конфликтите во нивните цели се правило, на пример, помеѓу повеќе партиципација и поголема стабилност. Зголемувањето на учинокот во еден поглед, нужно доведува до намалување на учинокот во друг поглед. Според тоа, изборните системи едни функционални барања задоволуваат повеќе, а други помалку.

д) Опциите на изборните системи, исто така, секогаш изразуваат кои функционални барања од изборните системи се сметаат за значајни, а кои за помалку значајни. При тоа опциите, секако, сведочат и за недостатоно познавање на материјата. Или, пак, тие се израз на нивната претстава дека зголемувањето на учинокот на еден изборен систем во еден аспект треба да се реализира без штета во другите аспекти.

е) Изборните системи, кои се обидуваат едновременно да задоволат различни барања, по правило се комплексни. Тоа значи дека тие се состојат од многу различни, делумно и контрадикторни технички елементи, кои содејствуваат на комплициран начин. Честопати не можат лесно да се согледаат начинот на функционирањето и влијанијата на таквите изборни системи.

Последната точка разјаснува колку може да е тешко да се задоволат функционалните барања кои што им се поставу-

ваат на изборните системи. На пример, не ретко се очекува еден изборен систем да поттикнува висок степен на партиципација и едновременно да ја гарантира стабилноста на политичкиот систем, барање, кое тешко може да се исполни. Доколку, згора на тоа, се очекува изборниот систем да не биде премногу комплициран и неговиот начин на функционирање лесно да се согледува, еден изборен систем едвај да може да ги задоволи сите барања. Конфликтите во целите од овој вид се мошне чести. Едноставните изборни системи добро задоволуваат најчесто само едно единствено барање. Изборните системи, кои исполнуваат повеќе функции, имаат комплексна природа. Реформата, со која во релативниот мнозински избор во изборните единици со еден кандидат се додава пропорционална листа, се уште е лесно разбирлива. Од персонализираните системи по правило, најкомплицирани се компензационите изборни системи.

2.2. Вредносни критериуми

Ако го поставиме прашањето за функционалните барања, коишто му се поставуваат на еден изборен систем, и ги изоставиме нереалните очекувања и оценките на политичката власт, односно партиско-политичките оценки, во суштина добиваме пет функционални барања од изборните системи, кои имаат улога во дебатите за изборните системи во целиот свет.

а) Репрезентација - и тоа во двоен поглед: од една страна, во смисла на претставување на сите релевантни општествени групи, вклучувајќи ги малцинствата и жените, во избраните претставнички органи; од друга страна, во смисла на фер репрезентација, односно на приближно огледна репрезентација на општествените интереси и на политичките ставови во парламентот. Параметар на адекватната репрезентација е степенот на пропорционалност помеѓу гласовите и мандатите. Преголемите отстапувања од пропорционалноста честопати се сметаат за проблематични.

б) Концентрација и ефективност - во смисла на агрегација на општествените интереси и на политичките ставови заради донесување на политички одлуки и делотворна способност на заедницата. Изборите се сфаќаат како акт на изградба на политичката волја, а не како отсликување на доминантни ставови кај избирачите. Параметри на адекватниот учинок на концентрацијата на еден изборен систем од една страна е бројот, односно редуцирањето на бројот на партиите кои добиваат парламентарни мандати, а од друга страна, создавањето на стабилни партиски или коалициони мнозинства

во парламентот. Нестабилните односи во владата како последица од повекепартискиот систем честопати се сметаат за проблематични. Критериумот на концентрација на извесен начин го вклучува и критериумот на ефективност на изборниот систем. Ефективноста во прв ред се определува според тоа, дали еден изборен систем ја поттикнува стабилноста на политичкиот систем или не. Честопати се стравува дека реформата на изборниот систем во правец на пропорционалниот избор ќе предизвика дестабилизација на политичките услови. Но тоа не мора да се случи. Воведувањето на пропорционални елементи во постојните изборни системи може да се обликува така, не само што нема да се намали стабилноста на владата, туку со една таква реформа ќе се засили легитимноста на политичката репрезентација, а со тоа ќе се зголеми и политичката стабилност во облик на стабилност на системот, на стабилност на демократијата. Како и да е: стабилноста на владата е висока вредност. Сите стабилни влади сигурно не се и добри влади, но се смета за крајно неверојатно дека во услови на политичка нестабилност може да постои добра влада.

в) Партиципација. Овде не се работи за партиципација во општа смисла - зашто изборите сами по себе веќе претставуваат акт на политичка партиципација - туку повеќе или помалку големи можности на избирачот да ја изрази својата политичка волја. Конкретно се работи за алтернативата избор на личности версус избор на партии/избор на листа. Параметар на адекватната партиципација во оваа потесна смисла е прашањето дали и (доколку да) во која мера еден изборен систем може да овозможи персонално гласање. Дали е тоа сосема исклучено; така на пример, кај фиксната листа ова честопати се смета за проблематично.

г) Едноставност. Ова функционално барање има карактер на директива, затоа што изборните системи, коишто се обидуваат едновременно да ги задоволат критериумите репрезентација, концентрација и партиципација, како што рековме, се неизбежно покомплицирани отколку изборните системи, кои се обидуваат да исполнат само еден од критериумите. Освен тоа значаен е стремежот избирачот да го разбира начинот на функционирање на изборниот систем и да може да води грижа што се случува со неговиот глас.

д) Легитимност. Овој критериум ги вклучува сите други критериуми, зашто се однесува на општо прифаќање на изборните резултати и на изборниот систем - а со тоа и на одобрувањето на правилата на игра во системот на демократска власт. Прашањето дали изборниот систем го обе-

динува или го разединува општеството важи како специфичен параметар онаму, каде што постојните општествени *cleavages* можат да се поларизираат до такви антагонизми, коишто ја подриваат демократијата. Еден од параметрите на легитимноста на изборите и, особено, на постигнатите резултати од изборите се смета учеството на изборите. Доколку е мало, тогаш тоа честопати се наведува против донесените одлуки при изборите како елемент кој ја намалува легитимноста. Кај овој параметар мошне убаво се покажува дека во дизајнот и при оценката на изборните системи се работи за балансирање на различните функционални барања, а не за безгранично зголемување на еден единствен учинок на изборниот систем. Затоа општо и секогаш со право се претпоставува дека недвосмислениот приоритет на учинокот на концентрација на изборниот систем, на пример, кај класичниот мнозински изборен систем во облик на релативен мнозински избор во изборни единици со еден кандидат, го смалува учеството во изборите. Меѓутоа, доколку учинокот на партиципација стане екстремно доминантен, на пример, при проширувањето на изборните можности на избирачот, кое во чинот на изборот доведува до многубројни одлуки што треба да се донесат, тогаш избирачот може да се почувствува пренапрегнат и учеството во изборите може да опадне. Истиот ефект може да го има и перфектното балансирање на првите три наведени функции на изборниот систем, доколку соодветните изборни системи станат премногу комплицирани. Со потребата од балансирање на целите - репрезентација, концентрација, партиципација и (релативна) едноставност, за, преку учеството во изборите, да се овозможи легитимност на изборите (доколку изборниот систем може да ја доведе во прашање), се покажува како петте наведени функции меѓусебно се испреплетени.

2.3. Споредба на шест типови на изборни системи

Во продолжение ќе бидат споредени некои од претходно споменатите изборни системи, пред сè во поглед на првите три споменати функции, кои од нив се очекуваат - репрезентација, концентрација и партиципација.

а) Релативниот мнозински избор во изборни единици со еден кандидат подобро од сите други изборни системи ја исполнува функцијата на концентрација. Тој докажано го олеснува формирањето на апсолутно парламентарно мнозинство за една партија. Еден голем дел од апсолутните парламентарни мнозинства резултира од диспропорционалност

та помеѓу гласовите и мандатите, која произлегува од релативниот мнозински избор во изборни единици со еден кандидат. Меѓутоа другата страна на медалјата се состои во тоа, што овој изборен систем на крајно незадоволителен начин ја исполнува функцијата на репрезентација. На малите партии (без региони со концентрација на избирачи) им се одзема можноста за парламентарна репрезентација. Дури и партиите, коишто освоиле 20% од гласовите, остануваат надвор од парламентот. Во однос на критериумот на партиципација, пак, изборниот систем се оценува позитивно, бидејќи избирачот во својата изборна единица избира една личност. Сознанијата од изборната социологија, се разбира, упатуваат на тоа дека во добро структурираните партиски системи и во изборните единици со еден кандидат одлуката при изборот честопати се раководи повеќе според партијата отколку според личноста. Начинот на функционирање на изборниот систем може лесно да се разбере. Неговата легитимност се темели врз политичка традиција и врз едно теориско сфаќање на демократијата, коешто е ориентирано спрема британскиот парламентаризам. Меѓутоа, во многу земји недостатокниот учинок на репрезентација на изборниот систем наидува на остра критика. Оправдани се сомнежите дали избирачите навистина ќе го сакаат релативниот мнозински избор во изборни единици со еден кандидат, кого во многу земји во Африка и Азија го "увезе" некогашната колонијална сила Велика Британија, доколку беа информирани за други изборни системи и за нивните влијанија и можеа да избираат помеѓу повеќе алтернативи.

б) Апсолутниот мнозински избор во изборните единици со еден кандидат има многу заеднички карактеристики со горниот тип на мнозински избор, но од него се разликува во неколку суштествени точки. Овој изборен систем навистина може да предизвика голема диспропорционалност помеѓу гласовите и мандатите. Меѓутоа, ефектот на изобличување на изборниот систем помалку стреми кон тоа една партија да добие апсолутно парламентарно мнозинство, туку поскоро кон тоа пред евентуалниот втор изборен круг повеќе партии да се здружат во еден партиски сојуз, за да го добијат дополнителниот избор (*ballotage*). Значи, изборниот систем не ги елиминира малите партии, туку ги штити преку нивното знаење во рамките на партиските алијанси во вториот изборен круг. Доколку такви алијанси не се формираат само од чисто изборно-стратешки причини, туку и заради парламентарна соработка, тогаш апсолутниот мнозински изборен систем во изборните единици со еден кандидат врши ефект на концентрација. Изборниот систем може лесно да се разбере и

да се користи дури и ако во дополнителниот избор има потреба од втор изборен круг. Секако треба да се истакне дека апсолутниот мнозински избор во изборните единици со еден кандидат моментно едвај може да се применува при парламентарни избори, и во рамките на реформите на изборните системи најчесто не се наведува како алтернатива, што доведува со извесни повратни заклучоци за една повеќе негативна оценка на овој изборен систем.

в) Ретки се и изборните системи, коишто пропорционалниот правило на одлука го применуваат во мали изборни единици. Централната разлика меѓу овој и претходните два типа на мнозински избор е во тоа што секоја изборна единица во парламентот е репрезентирана од пратеници од различни партии - односно од пратеници, како од мнозинската партија, така и од малцинската/ите партија/и. Диспропорционалноста помеѓу гласовите и мандатите кај овој систем може да биде помала, но тоа на крајот сепак зависи од низа други фактори, како на пример, од големината на изборните единици (варијабилни, парен или непарен број на мандати за секоја изборна единица итн.). Изборниот систем општо изгледа едноставен, освен ако не се применат комплицирани облици на кандидатура и на гласање.

г) Пропорционалниот избор во изборните единици со повеќе кандидати мошне често се применува. Обично тој не остварува фер репрезентација во смисла на висока пропорционалност помеѓу гласовите и мандатите. Тој има ефект на концентрација врз партискиот систем, бидејќи големината на изборната единица претставува природна пречка за малите партии. Определувањето на изборните единици, по правило, го следи политичко-административна поделба на земјата и затоа е најчесто помалку конфликтно отколку, на пример, кај мнозинскиот избор во изборни единици со еден кандидат, кој постојано бара ново определување на изборните единици и допушта повеќе простор за активна манипулација со поделбата на изборните единици (*gerrymandering*). Евентуалните нееднаквости во односот помеѓу избирачот и пратеникот во прилог на малите изборни единици секако можат да бидат поттик за критика. На критика подлежат и фиксните партиски листи, кои обично се применуваат при пропорционалниот избор во изборните единици со повеќе кандидати, бидејќи овој облик на листа не допушта избор насочен спрема личност. Сè на сè изборниот систем функционира прилично добро, иако недоволно ја исполнува функцијата на репрезентација и недоволно ги задоволува барањето за партиципација во горенаведената смисла. Недоразбирањата за влијанијата на

изборниот систем делумно водат кон таква критика на овој изборен систем, која ја намалува неговата легитимност.

д) Чистиот пропорционален избор најконсеквентно го исполнува барањето за фер репрезентација. Меѓутоа, тоа оди на штета на функцијата на концентрација, зашто обично се применуваат фиксни листи, кои можат да и штетат на функцијата на партиципација на изборниот систем. Согласно со ова главната критика на овој изборен систем се однесува на тоа што тој го поттикнува расцепкувањето на партискиот систем и му дава анонимен карактер на гласот на избирачот. Во овој контекст треба да се нагласи дека пресметката на гласовите се врши на национално ниво, а со тоа другите облици на листи, освен фиксната листа, се практично непримениливи. Легитимноста на чистиот пропорционален избор се доведуваше во прашање, особено поради историските искуства со нестабилни влади и со распадот на демократиите во Западна Европа. Меѓутоа, оваа негативна проценка на чистиот пропорционален избор не треба бездруго да се пренесува врз други земји и региони. Во земјите со изразита општествена хетерогеност и длабоки општествени конфликти функцијата на репрезентација може да добие истакнато значење, кое примената на чистиот пропорционален избор ја прави целисходна.

ѓ) Персонализираниот пропорционален избор со легален елиминационен праг е интермедијарен изборен систем, кој исполнува различни функционални барања: тој ја исполнува функцијата на репрезентација преку пропорционално парламентарно претставување на сите оние партии кои го премостиле елиминациониот праг. При тоа висината на елиминациониот праг треба да се усогласи со принципот на репрезентација на пропорционалниот избор. Таа задоволително ја исполнува функцијата на концентрација, со тоа што мошните малите партии ги исклучува од парламентот и со тоа го олеснува создавањето на парламентарни мнозинства, кои општо важат како основа за стабилни влади во системи со парламентарна власт. Меѓутоа овој изборен систем не го поттикнува формирањето на парламентарно мнозинство за една партија. Владите обично се потпираат врз коалициони мнозинства, кои не се реализираат вештачки преку ефектот на диспропорција на изборниот систем, туку во себе навестина го обединуваат мнозинството на гласовите од избирачите. Персонализираниот пропорционален избор задоволително ја исполнува функцијата на партиципација, зошто содржи елементи на персоналниот гласање. Избирачите избираат еден дел од пратениците во изборните единици со еден кандидат - без на тој начин (освен мандатите

поради презастапеност) да се менува учеството на една партија во мандатите, коешто обично се пресметува според пропорцијата на национално ниво. Персонализиран пропорционален избор навистина различно беше критикуван поради неговата наводна комплицираност, меѓутоа, со оглед на неговата мултифункционалност тој изгледа релативно едноставен систем.

Долунаведената табела уше еднаш во вид на резиме ги споредува шесте типови на изборни системи во поглед на трите централни функционални барања: репрезентација, концентрација и партиципација. Како што се гледа, сите типови на изборни системи се во состојба да исполнат една или две од овие функции, но единствено персонализираниот пропорционален избор е во состојба едновременно да ги исполни сите три функционални барања.

Табела 3: Исполнувањето на функционалните барања во различните типови на изборни системи

Изборен систем	Репрезентација	Концентрација	Партиципација
Релативен мнозински избор	негативно	позитивно	позитивно
Апсолутен мнозински избор	негативно	позитивно	позитивно
Пропорц. избор во мали изб.ед.	негативно	позитивно	позитивно
Пропорц. избор во изб.ед. со повеќе кандидати	негативно	позитивно	негативно*
Чист пропорционален избор	позитивно	негативно	негативно*
Персонализиран пропорционален избор	позитивно	позитивно	позитивно

* кај фиксни листи

Карактеристично е што во развитокот на интернационал-

ните изборни системи може да се воочи една тенденција, која се оддалечува од екстремните "класични" изборни системи, коишто во прв ред фаворизираат поединечни функции (запаставувајќи ги останатите) и води кон комбинирани (персонализирани) изборни системи, коишто се обидуваат да воспостават урамнотежен однос помеѓу различните функции. Токму персонализираниот пропорционален избор, кој се применува во Сојузна Република Германија, трасира еден добар компромисен пат помеѓу горенаведените функционални барања. Во оваа смисла тој стана модел за изборен систем. Во некои земји персонализираниот пропорционален избор беше преземен во рамките на реформите на изборниот систем од понов датум - на пример, системски адекватно во Нов Зеланд и со извесни модификации во Венецуела и Боливија. Во други земји беа воведени изборни системи, коишто му се блиски на персонализираниот пропорционален избор како компензациониот пропорционален избор со елиминационен праг (Италија) или систем на мнозински избор со пропорционална дополнителна листа, кои, меѓутоа, по правило отстапуваат од принципот на репрезентација на пропорционалниот избор (на пример, Јапонија, Мексико, Русија). Големите можности за комбинации меѓу персоналниот избор во изборни единици со еден кандидат од една страна, и пропорционалниот избор на листа од друга страна, овозможуваат овие типови на комбинирани изборни системи да можат да се применат во земји со мошне различни општествено-политички услови. Ова се потврдува со "атрактивноста" на персонализираните изборни системи во рамките на најновите дебати за реформи на изборните системи во различни делови од светот.

Примерите од Германија и Нов Зеланд покажуваат дека развојот до персонализираните изборни системи (во овие случаи конкретно до персонализиран пропорционален избор) може да потекнува од различни правци. Во првата третина од овој век во Германија, како и во многу други западноевропски земји, чистиот пропорционален избор се уште одговараше на претставите за праведна, идеална репрезентација. По првите искуства со чистиот пропорционален избор, кој го поттикнуваше расцепкувањето на партиите и беше прогласен за еден од одговорните фактори за пропаста на Вајмарската Република и на други демократии, замислената цел за постигнување на една по можност огледна репрезентација во Западна Европа го изгуби своето значење за обликување на изборните системи. Ориентирани спрема функционалните барања на парламентарните влади во многу места беа вградени "корекции" во пропорционалните изборни

системи, кои го зголемија ефектот на концентрација на пропорционалните изборни системи. Во оваа смисла во Германија по национал-социјалистичката диктатура немаше повторно надоврзување на чистиот пропорционален избор, туку беше воведен персонализирианиот пропорционален избор со еден релативно висок елиминационен праг.

Наспроти ова, Нов Зеланд го мина обратниот развој. Повеќе од сто години таму изборите се вршеа според релативниот мнозински избор во изборни единици со еден кандидат. Во средината на 80-тите години владата назначи една независна *Royal Commission on Electoral System*¹⁾, која по оценувањето на различни алтернативи за изборни системи дојде до едногласна препорака за воведување на персонализирианиот пропорционален избор. Со помош на два референдума во 1993 година беше воведен персонализирианиот пропорционален избор според германски модел под називот *mixed-member-proportional system*.

3. Изборни системи и нивниот контекст

Изборните системи дејствуваат во еден комплексен контекст на различни општествени, културни, политички и други услови, кој се менува според земјите и времињата. Со оглед на зависноста од контекстот, влијанијата од изборните системи како и предностите и лошите страни на различните алтернативи за изборни системи треба секогаш да се испитуваат и оценуваат во врска со дадените општествено-политичките услови. Социјално-структурните услови и историско-политичките искуства на државите, односно на групите држави го определуваат конкретниот профил на барања од еден изборен систем и се од најголемо значење за опцијата на изборниот систем, како на нивото на принципот на репрезентација, така и на нивото на конкретното обликување на изборните системи. Затоа, политичкиот консалтинг смета дека не е целесходно да се пропাগира изборот, односно преземањето на изборниот систем од една земја во друга без да се води сметка за специфичните општествено-политички услови.

3.1. Општествена структура

Како централна варијабилна во овој контекст се поставува структурата на даденото општество: покрај другите варијабилни, честопати и таа ги определува изборот, влијанијата и оценката

на еден изборен систем.

Во поглед на потребната анализа на општеството, за чиј адекватен изборен систем се размислува, од особен интерес е видот и размерот на општествената расцепканост и на конфликтите. Во хетерогените општества, кои се расцепкани со етнички, религиозни, јазични, културни и други конфликтни линии (*cleavages*), изборните системи имаат помнакви влијанија и мораат да задоволуваат други барања отколку во (релативно) хомогените општества. Ова важи дотолку повеќе, доколку овие конфликти се политизирани.

Значењето на социјално-структурните варијабилни јасно се гледа на примерот од некои држави и региони, кои се карактеризираат со етничка хетерогеност. Така, на пример, етничкиот фактор има истакната улога во рамките на процесот на демократизација во Африка. Некои експерти сметаат дека етничитетот, односно политизирањето на етничитетот е фактор што би можел дури и да го спречи развојот на еден демократски облик на власт во етнички мошне хетерогени општества. Оваа скепса се темели, како врз поранешни искуства со пропаѓање на демократски облици на власт во оние земји во кои етничките проблеми и конфликти имаа голема улога, така и врз претежно етничкиот карактер на тамошните авторитативни режими. Имајќи го ова за заднина, се стравува дека политичката либерализација или демократизација би можела да доведе до такви политички борби помеѓу ривалските етникуми, што тие веќе не би можеле да ги следат правилата на играта на либерално-плуралистичката демократија. Во услови на етнички хетерогени општества исто така и релативниот мнозински избор во изборни единици со еден кандидат, кој се применува во многу африкански и азијски држави, има поинакви влијанија од оние што ги нуди моделот што е заснован врз британскиот парламентаризам. Пред сè африканските искуства го потврдуваат ставот кој потекнува од Alexis de Tocqueville, дека за функционирање на мнозински избор се потребни релативно хомогени општествени услови. Најголемите проблеми кај релативниот мнозински избор во етнички хетерогени општества се:

- * недоволна репрезентација на оние етнички малцинства, кои не располагаат со места во кои има концентрација на избирачи;
- * заострување на регионалните хегемонии во случај на доминација на различни етнички групи во дадени региони - и со тоа трансформација на регионите со концентрација на избирачи за политичките партии во конфликти со политичко-територијална основа;

¹⁾ Кралска комисија за изборен систем (Заб. на прев.)

* преголеми парламентарни мнозинства во однос на распределбата на гласовите со последица опозиционите партии да бидат речиси елиминирани и да се засили етничката доминација на национално-политички ниво;

* развој на доминантни партиски системи врз основа на преголеми мнозинства без можност за промена на влада или само за ефективна политичка опозиција.

Честата појава на партиски системи, во кои доминира една партија, во Африка и Азија претставуваше решавачки фактор, којшто поттикнуваше екстремни изобличувања во политичката репрезентација и со тоа ја минираше способноста на даден партиски систем за форсирање на процесот на *nation-building*. На крајот, мнозинскиот избор не придонесе само за заострување на етничките конфликти, туку и за поттикнување етнички-регионалната поларизација. Типичните резултати од изборите при промена на релативниот мнозински избор во сегментирани општества се: Една партија ги добива сите места, една партија добива над две третини од местата или различните партии добиваат само во регионите со етничка концентрација на избирачи, така што етничките малцинства во некои или во сите региони остануваат без репрезентација и имаат успех само онаму, каде преку регионална концентрација формираат мнозинство.

Ако повторно ги разгледуваме размислите за функционалните барања од изборните системи, сега нагласуваме дека вреднувањето на поединечните барања мора да им соодветствува на општествено-политичките услови на даденото место. Се разбира дека поставувањето на приоритетите, како на пример, повеќе партиципација или повеќе концентрација во партискиот систем, во крајна линија во праксата им подлежи на политичките критериуми. И секако дека во вреднувањето на различните функционални барања се влеваат и општи теориски аспекти на демократијата. Во зависност од оценките на политичката власт и од теорискиот став за демократијата може повисоко да се вреднува или формирањето на јасни партиски мнозинства во парламентот или политичката репрезентација на, по можност, сите општествено релевантни сили. И така секогаш ќе се најдат поборници и на функцијата на концентрација и на функцијата на репрезентација. Меѓутоа, целосно е поставувањето на приоритетите да не и се препушта само на партиско-политичката калкулација и/или на апстрактните теориски оценки. Во вреднувањето мораат да се влезат и социјално-политичките услови, а особено прашањето, дали се работи за повеќе хомогени или за повеќе хетерогени општества.

Овде треба јасно да се нагласи, дека во сегментираните

општества истакнато значење има функцијата на репрезентација. Различните општествени групи мораат да бидат репрезентирани и тоа на приближно пропорционален начин. Со тоа е поврзано и особено значајното барање политичка интеграција во сегментираните општества, за што треба да придонесува и изборниот систем. Според тоа, изборниот систем во никој случај не треба да ги исклучува општествените и политичките малцинства од парламентарното претставништво. Легитимноста на политичкиот систем во сегментираните општества во голема мера се темели врз репрезентацијата и врз политичката интеграција на малцинствата. Долунаведениот каталог прикажува некои критериуми и контролни прашања, кои имаат своја улога при изборот и при оценката на изборниот систем во сегментирани општества, какви што, пред сè, среќаваме во Африка.

* **Легитимност:** Дали различните општествени групи го признаваат изборниот систем како адекватна институционална метода за формирање на репрезентативна власт? Дали малцинските групи, кои изгубиле на изборите, ги прифаќаат резултатите од изборите?

* **Политичка интеграција:** Дали изборниот систем ја обединува или ја разединува земјата? Дали тој ја заострува или ја ублажува општествената, односно политичката поларизација? Дали тој политичките конфликти ги канализира во мирољубиви облици на конфликтно дејство, односно во мирољубиви облици на учество во конфликтот - или пак, ги поттикнува насилничките облици на спротивставување?

* **Репрезентација:** Дали изборниот систем ја овозможува или ја спречува репрезентацијата на општествените, пред сè и на етничките малцинства? Колку адекватно репрезентирани се чувствуваат таквите групи? Дали изборниот систем допушта, учеството во мандатите на политичките партии приближно да му одговара во учеството на гласовите?

* **Политички партии:** Дали изборниот систем може да придонесе за надминување на политизирањето на етничките конфликти, кои можеби се одразуваат во партиски систем, кој е структуриран според етнички конфликти линии?

* **Репрезентативна влада:** Дали - со помош на определен изборен систем - избраната влада може да ги застапува интересите на различните етнички групи, пред сè и интересите на етничките малцинства? Дали изборниот систем го поттикнува формирањето на *consociational governments*, така што малцинствата можат да учествуваат во процесот на политичкото одлучување?

* **Политичка опозиција:** Дали изборниот систем спречува

преголеми мнозинства, така што политичката опозиција може да има ефективна улога во политичкиот процес? Дали парламентот развива противтежа на парламентот?

Од аспект на изборните системи пропорционалните системи без сомнение најдобро ги задоволуваат специфичните функционални барања во сегментираните општества. Ова важи дотолку повеќе, што мнозинските изборни системи во хетерогените општества ниту дејствуваат на еднаков начин политички интегративно, ниту ги вршат истите влијанија, на пример, врз стабилноста на политичките системи како во хомогените општества. Примената на мнозинскиот избор во хетерогените општества поскоро е поврзана со ексклузија и поларизација.

Супериорноста на пропорционалниот избор во однос на мнозинскиот избор во хетерогени општества произлегува од различни размисли: **прво**, мнозинскиот избор не може да исполни значајни функционални барања од еден изборен систем. **Второ**, неговите природни влијанија во поглед на формирањето на парламентарни мнозинства доведуваат до политичка доминација на поедини етнички групи и со тоа ја поттикнува политичката нестабилност. **Трето**, пропорционалниот избор го задоволува барањето за фер репрезентација на малцинствата, на која во хетерогените општества треба да и се даде приоритет. Следниот аргумент е од политичка природа. Мнозинскиот избор може да биде воведен само против волјата на етничките малцинства. Тој е секогаш израз на политичката доминација на едно етничкото малцинство. Бидејќи пропорционалниот избор е единствениот начин за фер репрезентација на малцинствата, јасно е дека воведувањето на пропорционалниот избор им оди во прилог на мнозински избор би биле исклучени од политичката репрезентација.

Меѓутоа, колку и да е, од аспект на изборните системи, целесходно воведувањето на пропорционалниот избор во овие сегментирани општества, кои го применуваат мнозинскиот избор, во политичката пракса реформите на изборниот систем сепак мораат да им одговараат на условите на политичката власт и на политичката традиција. Воведувањето на пропорционалниот избор наместо мнозинскиот избор, од многу аспекти не е политички остварлива опција, затоа што на една толку сѐопфатна реформа на изборниот систем и е потребна поддршка од најважните политички партии, особено на владината/ите партија/и. Меѓутоа, тие по правило не се заинтересирани за слабеење на нивната политичка сила. Освен тоа, изборните единици со еден кандидат во многу африкански

и азиски земји се цврст составен дел од нивната политичка култура. Имајќи го ова за заднина, адекватни се мали, инкременталистички реформски чекори, а како поставена цел - комбинирани изборни системи, дотолку повеќе што изборните единици со еден кандидат имаат сосема позитивна функција во такви изборни системи. Тогаш реформата на изборниот систем може да се сфати и како процес на приспособување на изборниот систем на функционалните барања, со кого според искуствата може да се управува преку одделни реформски чекори, при што начелно не може да се исклучи преминот од мнозински избор на пропорционален избор. Првиот чекор од една таква стратегија би можел да биде, покрај постојниот мнозински избор, во изборните единици со еден кандидат дополнително да се паспределат мандати со пропорционална дополнителна листа (мнозински избор со пропорционална дополнителна листа). Со ова не би се повредила изборната култура во дадената земја, која е тесно поврзана со изборната единица со еден кандидат, а сепак барем во зачеток би се задоволила функцијата на репрезентација.

Доколку оваа реформа не е доволна за да се отстранат недостатоците во политичката репрезентација, тогаш во натамошните реформски чекори сукцесивно би можел да се зголемува бројот на мандатите коишто се распределени преку пропорционалната дополнителна листа (наместо една третина половината од пропорционалните мандати). Или, пак, на крајот можат да се воведат други облици на комбинација помеѓу изборните единици со еден кандидат и пропорционалните елементи, како што погоре беше прикажано (компензациски пропорционален избор, персонализиран пропорционален избор). Ширината на комбинаторските можности допушта доволно простор за земање предвид на различните социјално-политички и социјално-културни услови и за различни констелации на политичката власт.

3.2. Политички варијабили

Горенаведените дискусии веќе укажаа на значењето на вистинските политички варијабили за изборот на реформата на изборните системи. Во крајна линија политичките актери решаваат дали социјално-структурните услови ќе имаат улога во обликувањето на изборниот систем. Во заложбите за воведување на нов изборен систем или за преобликување на стариот, секогаш се слеваат и политичките интереси и стремежите кон власт на политичките актери, кои делумно самите даваат, предлагаат реформи на изборниот систем, а во

секој случај мораат да се согласат со реформските предлози. Во врска со ова политичкиот зависат од еден повеќе прагматски аспект, аспект ориентиран кон власта. Политичките актери потоа обично ги испитуваат евентуалните реформски предлози во однос на тоа дали им одат во прилог или се на нивна штета. Не секогаш на оваа проценка и е втемелено адекватно спознавање на начинот на функционирањето и на влијанијата на поединечните типови на изборни системи или на елементи од изборните системи. Тао значи: бидејќи изборните системи, покрај другите фактори, исто така ја определуваат распределбата на политичката власт во една земја, изборните системи се секогаш прашање на политичката власт. Согласно со тоа, оваа тема честопати се политизира во екстремни размери. Воведувањето или реформата на изборните системи обично ги отсликува односите во политичката власт во моментот на преобликувањето на изборниот систем. Промените на изборниот систем најчесто се спроведуваат "одозгора" или за нив се спогодува владата и опозицијата. Компромисите се чести што доведува до создавање на такви изборни системи, кои - од аспект на социјалната технологија - изгледаат инкохерентни и *poorly designed*.

Политизирањето на прашањето на изборните системи му поставува граници на *political engineering*. Политичко-историската реалност најчесто се карактеризира со далеку помала слобода на опции, отколку што на тоа упатуваат академските дебати. Во многу дебати за реформи во изборните системи начелната одлука мнозински избор версус пропорционален избор веќе не е слободна. Одлуката е честопати и историски и/или уставно-правно однапред донесена и со неа не може да се управува. Најголемиот број реформи на изборните системи емпириски се ограничуваат на реформи во рамките на етаблираниот принцип на репрезентација. Мошне ретко, најчесто во време на политички кризи или длабоки пресврти, носителите на политичката одлука темелно одново се занимаваат со прашањето на изборниот систем, при што од таквите дискусии за реформите не секогаш произлегува и темелна реформа на изборниот систем. Ретко успева "мајсторско дело". Од политички аспект полесно се спроведуваат малите, инкременталистички реформи, кои се адекватни на историско-политичкиот контекст. Општите дискусии за големата алтернатива мнозински избор версус пропорционален избор често не доведуваат до конкретни резултати од реформата.

3.3. Стратешки барања од една реформска дебата

Оваа точка на крајот наведува некои стратешки барања, кои

се значајни за една сериозна политичка дебата за - политички остварливите - реформи на изборните системи.

Првото барање е од аналитичка природа и се состои од адекватна и правилна анализа на постојаниот изборен систем. Како функционира тој? Од кои технички елементи се состои? И кои влијанија ги врши? Во која мера изборниот систем ги задоволува поставените функционални барања? Во која мера му соодветствува на специфичниот социјално-културен и политичко-институционален контекст? Овој прв чекор во анализата веќе дава информација за тоа дали постојат оправдани причини да се започне со реформа на изборниот систем. Притоа е важно евентуалните функционални дефицити на постојниот изборен систем, кои се критикуваат во академските кружоци и/или на крајот во широка јавност, да се испитаат во поглед на нивната каузална врска. Најподобна за тоа е споредбената метода.

Споредбената метода може да доведе и до резултати кои што ќе ја лишат критиката на постојниот изборен систем од нејзината основа: прво, доколку критикуваниот феномен може универзално да се докаже, доколку тој се појавува во демократии во различни времиња и земји, независно од типот на изборниот систем; второ, доколку критикуваниот феномен има различни причини, меѓу кои изборниот систем има само споредно значење; трето, доколку критикуваниот феномен е само од конјунктурна, но не и од структурна природа. Од споредбената анализа секако може да се добие и резултат, според кој, покрај другите фактори, изборниот систем исто така значително го условува критикуваниот феномен. Во овој случај со помош на споредбената метода може да се испита во која мера (и со кои "загуби") предложените алтернативи, односно реформи на изборниот систем можат да ги отстранат критикуваните функционални дефицити на стариот изборен систем.

Второто стратешко барање во рамките на дебатата за изборните системи е точното определување на целите на реформата на изборниот систем. Општата критика на постојниот изборен систем, по правило, не се темели врз еден единствен, туку врз повеќе аспекти. Меѓутоа, ретко се испитува, во која мера полифоните критички елементи се во каузална повратна врска, па дури дали тие можеби взаемно се исклучуваат. Имплицитното тврдење дека помеѓу поединечните различни критички елементи постои внатрешна кохеренција, едвај да може да се докаже во праксата. Тие честопати се во однос на позиција и контрапозиција. Меѓутоа ова значи дека политичките реформи, кои се обидуваат да задоволат не-

кои елементи од критиката, можеби се во судир со други.

Со оглед на комплексноста на проблемот неопходно е најпрво да се дефинираат целите на реформата на изборниот систем и за овие цели да се постигне политички консензус. Прашањето што треба да се подобри, значи, ја дава насоката во дебатата за изборниот систем и во изборот на алтернативи за изборниот систем. Обратниот начин, кога, на пример, политичари или социолози предлагаат безброј, наводно "идеални" изборни системи е најсигурниот начин да не се дојде до конкретен резултат од реформата. Во тој случај дебатата би западнала во корсоак од бесполезни полемики и спротивставувања.

Земајќи ја предвид целта на реформите на изборниот систем, уште еднаш треба да се посочи дека реформите на изборните системи не треба да го третираат само степенот на пропорционалноста помеѓу гласовите и мандатите и на тој начин размерот на инклузијата, односно на ексклузијата на политичките партии. Меѓу другото, тие треба да се однесуваат и на тоа дали избирачот може да избира само помеѓу политички партии или и помеѓу личности. Освен тоа, важно е да се разјасни во која мера зголемувањето на учинокот на изборниот систем, во еден поглед, може да доведе до губитоци во учинокот во друг поглед. Ако реформата на изборниот систем стреми, на пример, кон подобрување на односот избирач-пратеник, тогаш постои суштинска разлика меѓу тоа, дали ова смее да се случи на штета на функцијата на репрезентација - или дали токму овој ефект треба да се избегне.

Трето стратешко барање се состои во тоа, на техничко ниво да се изберат оние механизми, коишто го менуваат изборниот систем во смисла на реформските цели. За ова е потребно доволно познавање на изборната систематика - што за жал многупати не е случај. Често постои голема дискрепанција меѓу целите од една реформа на изборниот систем и техничките механизми, кои ќе се преземаат, за да се реализираат овие цели. Освен тоа, бројот на техничките елементи, кои треба да ги реализираат дефинираните реформски цели и да избегнат нежелни нус-појави, не е бесконечен. Според ова еден добар дел од работата на експертот за изборни системи се состои во усогласувањето на целите и методите - и тоа на таков начин, кој ги спречува или барем ги ограничува ненамерните или експлицитно нежелните нус-ефекти.

Четвртото стратешко барање го надминува чисто техничкото подрачје. Овде техничките реформски алтернативи треба да се поврзат со специфичните социјално-политички

услови во земјата и така да се определат нивните предвидени политички влијанија. Бидејќи влијанијата на изборните системи секогаш зависат од контекстот, овде е потребна детална анализа на земјата, која, меѓу другото, го испитува географскиот распоред на избирачите, однесувањето при изборите, структурата на партискиот систем и општите политички структури итн. Еволуцијата на влијанијата од реформата на изборниот систем треба исто така да се изврши според глобални мерила, на пример, во однос на функционирањето на политичкиот систем воопшто или кај младите демократии, на пример, во однос на консолидација на демократијата.

Кругот на широко поставените истражувања во овој вовед се затвара, надворзувајќи се на некои горенаведени констатации, кои ги делат специјалистите за изборни системи. Изборните системи се значајни конституционални елементи на политика во нејзините нормативен, процесуално-динамичен и резултатски-ориентиран третман.

Избор од литературата:

Arend Lijphart: *Electoral Systems and Party Systems*, Оксфорд 1994

Dieter Nohlen: *Wahlsysteme der Welt*, Минхен 1978.

Dieter Nohlen: *Wahlrecht und Parteiensystem*, 2 издание, Оннаден 1991

Dieter Nohlen: *Elections and Electoral Systems*, Њу Делхи 1996

Giovani Sartori: *Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*, Basing Stoke/Лондон 1994

ДИТЕР НОЛЕН

СИСТЕМ НА ИЗБОРИ ВО ИСТОЧНА ЕВРОПА, ГЕНЕЗА, КРИТИКА, РЕФОРМА

"How and why do the constitutional engineers in democratic countries choose one or other of the basic alternatives?" (Како и зошто уставните креатори во демократските земји ја избираат едната или другата алтернатива?). Ова прашање на Аренд Липхарт (Arend Lijphart 1992: 228) што се однесува на две принципиелни алтернативи на институционално креирање на демократијата (Претседателство наспроти парламентарен систем и мнозински избори наспроти пропорционален систем) ги мотивираат следните споредбени можности за опциите на изборните системи во Источна Европа ¹⁾. Секако ние не прашуваме само за "basic alternative" (основната алтернатива) туку нас не интересираат и поспецифичните алтернативи на изборните системи. Размислувањето за крупните алтернативи е секако голем предизвик. Тие овозможуваат да се воспостави врската со историските дебати за мнозинските и пропорционалните избори било да е таа во нејзините нормативни хоризонти како што ние ги сретнуваме во класичната форма кај Џон Стјуарт Мил и Валтер Багехот (John Stuart Mill и Walter Bagehot) или во нивните социјално-научни образложенија што се уцврстуваат кај Морис Дивержер (Maurice Duverger) и неговите социолошки закони. Со тоа размислувањето се надоврзува кон крупните алтернативи со двоен поглед кон тоа што се подразбира под теорија на идејно-историски компоненти на модерната политичка теорија.

Од една страна во апстрактните вистини на крупните алтернативи се губи многу повеќе информацијата и диференцирањето што е социјално-научен смисол од големо значење за структурата на генезата на политичките институции. Ако алтернативата се нарекува само мнозински или пропорционални избори, тогаш се запоставува потребното диференцирање помеѓу релативните мнозински избори или апсолутните пропорционални избори. Да се потсетиме на тоа дека Морис Дивержер (Maurice Duverger) на апсолутниот мнозински систем му припишува дејства што биле слични на пропорционалниот систем; тој ги гледа алтернативите помеѓу релативниот мнозин-

¹⁾ За помошта за собирање на материјалот им се заблагодарувам на Мирјана Касаповиќ и Флоријан Глоц (Florian Glotz)

ски систем од една страна и пропорционалниот избор и апсолутниот мнозински систем од друга страна, а не едноставно помеѓу мнозинскиот и пропорционалниот систем. Во подрачјето на пропорционалниот систем се разликува крупна алтернатива помеѓу чистиот пропорционален систем и сите други пропорционални системи кадешто некои од овие други типови на пропорционалниот систем би можеле да се поблизу во своите влијанија на релативниот мнозински систем, особено оние нови форми на комбинираниите изборни системи. Јасно е дека само размислувањата за големата алтернатива не се само неколку или не овозможуваат да се направи само разлика, туку со нив таканаречената конвенционална мудрост (*conventional wisdom*) ќе биде и натаму пренесувана, што повеќе не одговара на нивото на меѓународното истражување на изборните системи, чии резултати тврдоглаво се негираат¹⁾. Понатаму, не се зема предвид зависноста од контекстот на концептот; сепак она што политичките актери и научници ги поврзуваат како предимства и негативности на мнозинскиот и пропорционалниот систем поимно и политичко-теоретски е во извесен дел историски контингент. Со мнозинскиот систем Западноевропјаните асоцираат тенденциозно на релативниот мнозински систем со дејства што настанале врз партискиот систем во Велика Британија (двопартиски систем со добро структурирани партии, фракциска дисциплина), а Источноевропјаните на примарниот апсолутен мнозински избор со појавите што настанале во фазата на формирање на партиските системи по преломот (повеќепартиски со слаба структурираност на партии, независност на одделните пратеници). Поблиску се претпоставките

на крупните алтернативи во размислувањето во поглед на ориентациите на причините и процесот на настанувањето на изборните системи отколку што се земале предвид од самиот почеток посилно диференцираните и специфични конфигурации на изборните системи. Претпоставката пак за ориентацијата на изборното законодавство сепак се доближува токму на тие алтернативи до моделите, до мострите, до претставите за планирање, до советување, до политичкиот инженеринг и институционалниот дизајн (*political engineering* и *institutional design*) на товар на становиштето дека институционалниот процес на создавање на вистината го сфаќаат како процес во чиј тек од него се создава изборен систем.

Липхарт (Lijphart) исто така зборува во горниот цитат за законскиот инженеринг (*constitutional engineers*). Секаде во рамките на трансформацијата во Источна Европа становиштето на институционалниот дизајн (*institutional design*) се внесе до дебатите вообичаено во форма на искажување на незадоволително направен дизајн (*poorly designed*), како во поглед на генезата на изборните системи, исто така и во критиката на имплементарните изборни системи. На водечко место беше изнесено сомневање за одмерениот институционален дизајн (*institutional design*), најново од Џовани Сартори (Giovanni Sartori). Тој политичките научници ги смета за одговорни за дијалогистирање на фактичката состојба на незадоволително направениот дизајн (*poorly designed*). Сегашните политички научници ("*presentday political scientists*") не биле способни за добри политички совети (Сартори 1994:29). Во тесното поле на изборните системи бил *no-choice*-аргументот (немање избор) заедно со релативизацијата на факторот изборен систем и тезата од незаконостата на односите помеѓу изборниот систем и партискиот систем што ги поткопале можностите на политичките научници за успешни политички совети. Независно од прашањето дали научното дисциплинско разбирање на Сартори претставува подобра претпоставка за политичкото советување отколку од него силно уништената склоност, тој маписува напално со фактот дека прашањата на изборниот систем се прашања на моќ (Nohlen 1990:289фф) и дека еден изборен систем е по правило производ на договор помеѓу постојните партии ("*product of bargaining among existing parties*") (Shugart 1992:207). Заедно со Мирјана Касаповиќ (види Нолен/Касаповиќ 1996) можев да покажам дека индуктивното, историско-емпириското разбирање на генезата на изборните системи е решавечки праведно подобро за набљудуваниот процес и за резултатот на градењето на изборните системи во Источна Европа.

¹⁾ Според неговите истражувања мора да се разликуваат две димензии на анализата дејствијата на изборните системи врз односот на правата кандидати и партискиот систем. Додека дејствијата на изборните системи на првата димензија релативно добро можат да се одредат и да се предвидат, односот меѓу изборниот и партискиот систем е помалку тесен отколку што е претпоставувано поради што не се можни квази-детерминистички изјави (Nohlen 1990:271 фф). Според Lijphart (1994:142) за споредбени случаи и за неколку поддршка на влијание доаѓа до резултат дека воопшто не постои системската врска помеѓу двете варијабилни ("no systematic relationship between the two (variables) at all") за другите тој доаѓа до извесно, релативно објаснување на факторот на изборниот систем. McGregor (1993:91ф) нешто го развондува за жал ова согледување во тоа што тој на разликата и дава временска димензија и мисли, дека односот помеѓу местата и гласовите ("relationship between seats and votes") претставува краткорочен договорен ефект ("*short term effect*"), а партискиот систем, напротив, подлева на долгорочен ефект ("*long term effect*"). Напално погрешно се поваѓа од тоа дека заради недетерминираниот однос помеѓу изборниот и партискиот систем му се припишува огромно значење на изборниот систем. Тука ние сосема се согласуваме со Аренд Липхарт, кој на исто место предупредува, врз основа на неговите резултати од истражувањето, дека се дава мало значење на важноста од влијание на изборниот врз партискиот систем и неговата практична корист за изборниот инженеринг ("*to belittle the importance of the influence of the electoral system on the party system and its practical utility to the electoral engineers*").

Во контекстот на промената на системот во Источна Европа мораат да се разликуваат два типа избори: предосновачки и едноначки избори. Само пет од сегашните 20 источноевропски држави одговараат на старите национални држави, какви што постојат пред почетокот на системските промени кон крајот на 80-тите години. Новите национални држави вообичаено се создаваа непосредно како политичка последица на предосновачките избори. Во првите компетитивни избори победија политичките сили чија опција беше независност на државите членки на бившите источноевропски федерации, легитимна политичка основа за остварување на нивните политички цели.

На друго место јас можев да покажам, дека доминацијата на апсолутниот мнозински изборен систем во почетокот на транзицијата беше последица на одредениот тип на промената на системот на трансформацијата односно управувањето од горе (види Kasarovic/Nohlen 1996). Опцијата за апсолутниот мнозински изборен систем беше во прва линија мотивирана со политичка сила. Старите владеачки елити го сфатија како институционален механизам за нивно одржување на власт. Тоа што оваа политичка калкулација вообичаено не се оствари е сосема друга работа. *"It is ironical that the preservation of the Soviet imposed highly majoritarian electoral rules helped to turn Communist defeat into debacle"* ("Иронијо е што зачувувањето на наметнатите советски високо мнозински изборни правила помогнале комунистите да пропаднат") (Taagerpera 1990: 306).

Во основачките избори доминираше пропорционалниот систем што беше применет во девет од 18 случаи. Тој беше воведен врз основа на две околности: преку фактичката капитулација на комунистичките владеачки елити во старите национални држави како последица на новата елита и беше сосема препуштено создавањето на институциите или преку изборната победа на големите опозициони транзициони актери (*"Transitionsakteure"*) во предосновачките избори, кои по правило, по државната независност претрпеа раситнување и поради тоа мораа да сметаат заради губењето на политичките и организаторски претпоставки на опцијата на мнозинските избори.

Пропорционалните изборни системи во Источна Европа типолошки посматрани релативно се униформни. Моментно фактички не постои никаков чист пропорционален избор, никаков *single transferable vote*, никаков персонализиран пропор-

ционален избор според германскиот пример ¹⁾. И ако многукратноста до детали е голема (види Табела 1) сепак пропорционалните системи се разликуваат по некои карактеристики. Основниот тип е пропорционалниот систем со изборни единици со повеќе кандидати ²⁾. Впечатливи се понатаму две работи: **прво**, пресметувањето на гласовите на ниво на изборните кругови скоро насекаде се врши така што останува вишок на кандидати, кои потоа се распределуваат на национално ниво. На овој начин се етаблира национална листа, која на партиите им овозможува своите национални водства да ги одземат од вотумот на бирачите на ниво на изборните кругови и во случај на лабава листа истата да не се загрози. Фактички лабавата листа споредено почесто се практикува во изборните единици отколку во западните системи на пропорционалните избори, додека националната листа е крута. Само во Полска беше законски фиксиран бројот на кандидатите на националната листа со 69. Како **второ**, секаде беше воведен елиминаторен праг, секако со различна висина што варира од 2,5% - 5%. Со тоа не и се веруваше на природната пречка, што ги формира изборните кругови, чија големина осцилира со средна вредност помеѓу 2,3 - 1,5 кандидати, севкупно мора да се именува како показател за Источна Европа. Можеби секавањата на искуствата со пропорционалните избори во изборните кругови од годините помеѓу двете светски војни играле некоја улога, кога изборните кругови не ставале пречки против партикулација на партиите. Ановите искуства во Полска 1991 кажуваат дека кај екстремната фрагментираност изборните единици не успеваа како пречки, а елиминаторниот праг не е доволен само за учество во националната листа за да се опфати реалментацијата на фрагментирањето со пропорционалните избори. Колку што реформата во Полска во 1993 беше консеквентна за кандидатите на изборните окрузи да се воведат елиминаторен праг, исто толку беше консеквентен обидот со степенување на висината на елиминаторниот праг според партиите и изборните коалиции, за да се заобиколи елиминаторниот праг.

Ова диференцирање на елиминаторниот праг (како повисок елиминаторен праг за изборни коалиции отколку за партиите) беше истакнато во литературата како творечки придонес на Источна Европа за изборната систематика.

¹⁾ Од наведените изборни системи во Естонија беше применет само *single-transferable vote* системот во предосновачките избори

²⁾ Пропорционалниот избор во изборните кругови во целата земја беше применет само во Молдавија и во изборите во Црна Гора 1990

Табела 1: Пропорционални изборни системи во Источна Европа

	година	број пратеници	број на ИК*	големина на ИК	среден ИК	продорни листи	форми на листи	методи на пресметување	елиминационен праг
Албанија	1992	140	100	1		40	крута		
Босна-Херц	1990	130	7	14-18		остаток на канд	крута		4%
Бугарија	1991	240	31	4-12	7,9		STV**	едноставен изб број на мет на d Hondt	4%
Естонија	1990	105	46	1-5	2,3	остаток на канд	лабава персон листа	едноставен изб број на мет на d Hondt	5% за земјата
	1995	101	12	7-12	9,2			мет на d Hondt	3 дирек
Југославија	1992	138	9				лабава преференцијал	мет на d Hondt	5%
Летонија	1993	100	5				лабава преференцијал	Saint Laigue	4% за земјата
Молдавија	1994	104	1	104			крута	мет на d Hondt	4%
Црна Гора	1990	125	1	125		125	крута	мет на d Hondt	4% за земјата
Полска	1991	391	37	7-17		69	лабава врсана персон листа	Hans-Niemeyer + S. Laigue	5% прир л
	1993	391	52	3-17		69	лабава врсана персон листа	мет на d Hondt	5%/6%
Романија	1990	396	42	4-12		остаток на канд	крута	едноставен WZV +	7% пр 3%/8% земјата
	1992	341	42	4-12		остаток на канд	крута	мет на d Hondt	
Словачка	1992	51	4	5-18	15		крута		3% за земјата
	1994	150							5% за земјата
Словенија	1990	80	14	3-7	5,7	остаток на канд	едноставен WZV	мет на d Hondt	2,5% + национален
	1992	90	8	11	11		лабава врсана	Hagen-Bischof +	3 дирек 5%/7% за земјата
Чешка	1992	99	7	7-18	14		лабава врсана	национален остаток	

* изборни кругови

** single transferable vote

а) Во тоа се содржани и дополнителните кандидати, кои се номинирани за националните малцинства (1990 - 9 места, 1992 - 19 места)

б) плус еден изборен круг со 39 пратеници

в) плус еден изборен круг со 28 пратеници

г) изборите за парламентот на Чехословачката Република

д) до 4 преференции гласа

Комбинираните изборни системи кај основачките избори беа применети во шест од 18 случаи. Тие исто така беа воведени на два начина: **прво** компромисна промена на системот преку договори во старите национални држави помеѓу старите и новите политички елити; **второ** со победа на изборите на опозиционите политички партии во предсвоначки избори, но и оние од старите комунистички партии или нивните организации-наследнички во новите држави. Двете елитни групи не се чувствувале повеќе доволно "силни" за класичните системи на мнозинските избори (Како релативен мнозински избор или апсолутен мнозински избор) и уште не толку слаби за пропорционалните избори. Комбинираните изборни системи им отворија широко поле за различните институционални комбинации за постигање на саканите политички резултати.

Како што покажува Табела 2: типот на мешовитите системи е доминантен каде што поделните комбинирани сис-

Табела 2: Комбинирани изборни системи

	година	тип	релација униоминимални единици/ листа	мнозинско правило	повеќе кандидати изборен круг	елиминационен праг
Албанија	1992	пропорционални избори ¹⁾	100/40	апсолутно	за целата земја	4%
Бугарија	1990	мешовит систем	200/200	апсолутно	28 изборни кругови за повеќе кандидати за целата земја	4%
Хрватска	1992/1995	мешовит мешовит	64/60/28/80	релативно релативно	за целата земја за целата земја	3% 5%/8%/11%
Литванија	1992	мешовит	71/70	апсолутно	за целата земја	
Русија	1993/95	мешовит	225/225	релативно	за целата земја	5%
Унгарија	1990/94	мешовит со компензациони елементи	176/210 ²⁾	апсолутно	20 изборни кругови со повеќе кандидати	4% 5%/10%/15%

¹⁾ Мнозински избор со комплетен баланс на пропорционалниот избор

²⁾ Од тоа виртуелно 152 според пропорционалниот избор во 20 кругови со повеќе кандидати, а во 56 компензаторски

теми варираат во технички детали. Односот помеѓу униноминалните изборни единици и листата на кандидати не е секогаш одмерен, мнозинското правило во униноминалните е еднаш релативно а некогаш е апсолутно (последедици на тоа се создавање структурирани партиски системи), изборна единица во којашто се применува пропорционалниот избор е најчесто за целата земја, во два случаи воведени се избори со повеќе кандидати и, конечно, освен еден случај (Литванија), вообичаени се елиминаторни прагови, чија висина осцилира помеѓу 4% и 5%; во два случаи беа применувани степенувани елиминаторни прагови. Албанскиот изборен систем е пропорционален, слично на германскиот изборен систем; диспропорциите настанати во униноминалните изборни единици целосно се елиминираат преку компензаторските кандидати. Најупорен комбиниран изборен систем е унгарскиот со врските на паралелниот и компензаторски момент.

Во комбинираните изборни системи воведени се листи на регионално ниво или за целата земја како носечки елементи на системот. Да се потсетиме на зачестеноста со којашто во Источна Европа и кај пропорционалниот систем во изборните кругови за целата земја се воведени листи, како основен пример на источноевропските системи може да се препознае во поделбата на два дела кандидати - од една страна во униноминални изборни единици и изборни кругови со повеќе кандидати и, од друга страна во изборни системи на ниво на целата земја. Варијантата на пропорционалните избори во изборните кругови со додатна национална листа и комбинираните изборни системи партиите ги обезбедуваат со национална листа и со тоа овозможуваат нивна водечка елита да си обезбеди во крутата листа сопствен избор односно нивен повторен избор. Функцијата на пропорционално издначување (баланс) или на подобрата пропорција според тоа се повлекува, бидејќи учеството на листата на кандидати зависи од елиминаторниот праг, што е насочено против фрагментирањето на партискиот систем и како последица на тоа еднаквоста на вредноста на успехот на гласовите повеќе се намалува отколку што се покажува.

На овој начин се воспоставува рамнотежа помеѓу пропорционалниот избор во изборните кругови со националната листа и комбинираните изборни системи со посредство на функционалната еквиваленца на нејзините во суштина различни составни елементи. Доколку, на пример, ги споредуваме естонскиот со германскиот изборен систем: во двата случаи избирачот гласа со еден личен глас, во двата случаи доаѓа до поделба на гласовите на два: на кандидати на

изборните кругови и на листа на кандидати, што отприлика излегува на 50:50 (Во Сојузна Република Германија фиксирани, а во Естонија ова е последица на начинот на пресметување на вишокот на кандидатите). Доколку се откажува од разликата помеѓу разните начини за да се постигне национална пропорција (Во Сојузна Република Германија за целата земја со доделување на сите кандидати според пропорцијата, а во Естонија компензаторски), односно се означуваат - навистина погрешно - двата како компензаторски (Taagepera/Shugart 1989; Taagepera 1995) и ако уште се земе предвид елиминаторниот праг од 5%, тогаш категоризацијата на еден систем може апсолутно да се смета како комбинирани¹⁾, а категоризацијата на другиот како пропорционален избор²⁾. Изгледа дека е посоодветно источноевропските пропорционални системи во изборните кругови со национална листа да се сметаат како функционално еквивалентно напредградени отколку само како комбинирани изборен систем.

Комбинираниот изборен систем, особено мешовитиот систем, ја отвора можноста да се постави прашање за дејствата на неговите основни составни делови, имено на мнозинските избори во униноминалните изборни единици и на пропорционалните избори во изборните кругови со повеќе кандидати. Табелата 3 за 5 земји и 8 избори покажува колку партии поодделно дошле до парламентот преку мнозинските избори, а колку преку пропорционалните. Резултатот го потврдува сомневањето на конвенционалната мудрост (*conventional wisdom*) дури во ниту еден единствен случај во парламентот не дошле толку партии преку пропорционалните избори отколку преку мнозинските. Само во една земја (и во два избори) бројката беше идентична. Бидејќи истите партии во "паралелните" избори не биле постојано успешни, забележано е дека собирањето на двата делумни резултати го зголемува фрагментирањето на парламентот. Спротивно на тоа, секако, во

¹⁾ Терминот "комбиниран изборен систем" не е идентичен со "мешовитите изборни системи". Додека во општата литература, по правило, во мешовитите изборни системи се распределуваат и пропорционалните избори и дека кон двата принципи на репрезентирање постојат уште еден трет (тепшт), терминот "комбиниран изборен систем" кажува само дека се поазиваат правилата за одлучување на мнозинството и пропорцијата во еден изборен систем, нешто како начин, така што еден дел на пратениците се избира според мнозинството а другиот според пропорцијата (мешовитиот систем е исто така паралелен систем), но таквите изборни системи можат да бидат распределени или во мнозинските избори или во пропорционалните избори, зависно од ефектите, што поаѓаат од нив кон релацијата гласови-кандидати (За типовите на изборни системи види Nohlen 1996).

²⁾ Заста не е толку погрешно во Фитцморис (Fitzmaurice 1993) естонскиот изборен систем го опишува како германски стил на комбинирање на изборна единица и систем на листа ("german style mixed constituency and list system"). Тој повеќе ги има предвид секако градебните елементи, а помалку функционалната еквиваленца.

функција на пропорционалниот систем стои диспропорцијата за да го ублажи односот гласови-кандидати, што се доби во униноминалните изборни единици. Тука се покажува, дека дејствата на двата сегменти на мешовитиот систем се изрично контекстно зависни. Оваа зависност од структурата на партискиот системконтекстно зависни. Оваа зависност од структурата на партискиот систем, од степенот на структурираноста на партиите, од изборната географија и од однесувањето на бирачите е толку голема, што би можеле да се остварат резултати коишто целосно би биле спротивни на општите претстави за дејствата на мнозинскиот и пропорционалниот избор. Така, пропорционалниот систем во Русија 1995 дозволил највисок диспропорционален ефект во корист на сите групирања, тука вклучени и конзервативните партии (националистичките и комунистичките), додека во мнозинскиот систем би можело нешто малку да се намалат пропорционалните изобличувања (деформирања).

Табела 3: Фрагментирање во комбинираниот изборен систем според мнозинскиот избор и пропорционалниот избор

	Мнозински избор во униноминални изборни единици	Пропорционален избор во изборен круг со повеќе кандидати	Компензаторски кандидати во изборен круг со повеќе кандидати
Бугарија 1991	7	4	-
Хрватска 1992	5	5	-
1995	5	5	-
Литванија 1992	8	5	-
Русија 1993	12	8	-
1995	11*	4	-
Унгарија 1990	7	6	8
1994	7	6	6

* плус понатамошни 94 пратеници од различните партии

III

Во литературата на изборите и партиите во Источна Европа - како што е речено - повремено се подметнува дека изборните системи биле незадоволнително креирани (*"poorly designed"*). Не секогаш е јасно што се подразбира под оваа критика. Не може да стане воопшто збор за еднаквоста на критиката веќе и заради различните нормативни преференци од разни автори. Секако дека се употребува сиромашното креирање (*poorly designed-Argument*) како аргумент главно од експертите или од тие кои се сметаат за такви. Другите набљудувачи, пред сè од партиите и од партиските системи, во критиката најчесто се прецизни, но и покрај другото со претпоставка дека од нив обвинетите дефицити и политички тие репрезентации и градењето на волја би можело да се должи на постојниот изборен систем.

Во плуралистичките демократии секако критиката на важечкото изборно право е така нормална како што е натпреварот на партиите и културата на штрајкот. Бидејќи не постои изборен систем којшто е целосно задоволувачки во сите погледи како на еден набљудувач исто така и на сите набљудувачи, сите изборни системи ќе бидат постојано изложени на критика. Функцијата на критичките забелешки против важечкото изборно право не е сама за да се судри со реформите. Во расправата со нив често се обновува убеденоста и консензусот дека важечкиот избор е можеби подобро решение во споредба со изнесените алтернативи. Во секој случај важи поодделно да се испита, дали изразената критика е оправдана. Ова испитување почнува со условни претпоставки во однос на изборниот систем и партискиот систем. За Источна Европа важи дека севкупните изборни системи со малку развиените партии и партиски системи, со висока променливост во изборното однесување, со дефицити на институционално ориентирана политика итн. не го досегаат степенот на политичката сила на креација како во демократиите на западните индустриски општества. Набљудувачите кои оваа сила на креирање на изборните системи во Источна Европа без размислување ја бараат, или во случај на недостатоци во развојот на партиските демократии - таа сила ја подредуваат на каузалитет и мислат дека недоволната сила на креирање на постојниот изборен систем ја попречува подобрата политика или тенденциите на креирањето, што се својствени на изборните системи, придонесуваат за оспорените состојби тие (набљудувачите) да не ја препознаваат основната фактичка

состојба. Повеќе отколку во средените демократии важи дека изборните системи во Источна Европа се во една комплексна меѓузависност од дејствата и дека подлегнуваат на исто толку влијанија колку што од нив излегуваат дејства. Влијанијата го менуваат степенот на насоките на нивните дејствувања. Накусо: критиката на некој изборен систем е често многу повеќе достојна критика отколку критицираниот изборен модел. Одговорност за овие политичко-научни дефицити предимно од една страна (врз основа на ориентација кон единствен случај) е недостигот на истражувања на компаративните мерила, а од друга страна дека научниците често се задоволуваат со конвенционалната мудрост (*conventional wisdom*), што е токму во висока мера дефицитарна. Еден убав пример ни нуди Џејмс Мек Грегор (James Mc Gregor) во неговата споредбена студија, во којашто тој како генерални правила (*general rules*) истакнува дека колку еден изборен закон ја стимулира пропорционалноста толку поголема ќе биде фрагментираноста на претставничкото тело (*"That the more an electoral law encourages proportionality, the greater will be the fragmentation of the legislature"*). Тоа не мора задолжително да држи. Закон кој ја редуцира пропорционалноста може значително да не влијае врз фрагментацијата (*"The obverse does not necessarily hold: Low that reduce proportionality may not significantly effect fragmentation"*) (1993:16). Оваа серија на изјави е во неколку погледи зачудувачка. Како прво, во суштина не ни е познато никакво генерално право (*"general rule"*)¹⁾. Како второ, Мек Грегор (Mc Gregor) проблемот на каузалитетот во врска со изборниот систем и партискиот систем го дели на еден таков начин, којшто доведува до логична спротивност. Означување на каузалитетот Мек Грегор (Mc Gregor) дозволува да важи само при промена на независните варијабли во една насока, но не при измена на истата варијабла во точно спротивната насока. Трето, тој со наводното *general rule* го подведува тесниот, детерминирани однос помеѓу пропорционалните избори и повекепартискиот систем откако претходно истиот е силно воопштено релативизиран како однос помеѓу изборен и партиски систем. Навистина, новите истражувања, исто така кажуваат дека изборните системи и степенот на пропорционалноста на резултатите од изборите стојат во тесна врска, што може да се пресмета, но не и односот помеѓу изборните системи и партиски системи. Како четврто, Мек Грегор (Mc Gregor) ја поврзува скршената логика на каузалитетот и сомнителната претпоставка на каузалитетот со

чудната изјава, којашто при зголемувачката пропорција во изборниот систем ја чини зависна фрагментацијата на партискиот систем од изборниот систем, но не го озаконува намалувањето на фрагментираноста при намалувачката пропорција во изборните системи.

Би требало да се претпостави со овие критики дека тезата на Мек Грегор (Mc Gregor) се остварува. Не е јасно дали таа доста добро ја рефлектира сепак сомнителната *conventional wisdom*, во чија способност на преживување одвај треба да се сомнева. Имено, ако меѓусебно коинцидира фрагментирањето на партискиот систем и пропорционалниот систем (сеедно од кој тип), тогаш изборниот систем е одговорен за фрагментирањето. Тогаш се зголеμουва критиката на пропорционалните елементи на пропорционалниот систем или на системот како таков. Ако се сретнат фрагментирања во мнозинскиот изборен систем, тогаш раситнувањето на партискиот систем нема врска со изборниот систем. Тогаш причините лежат надвор од изборниот систем. На примерот на Полска кај изборите од 1991 аналитичката игра на заплетканост драстично се согледува. Кај изборите за *сејм* важеше пропорционалниот избор во изборни кругови со елиминаторен праг за националната листа на кандидати. За изборите, пак, за сенат важеше систем на два изборни круга, што можеа да бидат распределени во мнозинскиот избор (со ограничувања). Двата дома беа партиско-политички екстремно распрснати. За фрагментирањето на парламентот одговорност носеше важечкиот пропорционален изборен систем во изборните кругови, што во овие рамки беше дури дефиниран како чист пропорционален избор (Babst 1992; Metkele 1996:20). За државните избори и фрагментирањето на овие домови не се рече ниту збор, не се исплатеше, исто така, бидејќи поради *conventional wisdom* дејствуваа други причини во случајот на фрагментирањето кај мнозинскиот избор.

Оваа критика на *conventional wisdom* и на тоа имплицирани (од Mc Gregor експлицитни) утврдени претпоставки не го негира и исто така не го потценува - значењето на изборните системи за структурата на партиските системи и можности, што се отвараат за реформи и за *institutional engineering* (институционален инженеринг) со творечка намера. Критиката на важечките изборни системи, реформската намера, (институционалниот инженеринг) *constitutional engineering* би требало впрочем да доведе до научно-носечки концепти, премиси и тези. Во друг случај *"design"* (нацрт) проблемот исто така не може да се реши.

Анализата на источноевропските изборни системи и нив-

¹⁾ *General rule* е "растечката пропорционалност не го зголеми бројот на партии и обратно"
"increasing proportionality will increase the number of parties and vice versa". Lyphart (1994:82)

ните дејства покажува дека политичките ефекти на изборните системи не се совпаѓаат со досегашните очекувања од нив. Под наведените ембрионални партиски односи е поврзан и мнозинскиот систем со повеќе фрагментирања на сликата на партиите, отколку пропорционалниот. Би било мошне неумно кај коинциденцијата на пропорционалниот избор и повеќепартискиот систем да се повикува на мнозинскиот систем. Кон тоа за надминување на фрагментирањето мора да претходи стабилизација на партиите како организации. Придонесот на мнозинскиот систем за формирање на партии треба да се процени како незначителен. Спротивно на тоа мнозинскиот систем овој процес би требало да го успори. Дури кај постоењето во некоја мерка на добро структурирани партии и партиски системи може да се очекува дека изборните системи дејствуваат на оној начин, како што тоа го покажуваат новите емпириски истражувања за демократиите на западните индустриски земји.

Тогаш и во Источна Европа системите на мнозинскиот принцип би можеле да ги покажат овие ефекти, заради коишто тие се фаворизираат од страна на нивните поборници. Во моментот пропорционалните и комбинираните системи, врз основа на нивните елементи на пропорционалност имаат многу поголем учинок. Во распрсканите дури аморфни партиски системи елиминаторните прагови се далеку поефективни инструменти против зголемувањето на фрагментирањето, отколку во униформналните изборни единици. Елементите на листата во системите на пропорционалниот избор и мешовитите системи придонесуваат за процесот на создавање на партиите. Ефективноста на овие елементи може понатаму да се приспособи кон потребата на секоја поодделна земја во секоја фаза на нејзиниот историски развој. Малите реформи во рамките на основниот тип според искуствата се вообичаени (Nohlen 1984, Shugart 1992) и сосем ефективни, поинаку отколку што Алдо Солари (Aldo Solari 1988:22) ги подредува.

Критиката на источноевропските изборни системи, којашто се испостави како критика на пропорционалниот избор, според тоа, помалку е оправдана.

Исто така малку е убедлива онаа критика, којашто елиминаторниот праг го смета "само за слаб елиминаторен механизам" (Babst 1992:77) а не како доволен против партиското распрснување и политичката нестабилност во Источна Европа. Ако и покрај елиминаторните прагови степенот на фрагментирањето на партиските системи на парламентарно ниво се високи, тогаш впрочем е разбирливо што недоволно се знае за заднината на применетиот инструментариум. Но треба

да се постави прашањето која алтернатива тогаш воопшто преостанува, кога мнозинскиот избор не доаѓа воопшто предвид? Управувањето на политичките репрезентации преку големината на изборните единици - само по себе, како што знаеме од науката за изборните системи, е најнеефективен инструмент. Во Источна Европа до сега само ограничено се покажа како исправен, какошто тоа го покажува полскиот случај¹⁾ (сенатски избори и избори за сеји, тоа значи избори во два круга и избори со повеќе кандидати од средна големина). Не случајно источноевропските законодавци го вовеле елиминаторниот праг и поради тоа ние го наоѓаме во сите земји. Дека е ефективен (елиминаторниот праг), секако во зависност од неговата висина и форма на примена, тој во сите случаи се демонстрира исто така во Полска која го прифатила експериментирањето на екстремните форми и најгласно бил обвинуван во изборите од 1993. Од претставата дека со една 5% клаузула партискиот систем во Полска може да се стабилизира, Дитер Бинген (Dieter Bingen) (1993:127ф) со право предупредувал, но секако она што ја поддржува тезата на Мек Грегор (Mc Gregor 1993:17) изборните прагови обично ги отстрануваат малите партии и со тоа ја намалуваат пропорционалноста, но не нужно и фрагментацијата (*"thresholds usually cut out small parties, thus reducing proportionality but not necessarily fragmentation"*), остана за нас скриено. Но спротивното е исправно. Со држење на малите партии надвор од парламентот од страна на елиминаторниот праг, тој ја намалува фрагментирањето. И со антиципирање на овој ефект на елиминаторниот праг од страна на избирачите и малите партии, што се во опасност да неможат да го надминат елиминаторниот праг, помалку или воопшто повеќе не излегуваат на избори, се зголемува дури степенот на пропорционалноста на изборните резултати. Ова дејство на елиминаторниот праг секако не може да се очекува при првата примена. Но поинаку е работата кога се прашува за "ефективната бројка" на партиите, којашто се однесува на партии што се значајни за политичкиот систем (на пример, за

¹⁾ Бидејќи Липхарт во својата емпириско-статистичка студија (1996) законскиот елиминаторен праг и природните пречки на изборните кругови ги составува во една единствена варијабла, именито ефективен праг (*"effective threshold"*), кајнего не може повеќе да се најде оваа разлика значајна за реформските прашања. Притоа двете варијабли постигнуваат различни ефекти во поглед на пропорционалната листа. Елиминаторниот праг дозволува пропорционално одмерено предимство на сите партии, коишто го прескокнуваат елиминаторниот праг. Пречките во изборните кругови условуваат диспропорции помеѓу партиите коишто учествуваат со кандидати, на големите партии (зависно од постапката на распределување) повеќе или помалку им се дава предимство.

формирање на владата) и , по правило (било кое мерило да се земе) се мисли на партиите чии гласови и учество на кандидатите е над елиминаторниот праг. Во тој случај секако елиминаторниот праг не ја редуцира бројката на "ефективните партии" (Види Shugart 1992).

Критиката на источноевропските изборни системи не се држи цврсто само до фрагментирањето. Одлучните приврзаници на пропорционалниот систем и така не ги заплашува фрагментирањето и тие се сепак, против неговото совладување, ако е со тоа истовремено поврзано губење на претставувањето. Така мисли Кимо Кунзела (Kimmo Kunsela) (1994: 148) Унгарија, Чехословачка и Бугарија треба можеби да размислат да се изборат за поголема пропорционалност, иако ваквите промени би можеле да ја направат парламентарната ситуација понестабилна (*Hungary, Czechoslovakia and Bulgaria needed perhaps to consider striving for a closer approximation to perfect PR - although such changes could make parliamentary situation more unstable*). Една таква препорака за реформа доведува до губење на балансот помеѓу различни цели кои коишто изборните системи би требало истовремено да тежнеат. Освен тоа, треба да се причека дали и кај следните избори ќе бидат запрени диспропорциите, чувствувајќи како предизвикувачи помеѓу гласовите и кандидатите, бидејќи за моменталните разлики како на пример покажуваат резултатите од изборните листи во Русија 1995, вината е во екстремното распрснување, а не изборниот систем сам по себе. Истиот автор се свртува, исто така, против комбинирани системи и пропорционални правила со цел да им дадат на гласачите поголемо влијание во изборот на лица, отколку што е тоа возможно во чисти затворени партиски листи ("*mixed system(s) of majority and proportional rules in order to give voters more influence of the choice of persons than is possible in a pure closed party-list RP*") (истиот автор) и го предлага на место тоа финското решение, кадешто давањето на гласот за еден кандидат, којшто истовремено се вбројува како глас на партијата, за којашто кандидатот бил номиниран. Секако Финска се здобила со добро искуство со изборните системи. Во другите земји, напротив, формите на изборниот натпревар, којшто дозволуваат внатрешно-партиски натпревар (*single transferable vote* слободни и лабаво врзани изборни листи), доведуваат до значителни проблеми (клиентелизам, корупција итн.), поради што исто така тие препораки за реформи треба да се гледаат со поголемо воздржување.

Во комбинираниите изборни системи се испоставија, пред се кумулативните ефекти на фрагментирањето што произлегоа

од собирањето на делумните резултати според мнозинскиот и пропорционалниот систем (види Moser 1995). Овој ефект во суштина е условен од системот, но во голема мерка е зависен од структурата на партиските системи. Аргументацијата доаѓа во опасност, ако апсолутно се постави прашањето за фрагментирањето на партискиот систем. Тоа, од една страна, не е на место (не соодветно) затоа што *moderats pluralism* (Sartori) (умерениот плурализам) значи извесно фрагментирање, како што знаеме од науката за партиски системи, во основа не претставува проблем, ако истото не се поврзе со поларизацијата.

Бездруго често се има впечаток дека фрагментирањето е обвинето кај извесни автори, кои мислат на поларизацијата како основа, иако помеѓу двата феномени мора да се прави разлика, а во партиските системи со незначително фрагментирање може да постои повеќе поларизација отколку во партиските системи со повисоко фрагментирање. Како второ секако се вбројуваат и други вредности, како на пример репрезентацијата. Комбинираниите изборни системи се карактеризираат со обид да ги исполнат нешто поодмерено различните барања од некој изборен систем (види Nohlen 1996). Критика, која се врзува исклучително за еден критериум, јасно зафаќа премногу плитко.

Конечно, често се критикува комплексноста на источноевропските изборни системи. Со тоа ние не мислиме на оние имплицитни критики, коишто говорат дека поради страшливост на многуте автори, кои ги претставуваат изборните системи во нивните технички елементи, коишто се задоволуваат со тоа истите да ги прават едноставни наместо комплицирани. Кон критериумите на проценка на изборните системи се вбројува и едноставноста. Овој критериум се потврдува фактички преку неколку изборни системи. Треба да се наведат пред се унгарскиот и естонскиот изборен систем. Деталните регулативи се на тој начин комплицирани, што претпоставката на Долф Стернбергер (Dolf Sternberger) е оправдана кога вели дека бирачот не знае што прави. Стернбергер ги изнесе своите почувствувања размислувања на познатиот филмски наслов на Џејмс Дин (Jean Dean) во однос на германскиот персонализиран пропорционален изборен систем (види Nohlen 1987), којшто е многукратно поедноставен отколку унгарскиот.

Ние мислиме дека тука треба да се води оправдана критика на реформските услови. Во споредба со сите други критички изјави за источноевропските изборни системи може да се надоврзе аргументот на комплексноста на вистината најбли-

зак со *poorly-designed*-аргументот, едното е сепак важно како и другото, едното може да го замени другото, без да мора де оди во детаљ. Секако аргументот на комплексноста повеќе содржи проценка на историски остварените резултати, додека *poorly-designed*-аргументот се однесува на процесот на *institution building* и како таков не останува како што настануваат изборните системи во Источна Европа. Токму не на масата на цртање туку во преговори и како компромис (види Krennrich/Lauga 1994). Како што знаеме во ни еден случај не бил едноставно пренесен во некоја источноевропска земја некој применуван изборен систем. И колку што постоеа повеќе интереси, а се сакаше да се земе предвид позицијата на моќта (односно мораше да се избере консензус), дотолку изборните системи испаднаа покомплицирани.

Исто така и пропорционалниот систем во изборните единици, самиот по себе, остварува пропорционални изборни системи. При исклучително давање на кандидати во изборните кругови, според Донтова метода и цврсти листи, во Источна Европа не беше реализирана оваа едноставна форма. *Poorly-designed*-аргументот не ги препознава условите на настанувањето на плуралистичката демократија во Источна Европа. Ако, секако, едноставноста е битен критериум за изборните системи, а превисоката комплексност бара реформи, тогаш треба да се земе предвид, кои системи досега во литературата добиле најдобри оценки. И тогаш треба да биде земено на знаење, без сомнение, дека најкомплицираниот изборен систем во Источна Европа е унгарскиот, но најсостојно е дека е тој најфункционален и со најдобри резултати на ниво на партискиот систем и стабилност на политичките прилики¹⁾. Поедноставните решенија не се истовремено очигледно и најдобрите (подобрите) решенија, а најдобрите (подобрите) решенија не се очигледно и наједноставни (поедноставни).

Некои, пак, изборни системи се непотребно комплицирани, поставените цели можат без сомнение да се постигнат преку едноставната регулатива. Особено достоини на критика се таквите системи, во коишто пооделни технички елементи или одделните делови на системот стојат меѓусебно во спротивност. На пример естонскиот²⁾ изборен систем дава ви-

соки шанси за партиципација на бирачите. Колку што тој повеќе ги опфаќа, толку помалку има влијание врз изборот на пратениците и толку е поголема изразитоста на вредноста на резултатите на гласовите. Во основа самиот пропорционален избор се доведува во прашање, ако е сериозен принципот на пропорционалните избори, дека бројната вредност и вредноста на успехот на гласовите би требало донекаде да се во сразмер. Така се согласуваме со истражувачите на изборите (Lipshart 1992, Kausela 1994, Taagera 1995) дека реформите би требало да поедностават некои изборни системи. Колку ќе можат притоа да помогнат западните модели, не би можело да се знае. Ако националната листа се смета како битен елемент на новите изборни системи во Источна Европа, тогаш ориентацијата кон западните изборни системи, коишто не ја познаваат листата можеби е депласирана. Но сега и националната листа е изложена на критика. Тагепера (Taagera 1995:329) известува, дека во јавноста се критикува дека националната листа овозможува политичарите да се именуваат самите себе си без оглед на изборните резултати *"that politicians appoint themselves regardless of the election results"*. Секако треба да се подреди мотивот за воведување на националните листи, дека водачите на сите политички групи тежнееле кон тоа, самите себе си да се кандидираат за парламентот (Löwenberg 1993:447). Но националната листа треба да се смета како најбитен инстру-

повеќе лица на кандидатите им се припишува еден индивидуален мандат, отколку што тоа го покажува изборниот број. На партијата и се зголемиуваат шансите да види еден од своите кандидати како индивидуално избран, ако постојано се концентрираат личните гласови на еден или помалку кандидати. Остатокот од гласовите во изборниот круг, сепак се собира. Се истакнуваат таканеречените кандидати на изборните единици на партиите коишто го прескокнуваат едноставниот изборен број. Во рамките на партиите гласовите за кандидатите во изборните единици се припишуваат кон кандидатите со најголем број гласови. За да се добијат колку што е можно повеќе кандидати во изборниот круг, сега нема смисол, преку кандидатурата на личните гласови да се дозволи истите да се концентрираат на еден или повеќе кандидати. Туку да се номинираат многу кандидати, кои придонесуваат со сета своја острина за акумулација на остатокот на гласови. Дисперзија на гласовите може секако да доведе до непријатни резултати, мандатите од изборните кругови да паднат на кандидати кои индивидуално соборале само малку гласови, што по пат на присила доведува токму до тоа да се вгради правилото што тоа го исклучува (како што се случи 1995). Распределувањето секако, како што се гледа во вкупната партиска слика, дејствува така што остануваат многу остатоци на гласови, односно голем број на кандидати не може да бидат понатаму дадени во досегашните две постапки. Овие кандидати во изборните кругови за целата земја се даваат според партиските листи, кои што се впрочам крути. Наксус, колку што повеќе бирачот го користи својот личен глас во смисла на неограничен плурализам, дотолку повеќе ги ограничува шансите, неговото давање на глас да биде поинформативно. Секако кон ова доаѓа дека за националните листи постои елиминаторен праг од 5%, дека многу од остатокот на гласови од малите партии при поделба на мандатите не се земаат предвид. Нешто околу половина од кандидатите во естонскиот изборен систем се даваат според крутите листи и елиминаторен праг од 5%. Останува неинформативен голем број на гласови.

¹⁾ Напротив критиката на Овен (1992:13) тој унгарскиот изборен систем го оценил како проблематичен, бидејќи (како што е тоа полскиот) ја поткопува способноста на најсилната партија, да реализира партиски комоген минорнска влада. Со тоа во основа тој се измислил. Исто така и за Бабст (1992:72) унгарскиот изборен систем се покажа "во реалноста како проблематичен".

²⁾ Бирачот располага со личен глас, што сигнализира дека тој може не само да избира помеѓу кандидатите, туку и од кандидати од една иста партија. Во изборните кругови ко-

та како најбитен инструмент, особено во системите со персонални гласови или лабаво врзани листи во изборните кругови за да се поттикне создавањето и уцврстувањето на политичките партии. Не би смеело да се води изборно-реформска политика насочена против партиите со цел на консолидација на демократиите. Џејмс Мек Грегор (James Mc Gregor 1993:15) истакнал како недостаток на пропорционалните изборни системи дека многу бирачи навистина не се чувствуваат претставувани. Поради постапката на пресметување и елиминаторниот праг имено отпаднаа премногу гласови. Емпириската фактичка состојба не може да се оспори. Високото губење на гласови секако би се намалило во онаа мерка во којашто партиите и избирачите се добиваат со повеќе искуство во поделните изборни системи. Реформата да го земе на нишан елиминаторниот праг, би имало малку смисол исто така во поглед на стабилизацијата на партиските системи.

Заклучно со критиката до источноевропските изборни системи се испоставува, дека добиваме помалку од очекуваното. Постојано се поставува прашање дали критиката се однесува на состојбата на изборните системи или дали зад неа не се кријат несоодветни научни премиси или опции по прашањето на изборните системи, коишто сакаат на тој начин да ја користат тешкотијата на развојот на изборите во фаза на транзиција на стопанството и општеството, за да го следат својот поттик. Дури и најосновната критика, земајќи ја предвид високата комплексност на некои изборни системи, се соочува во теоријата и практиката со издржани контрааргументи. Таквата ситуација ги попречува по правило институционалните реформи, особено во инклузивните политички системи, кои реформи се донесени само преку големото мнозинство, било да е тоа уставно-правно пропишано или не. Исто така и во случај на реформите политичките варијабилни се тие коишто се решавачки, а не прашањата на рационалното создавање на институционалното поле.

Избор од литературата:

- Babst, Stefanie** 1992: *Wahlen in Ungarn, der CSFR und Polen: Erschweren Wahlgesetze die Regierbarkeit?*, in: *Zeitschrift für Parlamentsfragen* (22) 1: 89-110.
- Beyme, Klaus von** 1994: *Systemwechsel in Osteuropa, Frankfurt a. M.*
- Beyme, Klaus von** 1995a: *Die Grenzen der Steuerungstheorie Transformationsprozesse in Osteuropa*, in: *Rudolph, Hedwig (Hrsg.): Geplanter Wandel, ungeplante Wirkungen. Handlungslogiken und -ressourcen im Prozeß der Transformation, WZB-Jahrbuch 1995, Berlin, 62-78.*
- Beyme, Klaus von** 1995b: *Wissenschaft und Politikberatung im Transformationsprozeß der postkommunistischen Länder*, in: *Wollmann, Helmut/Wiesenthal, Helmut/Bonker, Frank (Hrsg.): Transformation sozialistischer Gesellschaften: Am Ende des Anfanges (Leviathan Sonderheft 15), Opladen, 117-133.*
- Bingen, Dieter** 1993: *Probleme der Entwicklung einer demokratischen politischen Kultur in Polen*, in: *Bundestinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien (Hrsg.): Aufbruch im Osten Europas, Köln, 122-129.*
- Bogdanor, Vernon/Butler, David (Hrsg)** 1993: *Democracy and Elections. Electoral Systems and Their Political Consequences, Cambridge.*
- Fitzmaurice, John** 1993: *The Estonian Elections of 1992*, in: *Electoral Studies* (12) 2: 168-173
- Grofman, Bernard/Lijphart, Arend (Hrsg.)** 1986: *Electoral Laws and Their Political Consequences, New York.*
- Hungtington, Samuel P.** 1990: *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century, Norman/London.*
- Kasapovic, Mirjana/Nohlen Dieter** 1996: *Wahlssysteme und Systemwechsel in Osteuropa*, in: *Merkel, Wolfgang/Sandschneider, Eberhard/Segert, Dieter (Hrsg.): Systemwechsel 2. Die Institutionalisierung der Demokratie, Opladen 213-259.*
- Krennerich, Michael/Lauga, Martin** 1994: *Diseno versus Politica Observaciones sobre el debate internacional y las reformas de los sistemas electorales, Arbeitspapier Nr 15 der Lateinamerikaforschung am Institut für Politische Wissenschaft der Universität Heidelberg.*
- Kuusela, Kimmo** 1994: *The Founding Electoral Systems in Eastern Europe, 1989-91*, in: *Priddy, G./Vanhanen, T.(Hrsg): Democratization in Eastern Europe, London/New York, 128-150.*
- Lanchester, Fulco (Hrsg)** 1995: *La legislazione elettorale degli Stati dell' Europa Centro-Orientale, Mailand.*
- Lijphart, Arend** 1992: *Democratization and Constitutional Choices in Csecho-Slovakia, Hungary and Poland 1989-1991*, in: *Journal of Theoretical Politics* (4) 2: 207-223.
- Lijphart, Arend** 1994: *Electoral Systems and Party System, Oxford.*

- Lijphart, Arend/Grofman, Bernard** (Hrsg) 1984. *Choosing an Electoral System: Issues and Alternatives*, New York
- Loewenberg, Gerhard** 1993. Die neuen politischen Eliten Mitteleuropas: Das Beispiel der ungarnischen Wahlversammlung, in: *Zeitschrift für Parlamentsfragen* (24) 3: 438-457.
- Mc Gregor, James** 1993. Now Electoral Laws Shape Eastern Europa's Parliaments, in: *RFE/RL Research Report* (2/4) 11-18
- Merkel, Wolfgang** 1996. Theorien der Transformation, Die demokratische Konsolidierung postautoritärer Gesellschaften, in: Beyerle, Klaus von: *Offe, Claus* (Hrsg): *Politische Theorien in der Ära der Transformation*, PVS Sonderheft, Wiesbaden (Zit. nach Manuscript)
- Merkel, Wolfgang/Sandschneider, Eberhard/Segert, Dieter** (Hrsg) 1996. *Systemwechsel 2. Die Institutionalisierung der Demokratie*, Opladen
- Moser, Robert G.** 1995. The impact of the Electoral System on Post-Communist Party Development: The Case of the 1993 Russian Parliamentary Elections, in: *Electoral Studies* (14) 4: 377-398
- Nohlen, Dieter** 1978. *Wahlsysteme der Welt*, München
- Nohlen, Dieter** 1984. Changes and Choices in Electoral Systems, in: Lijphart, Arend/ /Grofman Bernard (Hrsg), 217-224
- Nohlen, Dieter** 1987. Formen der politischen Mitwirkung in westlichen Demokratien: Wahlen, in: von Beyme, Klaus/Czempiel, Ernts-Otto/Kielmannsdegge, Peter/Graf (Hrsg): *Funk-Kolleg Politik*, Band 1, Frankfurt a. M. 263-298
- Nohlen, Dieter** 1990. *Wahlrecht und Parteiensystem*, Opladen
- Nohlen, Dieter** 1996. *Elections and Electoral Systems*, New Delhi
- Nohlen, Dieter/Kasapovic, Mirjana** 1996. *Wahlsysteme und Systemwechsel in Osteuropa*, Opladen
- Owen, Bernard** 1992. Les modes du scrutin de l'Europe du Centre et de l'Est. Les influences a l'oeuvre, Paper Congress de l'Association Francaise de Science Politique, Paris
- Rae, Douglas W.** 1971. *The Political Consequences of Electoral Laws*, New Haven/London
- Sartori, Giovanni** 1976. *Parties and Party Systems*, Cambridge
- Sartori, Giovanni** 1994. *Comparative Constitutional Engineering - An Inquiring into Structures, Incentives and Outcomes*, Hamdsmit
- Shugart, Matthew S.** 1992. Electoral Reform in Systems of Proportional Representation, in: *EJPR* 21: 207-224
- Solari, Aldo** 1988. Les obstacles a una reforma politica en el contexto democratico, in: Nohlen, Dieter/ Solari, Aldo (Hrsg): *Reforma politica y consolidacion Democratica Europa y America Latina*, Caracas
- Taagepera, Rein** 1990. A Note on the March Elections in Estonia, in: *Soviet Studies* (42)2: 329-333
- Taagepera, Rein** 1995. Estonia Parliamentary Elections, March 1995, in: *Electoral Studies* (14)3: 328-331
- Taagepera, Rein/Shugart, Matthew S.** 1989. *Seats and Votes. The Effects and Determinants of Electoral Systems*, New Haven/London

ДИТЕР НОЛЕН, МИРЈАНА КАСАПОВИЌ

ИЗБОРНИ СИСТЕМИ И СИСТЕМСКИ ПРОМЕНИ ВО ИСТОЧНА ЕВРОПА

ВОВЕД

Системските промени во Источна Европа го имаат ставено спореденото изборно и партиско истражување пред голем предизвик. Ако не се земат предвид еден мал број научници, социјалната наука, што била концентрирана регионално на комунистичките владеечки простори одвај да се занимаваше со истражување на партиите и изборите, а најмалку со прашањето на концептите карактеристични за западната демократија. Меѓународните споредбени истражувања на изборите и партиите врз основа на принципиелно различната политичка структура на системите го занемарија источноевропскиот регион. Голем дел на литературата што од тогаш постои за Источна Европа и што се занимава во западна смисла со политичките процеси при *Institution building* (градењето на институциите) може да се смета како обид да се обликува овој предизвик - се со ограничен успех.

Во оваа студија тематското поле на институционалното креирање на изборниот процес што треба да се обработи, дава мошне јасен увид во истражуваниот проблем. За анализата на изборните системи и нивното влијание е неопходен нивен прецизен опис. Вообичаено, сепак, било само известувањето дека изборните системи ¹⁾ биле комплицирани или дека се работело за "мешовити изборни системи" ²⁾, приод што едвај дава објаснување за вистинските влијанија на некој изборен систем. Биле превземени класификациони подредувања што

¹⁾ Според Henk Bischof (1991a: 45) романската "изборна постапка беше така несогледливо комплицирана, што Западноевропјаните, на кои им се познати демократските избори, имаа потешкотии да излезат на крај со истите". Исто така бил и полскиот изборен систем од 1990 "мошне комплициран неприлепен пропорционален изборен систем" (ист автор 1991a: 15. Bischof 1991b: 11) и бугарскиот мешовит изборен систем од 1990 "комплицирана изборна регулатива" (Bischof 1991c: 7) како и пропорционалниот изборен систем од 1991 "премногу комплициран" (ист автор: 11). Arend Lijphart (1992: 211) го означува унгарското изборно право како "much more complicated than almost all of the electoral laws in the established western democracies" (многу покомплицирано од било кој изборен закон воспоставен во западните демократии) - против едно такво споредено поставување на прашање секјакو нема што да се забележи. Kuusela (1994: 148) истинува сепакливо "excessive complexity of the East European systems" (преголема комплицираност на источноевропските системи).

²⁾ Така Bischof (1991a: 14) го означува унгарското изборно право како "хомбинирано мнозинско и пропорционално изборно право", нацртот на полскиот изборен закон од 1991 како "мешовито мнозинско и пропорционално изборно право" (ист автор), а бугарскиот

дозволили недостиги на компаративни мерила ¹⁾. Еден повеќе или помалку да има при диференцирањето, може да има значителни последици врз резултатите од истражувањето. Подојдна доминира анализата на поодделните случаи додека системските споредбени анализи, што би можеле да ги подобрат критериумите за проценка, како скоро сосема да создаваат погрешна слика. Кон ова често и недостасуваат комплетни изборни статистики што, секако, се проценува како значајно без оглед на стандардите на споредбеното истражување на изборите и партиите. Постојат неколку научни трудови што заради недостаток на статистички податоци се направени повеќе од храбросто отколку преку поставените хипотези колку истите и да се претставуваат како интересни ²⁾. Впрочем изненадува дека во анализата на изборното однесување и на развојот на партиите на институционалните регулативи им се припишува сосема малку значење. Ние спротивно на ова, поаѓаме како Аренд Липхарт и Џовани Сартори (Arend Lijphart and Giovanni Sartori) ³⁾ од претпоставката дека изборните системи поседуваат важни значења за структурата и натпреварувачката динамика на некој партиски систем, но додаваме - за да се избегне недоразбирањето - дека ние врскаме на влијанието на изборниот и партискиот систем ги сме-

таме како една циркуларна каузалност. Независно од тоа можеме да се согласиме со тезата на Липхарт (1992) дека определувањето за одреден изборен систем претставува еден од најважните ("конститутивни избори") "constitutional choices" во младите демократии.

Во истражувањето на изборните системи владее мислење дека тие треба да се поделат на мнозински и пропорционални изборни системи. Мнозинските и пропорционалните изборни системи се сметаат за репрезентативни принципи според кои можат да бидат распределени различни изборни системи кои, повеќе или помалку, одговараат на идеалните претстави за мнозинскиот и пропорционалниот изборен систем (спореди го Nohlen 1995: 1040). Сепак токму најновото источноевропско истражување го усвојува сè повеќе поимот мешовит изборен систем, поим кој дихотомијата во класификацијата на изборните системи ја крева на ниво на принципи на претставување и погрешно инсинира дека постои нешто трето. Сепак дихотомното распределување на мнозински и пропорционален изборен систем почива врз прижелкуваните влијанија на двата принципи на претставување - со поимот мешовит изборен систем не се искажува влијанието на така означените изборни системи. Аналитичката сомнителност на категоријата се покажува во тоа, што таа во суштина ги игнорира, како мнозинските, така и пропорционалните изборни системи. Она што се соопштува со терминот е едноставно само во однос на идејата дека овие изборни системи се резимирани како различно сфатени елементи и се комплицирани, но не и во однос на тоа какво влијание имаат тие врз политичкото претставување, врз односот гласови-кандидати, врз структурата на партиските системи. При распределбата на еден изборен систем кон таканаречените мешовити изборни системи, секако, не може да се заврши политичко-научната анализа, туку таа мора дури сега да започне.

Во најново време се повеќе се скицираат пропорционални или мнозински изборни системи коишто комбинираат различни

изборен систем од 1990 како мешавина на пропорционалниот и мнозинскиот изборен право (Bischof 1991a: 7). Baobis (1992: 72) го опишува унгарскиот изборен систем како "комплицирана мешавина од мнозинскиот и пропорционалниот изборен право во два изборни круга".

¹⁾ Balazsak (1992: 133) на пример констатира дека системот на утвдување на изборните резултати во полскиот изборен систем од 1990 бил "мешавина на персонални избори и изборните листи" врз основа на високите диспропорциони ефекти во релацијата гласови-мандати. Липхарт го означува унгарскиот изборен систем во основа како модифициран мнозински изборен систем. Kissel (1994: 139) напротив како систем "aiming at some proportionality" (кој стреми кон некоја пропорционалност).

²⁾ Така Hans-Dieter Klingemann ја интерпретира партиската структура на источноевропските парламенти - те силата на трите "партиски семејства" (социјално културни, програмски и реформски комунистички партии) - само врз основа на нивното учество со места во парламентите без да го земе предвид нивното учество во гласовите, бидејќи "овая информација од некои земји не била можна лесно да се добие" (1994: 23). Оваа постапка тој ја оправдува "споредискување" преку тесната меѓузависност во којашто стојат учеството во местата и гласовите. Треба да се земаат предвид сепак од една страна диспропорционите ефекти, произведени преку мнозинските и пропорционалните изборни системи во релацијата гласови-кандидати. Процентуалните разлики помеѓу учеството на гласови-кандидати на партиите (партиските струења) се отприлика поголеми отколку разликите на учеството на кандидатите помеѓу два избора што ја потвдуваат основата на искажаниот тренд на партискиот развој. Од друга страна треба да се земаат предвид исто така и понатамошните фактички состојби, како на пример, учеството во местата на етничките партии не се базира секогаш врз нивните изборни резултати, туку врз други посталки на нивното застапување во парламентот (во Романија, Унгарија, Хрватска итн.).

³⁾ Од меѓународно реномираните експерти за прашањата на изборните системи големо значење им се припишува на изборните системи - како меѓудругото - од Аренд Липхарт (Arend Lijphart) и Џовани Сартори (Giovanni Sartori). Според истражувањот на партиите

Сартори изборниот систем е "a most essential part of the workings of political systems. Not only are electoral systems the most manipulative instrument of politics, they also shape the party system and affect the spectrum of representation" (идејниот дел во функционирањето на политичките системи, тие исто така го обликуваат партискиот систем и вршат влијание врз спектарот на претставување). Липхарт (1994: 1) го истакна значењето на изборните системи дури уште посилено, кога тој констатира, "the electoral system is the most fundamental element of representative democracy" (изборниот систем е најосновниот елемент во претставничката демократија). Типовите на изборните системи (пропорционалниот контра мнозинскиот) и типовите на владините системи (парламентаризам контра претседателство) Липхарт ги означува како најважните constitutional choices (конституирачки алтернативни преференции) за новите демократии во Источна Европа (1992).

елементи како избор во еден круг и листи на кандидати (комбинирани изборни системи). Овде треба да се разликуваат три типа:

1. Персонализиран пропорционален избор според германскиот пример: за односот на силите во парламентот (скоро) исклучително е одговорна пропорцијата; избор во еден круг за односот гласови-мандати скоро и да нема значење;

2. Мешовит систем: еден дел од парламентот се избира според мнозинскиот принцип, а друг според пропорционалниот изборен систем. Зависно од учеството на избраните пратеници според мнозинскиот односно пропорционалниот изборен принцип, самиот изборен систем тежи кон тоа да припаѓа кон мнозинската или кон пропорционалната варијанта.

3. Компензаторски изборни системи: и тука кандидатите делумно ќе бидат избрани според мнозинскиот и делумно според пропорционалниот принцип: при доделувањето на мандати според пропорцијата, сепак отстапувајќи од мешовитиот изборен систем ќе се земат предвид дадените мандати според мнозинскиот принцип, а "успешните гласови" нема да бидат броени. Пропорционално добиените мандати доведуваат така до пропорционално порамнување чиј обем е зависен, меѓу другото, и од бројчаниот сооднос на мандатите на двете категории. Овој систем на избори во еден круг заедно со додатните листи (мандатите за порамнување) според пропорцијата се наоѓаат во поглед на нивните влијанија помеѓу персонализираниот пропорционален избор и мешовитиот систем.

Треба да се нагласи, дека комбинираниите изборни системи во својата аналитичка функција не се идентични со мешовитите изборни системи. Со поимот се изразува само дека овие изборни системи се составени од различните елементи од мнозинските и пропорционалните елементи, а останува да се анализира дали се работи за мнозински или пропорционален изборен систем.

Овие објаснувања за изборните системи се задолжителни за анализата на развојот на изборите и партиите во Источна Европа. Како што прегледот на Табелата 1. покажува, во вкупно 10 типа наведени изборни системи првата половина се прераспределени во мнозинскиот изборен систем, а втората половина во пропорционалниот изборен систем. Еден дел на новите изборни системи од Источна Европа спаѓаат во категоријата на изборни системи од овој нов тип што можат да бидат припишани, како на мнозинскиот, исто така и на пропорционалниот изборен систем.

Табела 1. Типови на изборни системи во источноевропските земји 1995

Земја	Типови на изборни системи									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Албанија					*					
Босна-Херцегов.						*				
Бугарија						*				
Естонија						*				
Југославија						*				
Хрватска					*					
Летонија						*				
Литванија					*					
Македонија		*								
Молдавија										*
Полска						*				
Романија						*				
Русија					*					
Словачка						*				
Чешка						*				
Украина		*								
Унгарија							*			
Белорусија		*								

1. Релативен мнозински систем
2. Апсолутен мнозински систем
3. Мнозински изборен систем со застапување на малцинставата
4. Мнозински изборен систем во мали изборни кругови
5. Мешовит изборен систем
6. Пропорционален избор во изборен круг со повеќе лица
7. Компензаторски систем
8. Персонализиран пропорционален избор (со елиминаторен пар)
9. *Single transferable vote* (единствен пренослив глас)
10. Чист пропорционален избор

Првите пет типови изборни системи се мнозински избори, а вторите пет се прераспределуваат во пропорционални (види Nohlen 1995).

I. Истражување на транзицијата и *institution-building-process* (процес на градење на институциите)

Во меѓународното истражување на транзицијата историско-генетичкиот пристап се покажа до сега како најплоден ¹⁾. Во иста мера важи ова и за институционалната регулатива на изборите како најважен дел на создавање на институциите во текот на промената на системот. Сепак, ова не е истражено ниту на едно место.

Аренд Липхарт (Arend Lijphart) неколкуте хипотези на Штајн Рокан (Stein Rokkan), кој ги развил за објаснување на промената на изборните системи во западноевропските земји во почетокот на ова столетие ги тестира врз три источноевропски земји (Чехословачка, Унгарија и Полска). Неговиот наод останува, сепак, нејасен. Тој констатира дека хипотезите на Рокан (Rokkan) делумно се потврдени, делумно се спротивни, делумно се јалови (Lijphart 1992). Проблематично во примената на хипотезата од Рокан е што таа врз основа на маркантно различните историски констелации на проблемите од политички развој ги подредува на еднородно споредените, еднородноста ја подредува на споредените политички развои: тука, воведувањето на општото изборно право во компетитивните политички системи и на тоа уследената промена на изборните системи, а таму воведување на компетитивните системи како функционално менување на изборите кај продолжувањето на општото изборно право и на тоа уследената промена или понатамошно третирање на изборните системи.

За пошироката теориска примена би била поодмерена една, секако, поисклучителна споредба на изборот околу еден изборен систем во процесот на системските промени со истовидната историска позиција на проблемите. Така и Маурицио Кота (Maurizio Kotta 1995) своите истражувања на партиските системи и коалициони типови ги ограничил на случаите на режимските промени. За истражување на изборните системи Дитер Нолен (Dieter Nohlen 1990) на сличен начин својот избор на европските и латиноамериканските земји во временски поместената споредба го ограничил на епохата на промените на системите. Понатаму сакаме да постапиме според овој модел и да се ограничиме при тоа на споредба на зајмите, што во маргинални услови се релативно хомогени, бидејќи во сите случаи се работи за промена на системот од комунистичка партиска диктатура во плуралистичка демокра-

тија. Оваа промена е направена според различни модели што се опишувани со поимите како *трансформација*, *transplacement* (разместување), *replacement* (замена), *капитулација*, *конфронтација*, *implosion* (внатрешна радикална промена) по пат на преговори постигната промена на системот итн. Ние ќе покажеме, дека избраниот вид на изборен систем за *основачките избори* е зависен од видот на промената на системот. Може дури да се оди до таму, што типот на промената на системот да се смета за детерминиран со одлуката за одреден изборен систем. Оваа хипотеза ние сакаме да ја образложиме, односно втемелиме историско-емпириски. Но најпрвин за нас се разликуваат *два типа на избори* во транзициона фаза на источноевропските земји.

1. Предосновачки избори, т.н. првите слободни избори во 1990 година во земјите-членки на бившата советска и југословенска федерација, што подоцна станаа независни држави ¹⁾. Во формално-правна смисла овие избори не беа национални ниту државни, туку сеуште избори на субдржавно ниво. Тие беа без сомнение од големо значење, како за демократско-политичката смисла исто така и во конститутивно-државна смисла.

2. Основачки избори (*founding elections*), т.н. првите слободни избори во источноевропските држави по падот на старите режими. Во "старите" национални држави од Источна Европа во 1990 односно 1991 (во Албанија и Полска) одржаните први компетитивни избори, како и во вторите компетитивни избори во новите национални држави што се одржале во времето од 1992 до 1995, претставуваат основачки избори (*founding elections*) ²⁾. Освен предосновачките и основачките избори во неколку земји во периодот од 1990 до 1995 одржани се уште и предвремени избори, како и редовни избори. Нашето истражување опфаќа вкупно 32 избора: предосновачките избори во 12 земји (Босна-Херцеговина, Естонија, Хрватска, Летонија, Литванија, Молдавија, Македонија, Црна Гора, Србија, Словенија, Украина и Белорусија), основачките избори во 18 земји (Албанија, Бугарија, Естонија, Југославија, Хрватска, Летонија, Литванија, Македонија, Молдавија, Полска, Романија, Русија, Словачка, Словенија, Чешка, Украина, Унгарија и Бело-

¹⁾ Тоа не важи за Србија и Црна Гора: нотие фактички ја чинат новата Југословенска држава

²⁾ Ова прецизирање е потребно затоа што во овој поглед научната литература негуве одредено сомневање и покажува инконзистенција. Така на пример Клингеман (Klingemann) ги смета предосновачките избори во земјите-членки на бившата југословенска федерација во суштина како основачки избори, а не поставува на ист начин со предосновачките избори во земјите-членки на бившата советска федерација

¹⁾ Спореди Одделот на анализите на Puhle, von Beyme, Nohlen/Thibaut и с.п. во Merkel (Издавачи) 1994

русија), предвремени избори во 6 земји (Албанија во 1992, Бугарија во 1991 и 1994, Југославија 1992¹⁾, Полска 1993, Романија 1992 и Чешка 1992) и редовни избори само во една земја (Унгарија 1994). Нашето истражување опфаќа 30 изборни системи, меѓу кои девет нови со промена на изборниот систем т.е. промена на типот на изборниот систем. Ние во ова истражување не ги земаме предвид различните промени во рамките на еден тип изборен систем (на пример, исклучително значајни промени во рамките на пропорционалниот изборен систем во Полска 1991 и 1993).

II. Создавање на изборни системи во Источна Европа

Источноевропското истражување што своето внимание го насочува кон модусот што настанува во новите политички институции укажува на обеман увоз од западните демократски институции при институционална изградба во регионот. Преку увозот на институции новата политичка елита се обидува западниот конституционализам да го имплантира во новите демократии. Но сè почесто се испушта од вид дека на новите институции им се потребни "покрај одредената легитимациона постапка особено културно-менталните складности и диспозиции" (Waschkuhn: 1992: 192). "Системските институции" се постојано упатени на можности за поддршка од внатре и од надвор и им е потребен носител на дејност како симбол" (*ibid*). Превземањето на политичките институции од западната демократска традиција би требало истовремено да го повлече трансферот на легитимноста. Татковците на уставните и институционалните системи во Источна Европа често тврдат дека секоја политичка институција на Запад - уставите, изборите и партиските системи, типовите на претседатели на држави и парламенти, моделите на локалната и етничката автономија итн. - во текот на изминатите децении и столетија ја потврдувале својата праведност и функционална способност и дека тие немаат потреба од дополнително "легитимирање" преку реформи, приспособување и промени.

Веќе пред првите компетитивни избори во поранешните социјалистички земји од Источна Европа во науката се водеше дискусија за "најдобриот" изборен систем за новите демократии. Од една страна неколку автори се залагаа, изрично од функционални причини, за мнозинскиот систем. Така беше твр-

дено дека само мнозинските системи би можеле да ја попречат високата фрагментација на партиските системи. Оваа претпоставка изгледа првин фундирана емпириски, бидејќи на пример, во првите избори учествуваа: во Романија 74, во Полска 67, во Унгарија 45, во Бугарија 37 партии и групи (Mc Gregor 1993: 13). Од ова становиште беше аргументирано дека фрагментацијата на парламентите ги зголемува шансите за успех на авторитарната инволуција (според Blais 1991; Quada 1991). При тоа беше упатувано на опасноста од "вајмаризација" на новите демократии, тоа значи разградување на демократските институции од внатре, предизвикани или најмалку поттикнати преку пропорционалните избори. При тоа, поретко недостасуваа експлицитно или имплицитно упатување на класичната аргументација на Фердинанд А. Херменс (Ferdinand A. Hermens) во неговата студија *Демократија или анархија?* (1968).

На друга страна стоеја авторите кои, пред сè, од социјално-културни, но исто така и од институционални причини се залагаа за пропорционалните системи. Тие поагаа од студијата на Штајн Рокан (Stein Rokkan) *Структурирањето на масовната политика во помалите Европски демократии* (*The Structuring of Mass Politics in the Smaller European Democracies*). Особено беше истакната етничката и конфесионалната хетерогеност на источноевропските земји. Самите пропорционални изборни системи, така беше аргументирано, би можеле да го гарантираат праведното политичко застапување на малцинствата, а со тоа и застапување на етничките и конфесионалните разлики и спротивности (*cleavage*). Пропорционалните изборни системи би требало на овој начин да делуваат во постсоцијалистичките општества од Источна Европа како инструмент против "етнификација" на политиката (Offe 1994: 136). Мнозинските изборни системи, напротив, би можеле да се трансформираат во инструмент за запоставување и исклучување (*Exklusion*) на етничките малцинства.

Создавањето на политичките институции во Источна Европа беше, сепак, помалку одредено со теоретските, односно нормативните размислувања, отколку преку постојните политички власти. Тука ние гледаме меѓузависност помеѓу типот на промената на системот, односно во промената на сфатените релации на власта и начинот на настанувањето и формите на политичките институции. При тоа тековите на промените на системот беа под влијание од своја страна на стопанската, политичката и културната историја на овие земји. Ако ги земеме сепак типовите на промените на системот како

¹⁾ Основачки избори и предвремени избори беа реализирани во истата година во Југославија (Србија и Црна Гора), првите во мај 1992 а вторите во декември 1992

независна варијабила, тогаш може да се рече дека тие поседуваат одредено влијание врз опциите на прашањето на изборниот систем и градењето на поодделните изборни системи. Понатаму ние за оваа поврзаност ќе формулираме три тези.

1. Трансформацијата и изборните системи

Во моделите на демократската транзиција што беа означени во научната литература како *трансформација* (Huntington 1990) или како *командување од горе* (von Beyme 1994) на старите политички елити им се припишуваше решавачкото влијание врз изборот на изборните системи. Еден дел од старите режимски елити, имено *реформаторите*, кои во однос на *тврдите линии* се пробuja во рамките на стариот владеачки блок во голема мерка ја диктираа првата етапа на трансформацијата. Бидејќи политичката опозиција беше слаба, таа немаше значајно влијание врз политичкиот процес и врз принципиелните политичко-институционални одлуки.

Во источноевропските земји во кои што старите политички елити "стариот кадар во вториот чин" (von Beyme 1994: 94) ја задржаа контролата врз трансформационите процеси, ја одредуваа, исто така, и дискусијата околу изборниот систем. По правило, тие ги санкционираа наоѓајдените повеке-партиски изборни системи. Ова се случуваше кај првите слободни избори предимно кај тогашните земји-членки на советската и југословенската федерација, во Хрватска, Летонија, Литванија, Македонија, Молдација, Србија, во Украина и во Белорусија, како и во Албанија. Пропорционалниот избор, напротив, беше воведен во неколку земји од поранешната југословенска федерација: во етнички силно сегментираната република Босна-Херцеговина и делумно во Словенија¹⁾ беше воведен пропорционалниот систем во изборните кругови со повеќе лица, во најмалата република Црна Гора со околу 430.000 бирачи беше воведен пропорционалниот избор со изборен круг за целата република и со законскиот елиминаторен праг. Во Естонија се одржа системот на *single trans-*

ferable vote (Taagepera 1990a: 306-309 Ishiyama 1994).

Во Хрватска се задржа апсолутниот мнозински изборен систем од страна на владеачкиот Сојуз на комунистите и покрај одбивањето на опозиционите партии. Исто така во Летонија и Литванија апсолутниот мнозински изборен систем ги изрази интересите на комунистичката моќ, а не на опозиционите народни движења "*Latvijas Tautas Fronte*" и "*Sajudis*". Воопшто не се поставуваше прашањето за решавачката улога на комунистите во Србија кога беше во прашање изборниот систем. Во другите поранешни советски републики не постоеше никаква организирана ефективна опозиција во првите слободни избори за највисоките совети во 1990; така беа формирани политичките партии во Украина на пример, дури по првите избори (Kuzio 1993: 285). (Погледај ја Табела 2.)

Владеачките комунистички партии и КП-наследничките организации се залагаа за мнозинските избори во западна смисла од следните владеачко-политички калкулации:

1. Комунистичките партии, што беа на власт и наследните организации поседуваат сеуште недопрен партиски апарат и многубројно членство скоро во сите делови на земјата; Опозиционите партии и групи немаат широм земјата никаква организациона структура и нивното членство главно беше концентрирано во големите градови. Овие околности беа искористени во изборните манипулации; така, неколку изборни закони пропишуваша дека избирачот мора да живее и работи во изборното место - клаузула, којашто само опозиционите групи тешко можеа да ја исполнат.

2. Старите владеачки партии му дадоа предимство на натпреварот на поделени кандидати отколку на одлуката помеѓу партиските листи, што им овозможи апсолутно изборно мнозинство во еден круг избори, што можеби би имплицирало изборна реформа. Кандидатите на комунистите беа неретко некомпромитирани познати лица или ново реформирани политичари, кои требаше да ги неутрализираат или ублажат кај избирачите негативните перцепции на комунистичките партии.

3. Сите комунистички партии се плашеа од губење на власта и од тоа произлезени колективни и индивидуални последици. Сите гледаа според тоа во мнозинските избори шанси, со помош на *manufactured majorities* (исфабрикувано мнозинство), т.е. на мнозинство со кое и понатаму ќе можат сами да владеат, она што се постигна со изборниот систем, во овој случај со мнозинскиот систем.

И покрај нивното големо организационо предимство во

¹⁾ Во првите слободни избори во Словенија беше применет пропорционалниот изборен модел за општествено-политичкиот сабор, апсолутниот мнозински модел за саборот на општини а релативниот мнозински избор за саборот на здружениот труд на тогашното "социјалистичко" собрание. Иако во овој саборски систем формално не постоеше ниту прв, ниту втор, ниту трет дом, општествено-политичкиот сабор стана фактички прв дом. Поради тоа ние изборниот систем за избор на советот го земаме како репрезентативен за словенските избори 1990

Табела 2: Типови на изборни системи во предосновачките избори во европските земји-членки на Советскиот Сојуз и Југославија

Земја	Апсолутен мнозински систем	Пропорционален избор во изборни кругови со повеќе кандидати	Single transferable vote	Чист пропорционален избор
Босна-Херцегов.		*		
Естонија			*	
Хрватска	*			
Летонија	*			
Литванија	*			
Македонија	*			-
Молдавија	*			
Црна Гора				*
Србија	*			
Словенија		*		
Украина	*			
Белорусија	*			

споредба со опозиционите групи комунистичките партии и нивните наследнички организации победија само во неколку земји: во Албанија, Србија, Украина и во Белорусија. Би можела тука да се вброи и Македонија, затоа што апсолутното мнозинство во парламентот се состоеше од една коалиција од две партии на старата "левица". Во останатите земји во кои беше избран мнозинскиот систем - во Хрватска, Летонија, Литванија и Молдавија - напротив, победија некомунистичките опозициони партии или движења. Во три од четирите земји, во коишто се бираше според пропорционален модел, односно *single transferable vote*, добија опозиционите партии; само во Црна Гора мораа да признаат дека се победени од комунистите. За овие изборни резултати, што различно отстапуваа од очекуваните ефекти од изборните системи, постојат особено две причини. Едната е видот и начинот како се реализира државната независност, а другата е видот на преминот од реалниот социјализам кон плу-

ралистичката демократија и пазарното стопанство.

Во земјите-членки на поранешната советска и југословенска федерација, кадешто комунистите победија на првите слободни избори, постоеа слаби или политички сеуште неартикулирани тежнења и движења да се истапи од постојните сојузни држави. Напротив, во земјите во кои победија некомунистичките опозиции овие тежнења традиционално беа мошне силни, а новите опозициони партии и движења својата политичка стратегија ја градеа предимно врз програмите за независност¹⁾. Тие го диктираа темпото на процесот на државната независност и ги мобилизираа масите за овие поставени цели. Нивната активност се поврза со онаа на опозициите: во низата опозициони народни движења на Балтикот се наоѓаа "исто така проминентните членови на комунистичките партии" (Uiborup 1990: 3). На друга страна пак се пробиваа членовите на опозиционите движења и групи во комунистичките структури, така што комунистичката партија на Литванија беше во сојузот ("*sajudizirana*"). Плодовите од борбата за независност ги собра секако опозицијата. Балтичките народни фронтови "бараа за највисоките совети во нивната изборна кампања веднаш независност на нивните држави во пролетта 1990 при тоа постигнаа надпросечна победа" (Uiborup 1990: 29ф). Пред првите избори во Хрватска најсилната опозициона партија Хрватската демократска заедница го иницираше и мобилизираше масовното национално движење за државна независност и врз основа на оваа програма ја постигна мнозинската поддршка. Во Словенија главни програмски носители за државна независност беа различните опозициони групи, што учествуваа во првите избори како обединета демократска опозиција на Словенија (ДЕМОС) и победија. Слични тенденции беа видливи и во другите земји-членки на двете поранешни федерации. Во овие земји политичката елита ги артикулираше и реализираше стратегиите за независност. "*The Ukrainian declaration, for example, called for the creation of a republic army and KGB*" (Slider 1990: 301).

¹⁾ Така беа прифатени декларациите за суверенитет на Естонија, Летонија и Литванија од 1989 година и Украина и Белорусија 1990 година. Балтичките држави декларирале за независност (ги прифатија во 1990, а Украина и Белорусија една година подоцна. За разлика од балтичките држави Украина и Белорусија веќе во декември 1991 пристапија кон ЗНД. Во Словенија и Хрватска веднаш по изборната победа на опозицијата во пролетта 1990 се одржа референдум за идниот државен статус на овие републики, а во јуни 1990 беа прифатени изјавите за независност. Македонија беше во висока мрежа "присилна" последица на случките во другите држави на Југославија. Во Србија на постоеа тенденции и движења за осамостојување. Партиите во владата и опозицијата беа изрични противници на "сецесијата" на северните републики.

Политичката трансформација на Балтичките држави, на Словенија и Хрватска временски беше пред сличните трансформациони процеси во СССР и Југославија. Таа започна со либерализација на политичкиот живот и создавање на опозициони движења и партии. Во другите земји не постоеше никаква подолга фаза на политичката либерализација и демократизација пред првите избори. Политичката опозиција беше слаба и неартикулирана. Во Србија неколку години пред падот на социјализмот и распадот на Југославија делуваше своевидно антиплуралистичко национално движење во Источна Европа, што беше тесно поврзано со српската комунистичка елита. Ова беше видно во масовните демонстрации во декември 1989 во Белград кога меѓу другото се бараше забрана на новите опозициони партии и здруженија во Словенија и Хрватска. И во Албанија не постоеше никаква либерализација и демократизација на политичкиот живот пред првите избори. Некои автори зборуваа поради тоа за "балканска" или "источноевропска" - за разлика од "средноевропската" моштра на избори во земјите во кои победија комунистите и кадешто на место распадот уследи модернизација на стариот режим. Овој пример пред сè се припишува на одредените социјално структурни и социјално културни претпоставки: неразвиеното стопанство, отсуството на општествена автономија и граѓанска традиција, типот на политичка култура, ортодоксната религија, недостигот на парламентарна традиција и отсуство на опозициони и дисидентски движења за време на комунистичкото владеење (Smoler 1990; Korosenyi 1991; Agh 1992; Klingemann 1994).

Политичките влијанија на апсолутниот мнозински изборен систем мошне силно меѓусебно отстапуваат во поодделните земји. Ова го покажува Табела 3.

1. Апсолутниот мнозински изборен систем донесе различни типови на партиски системи во парламентите. Еднопартиски системи, во коишто според констатацијата од Даглас В. Реј (Douglas W. Rae 1971) најсилната партија доби повеќе од 70% места (Литванија, Србија, Белорусија); двопартиски системи, во коишто најсилната партија доби помалку од 70%, а две најсилни партии заедно задржаа најмалку 90% на кандидатите (Албанија, Хрватска, Летонија, Украина); повеќепартиски системи (Македонија, Молдавија). Ова снимање на состојбите ја рефлектира само партиско-политичката структура на парламентите како непосредна последица на изборните резултати: многубројните блок партии или изборни алијанси се распаднаа подоцна во самостојни партии и фракции.

Табела 3: Политичките влијанија на апсолутниот мнозински изборен систем во источноевропските земји

Земја	Двопартиски систем	Manufactured majority	Еднопартиски систем
Албанија	да	да	да
Хрватска	да	да	да/не
Летонија	да	да	да
Литванија	не	да	да
Македонија	не	не	не
Молдавија	не	не	не
Србија	не	да	да
Украина	да	да	да
Белорусија	не	да	да

2. Мнозинските партии стигнаа скоро во сите земји - со исклучок на Македонија и Молдавија - *manufactured majorities*, преку дејството на изборниот систем до реализираните парламентарни мнозинства и поради тоа можеа да формираат еднопартиски влади. Исто така и во Хрватска најсилната партија располагаше со вештачко мнозинство во парламентот и можеше да формира по изборите еднопартиска влада. Но во рамките на владата доаѓаше често до промени на министри: за време од 14 месеци се смениа двајца претседатели на влади, тројца министри за надворешни работи, тројца министри за одбрана, двајца министри за внатрешни работи. За да се избегне нестабилноста во овие кризни ситуации во август 1991 од сите парламентарни партии беше формирана "воена влада на националното единство", којашто постоеше до новите избори во август 1992.

По првите слободни избори во повеќе посткомунистички земји апсолутните мнозински изборни системи беа заменети со пропорционалните изборни системи од различни типови (Летонија, Молдавија) или со мешовити системи (Албанија, Хрватска, Литванија). Мнозинскиот изборен систем се задржа само во земјите во коишто комунистичката партија и КП-наследничките организации останаа на власт и по слободните избори: во Македонија, во Украина и во Белорусија. Но исто така и во овие земји се спротивставија опозиционите партии

при одржувањето на мнозинските избори. Воопшто перзистенцијата на мнозинските изборни системи во Источна Европа беше мала, а многу земји ги напуштија. Ниту една земја, наспроти пропорционалниот, мешовитиот систем не го заменила со класичен мнозински изборен систем (релативен или апсолутен мнозински систем).

Македонија

Понатаму ќе ја обработиме Македонија заради објаснување на зависноста помеѓу транзициониот тип на *трансформацијата* и етапирање на апсолутниот мнозински модел, пример којшто досега беше скоро сосема непознат, иако од многу аспекти е мошне репрезентативен ¹⁾.

Во првите слободни избори во Македонија кон крајот на 1990 беше применет апсолутниот мнозински изборен систем. Тоа одговараше на kalkulациите на моќта на владеечкиот Сојуз на комунистите на Македонија, којшто се потпираа врз сопствените организациски предимства и организациските слабости на политичката опозиција. Сојузот на комунистите на Македонија кон крајот на 80-тите припаѓаше кон послабо демократски ориентиран и реформиран дел на Сојузот на комунистите на Југославија, во којшто доминантен беше стратот од темелните реформи на социјалистичкиот, политичкиот и стопанскиот систем (Grdesic/Kasapovic/Siber 1989: 1011).

Првите слободни избори во Македонија се одржаа дури по оние во Словенија, Хрватска и Босна-Херцеговина. Пред изборите комунистичкото раководство го реформира преку уставните промени постојниот парламент во претставничко собрание, во коешто порано постојеа три дома (собори). Претходните социјалистички собранија во шесте републики и двете покраини на поранешна Југославија беа составени од три исти "совети": *општествено-политички совет, советот на општините и советот на здружениот труд*. Оваа структура на собранијата беше израз на владеечкиот, идеолошки концепт на "општественото самоуправање" и го вклучуваше нерамномерното изборно право во некомпетитивните социјалистички избори.

Првиот изборен закон за компетитивните избори во Македонија пропишуваше 120 униноминални изборни единици. Тие беа формирани исклучително во административните граници на постојните општини (Cakirpaloglu/Veregis 1992). Во

Македонија не постоеше никаква особена регулатива за политичкото претставување на етничките малцинства. Но во подрачјата и општините - пред сè во Западна Македонија, по должината на границата со Албанија, т.е. во Струга, Тетово, Карпош, Гостивар, Кичево итн. - кадешто силно е концентрирано албанското малцинство се формираа изборни единици со албанско мнозинство. Се натпреваруваа само поодделните партиски кандидати. Елиминаторниот праг за учество во можниот втор изборен круг изнесуваше 7% гласови од првиот изборен круг.

Првите избори во Македонија донесоа крајно невообичаени резултати. Учесството на изборите беше екстремно ниско, најниско воопшто во Источна Европа. Во првиот изборен круг учествуваа само околу 280.000 лица, т.е. околу 20% од бирачите со право на глас. Ниското учество на изборите беше карактеристично за македонските бирачи, но не за бирачите од албанското малцинство. Тоа имаше за последица *Партијата за демократски просперитет и Народната демократска партија*, коишто ја сочинуваа албанската политичка алијанса, во првиот круг да се здобијат со мнозинство гласови и места. Овие две партии добија 155.104 или околу 55% гласови, додека трите најсилни македонски партии, *Сојузот на комунистите на Македонија* (СКМ-СДП), *Сојузот на реформските сили* (СРС-МДПС) и *Внатрешно македонската револуционерна организација* (ВМРО-ДПМНЕ) само 59.537 или 21% гласови. Изборните резултати предизвикаа паника и во вториот круг доведоа до политичка мобилизација на македонските бирачи, во којшто се постигнаа сосема поинакви изборни резултати (види Табела 4). Впрочем комунистите во Македонија по Словенија, Хрватска и Босна-Херцеговина го доживеаа својот четврти пораз. Кај првите избори тие победија само во Србија и Црна Гора.

Апсолутниот мнозински изборен систем во Македонија не доведе ниту до двопартиски систем ниту произведе *manufactured majority* на некоја партија во парламентот или стабилна еднопартиска влада. По изборите настана повеќепартиски систем со два политички блока: едниот блок го формираа македонските, другиот албанските партии. Најсилната парламентарна партија беше некомунистичка националистичка ВМРО-ДПМНЕ со 31,7% од пратениците, кадешто секако две партии на старата левица *Сојуз на комунистите* (25,8) и *Сојузот на реформските сили* (15,0%) беа видливо надмоќни во парламентот. Овие блокови и во нив интегрираните партии не можеа да постигнат согласност за формирање коалициона вла-

¹⁾ Вкупните изборни системи и реформи во земјите од Источна Европа ние ги третираме во Дитер Нолен/Мирјана Касаловиц (Dieter Nohlen/Mirjana Kasapovic) Избори и изборни системи во Источна Европа. Опладен 1996

Табела 4: Парламентарни избори во Македонија (1990 и 1994)

Партии	1990		1994	
	Мандати ≤ 120	%	Мандати ≤ 120	%
ВМРО-ДПМНЕ	38	31,7	-	-
Сојуз на комунисти- те на Македонија	31	25,8	-	-
Сојуз на реформ- ските сили	18	15,0	-	-
Партија за демо- кратски просперитет	17	14,2	10	8,3
Демократска народ- на партија	6	5,0	4	3,3
Социјалистичка партија	4	3,3	2	1,7
Сојуз за Македонија	-	-	91	75,8
Независни	3	2,5	7	5,8
Други	3	2,5	6	5,0

да, така што во март 1991 беше формирана таканаречената Експертска влада. Таа настана врз основа на општиот консензус кај што водечките позиции на егзекутивата и легислативата беа поделени на следниов начин: претседателот на државата дојде од Сојузот на комунистите, претседателот на парламентот од Сојузот на реформските сили (македонска фракција на партијата на поранешниот југословенски премиер Анте Марковик), четирите заменици претседатели на парламен-

тот од коалицијата на албанските партии (Партија за демократски просперитет- Народна демократска партија), од социјалистичката партија, СКМ-Партија за демократска преобразба и ВМРО-ДПМНЕ (заб. на стручниот консултант). Но наскоро по оставката на владата се поларизира експертскиот кабинет во "левица" и "десница". Министрите ги променија своите партии и доведоа до пад на владата. Од оваа деликатна ситуација во август 1992 настана таканаречената голема коалиција на комунистите, социјалистите и Албанците (Партија за демократски просперитет), којашто можеше да се потпре на апсолутното парламентарно мнозинство. Сепак оваа коалиција остана под знак прашање, бидејќи коалиционите партнери ги застапуваа две различни политички и етнички групи, чишто тензии и конфликти постојано се заоструваат.

Два фактори се покажаа од фундаментално значење за подоцнежниот изборен развој во Македонија; нескршената сила на старите поранешни комунисти и криптокомунистички сили од една страна, како и етничко-политичките тенденции и конфликти помеѓу Македонците и македонските Албанци. Поранешната режимска елита се залагаше, од една страна, за одржување на апсолутни мнозински избори, коишто всушност одговараат на нивните интереси и моќ. Со помош на овој изборен систем и по вторите избори кон крајот на 1994 политичкиот водечки слој остана со идентични стари македонски номенклатури. Од друга страна старата режимска елита имаше големо влијание врз политичката хомогенизација на мнозинскиот етникум, што се собра околу Сојузот за Македонија, една подоцнешна "чадор организација", во којашто доминираат старите сили. Поради тоа најсилната некомунистичка организација во првите избори 1990 (ВМРО-ДПМНЕ) ги бојкотираше вторите избори. Во новиот македонски парламент практично не постои политички, туку само сеуште етнички заснована опозиција. Сојузот за Македонија располагаше со нешто повеќе од 76%, двете албански партии нешто над 12% мандати. Парламентарниот и политичкиот живот во Македонија по вторите избори во 1994 година на овој начин го загуби плурализмот. По повеќепартискиот систем следеше фактички еднопартиски систем.

Апсолутниот мнозински избор во униноминални изборни единици со тоа ги привилегира: 1. старите сили, 2. создавањето на етнички ориентирани блокови, 3. губењето на плурализмот во рамките на групи и народи и 4. редукција на опозицијата на етничкиот конфликт - секако никаков придонес кон демократскиот развој.

2. "Transplacement" и изборни системи

Во моделите на демократската транзиција, коишто се означуваат како *Transplacement* (Huntington 1991) *промена на системот постигната со преговори* (von Beyme 1994) или *конфронтации* (Offe 1994), изборните системи беа, по правило, израз на компромисите помеѓу старите и новите политички елити. *Transplacement*-от настана како комбинација на активноста на старите режими и новата артикулирана политичка опозиција, што доведе до преговори помеѓу овие две политички сили. На промените на системот со преговори претходеше, според фон Бојме (von Beyme 1994) долга ерозија на социјализмот, којшто ги подготви преговорите помеѓу старите и новите елити. Овие преговори и од нив резултираните компромиси најдоа широка поддршка кај граѓаните. Конфликтите и преговорите кај старите и новите елити (како во Унгарија) или помеѓу старите елити и социјалните движења (како во Полска) завршија во пактот или спогодби (според Offe 1994). Политичките институции беа формирани како израз на политичките компромиси. Следствено на тоа Фридберт В. Риб (Friedbert W. Rub) овој модел го означува како градење на институциите преку компромис. "Бидејќи секоја политичка сила ќе ја одбере онаа институционална форма што најдобро ќе ги штити нејзините интереси, во рамките на компромисот (а) ќе дојде до комбинација (или просто дополнување) на различните или спротивставените институционални форми или (б) до конвергенција, а со тоа до опција за истата институционална форма, во која што ќе може да се уважат секогаш различните суштински интереси на политичките субјекти (Rub 1994: 121).

На подрачјето на изборните системи оваа форма на промена на системот ќе доведе до комбинираниите изборни системи или до едноставните пропорционални изборни системи. Особено мешовитиот систем е типичен производ на компромисот помеѓу различните опции на двете политички актерски групи. Подобро речено мешовитиот систем стана израз на компромис, кој тешко се постигнува помеѓу интересите на режимските елити и опозицијата и кој се постигна во преговорите на тркалезна маса во почетокот на транзиционите процеси. Бидејќи владеачката партија дава предимство на мнозинскиот избор од класичен тип, а политичката опозиција сепак на пропорционалниот систем, мешовитиот систем беше обид за компромис помеѓу овие политички интереси, бидејќи за еден дел на пратеници, кои треба да бидат избрани според одлуката на мнозинството, за другите се предвидува распределба на ман-

датите според пропорцијата на гласовите, а изгледа се држи отворено прашањето на распределба на изборниот систем кон мнозинскиот систем или кон пропорционалниот систем.

Компромисот по прашањето на изборниот систем во смисла на комбинираниите изборни системи беше постигнат пред првите компетитивни избори само во Унгарија и Бугарија. Мешовитиот изборен систем во Бугарија беше пред сè, резултат на слабоста на политичката опозиција, којашто мораше да го прифати компромисот. Во Унгарија комбинираниот изборен систем од компензаторски тип беше повеќе израз на релативната сила на реформираните комунисти, којшто од страна на политичката опозиција мораа да бидат респектирани. Различниот однос на силите помеѓу партијата на власт и опозицијата во Бугарија, од една страна, и во Унгарија од друга страна, доведоа тогаш до konsekventно различните изборни резултати: со изборна победа на комунистите во Бугарија и со победа на опозицијата во Унгарија.

Врз основа на социополитичките прилики, како и другите фактори, комбинираниите системи имаа мошне различно дејство во двете земји, што беше мошне тешко да се предвиди. Во Бугарија настана двопартиски систем, *manufactured majority* на една партија и еднопартиска влада; во Унгарија, напротив, се оствари повекепартиски систем и беше формирана коалициона влада. Ефектот на диспропорцијата на бугарскиот мешовит систем беше зачудувачки низок, а оној од унгарскиот компензаторски изборен систем беше неочекувано многу висок, пред сè во корист на најсилната партија.

Мешовитите системи беа подоцна воведени и во другите источноевропски земји, како во Албанија, Хрватска, Југославија, Литванија и Русија. Тие беа резултат на со преговори постигнатиот компромис помеѓу носителите на моќта и опозицијата, што беше силно одредено од калкулациите за идните прогнозиран шанси на партиите. Овие мешовити системи се разликуваат меѓусебно преку пооделните структурни елементи, што освен тоа беа вообичаено различно комбинирани. Главните разлики помеѓу нив се состојат во нумеричкиот однос (пропорција) помеѓу униноминалните изборни единици и листата на мандатите, во потребата од релативно или апсолутно мнозинство, во типовите на изборните кругови, во висината на елиминаторниот праг и во пресметувањето на гласовите според пропорционалниот принцип. Сите тие силно влијателни елементи за структурата на партиските системи ја покажаа нумеричката пропорција помеѓу униноминалните изборни единици и листите на кандидатите (Табела 5).

Табела 5: Нумеричка пропорција помеѓу униноминални изборни единици и листите на мандатите

Земја	година	кандидати вкупно	униноминал- ни изборни единици	кандидатски листи
Албанија	1992	140	100	40
Бугарија	1990	400	200	200
Југославија	1992	136	58	78
Хрватска	1992	120	60	60
Литванија	1992	141	71	70
Русија	1993	450	225	225
Унгарија	1990	386	176	210
	1994			

Комбинираните изборни системи во остатокот од Југославија, Хрватска и Русија го поврзаа пропорционалниот модел со релативниот мнозински модел. Оние во Албанија, Бугарија, Литванија и Унгарија пропорционалниот изборен систем со апсолутниот мнозински изборен систем. Во четирите земји (Албанија, Хрватска, Литванија и Русија) постоеше само изборен круг за цела земја за давање на листа на мандати. Во другите земји (Бугарија, Југославија и Унгарија) за оваа цел беа формирани изборни кругови со повеќе лица. Сите изборни закони пропишуваа елиминаторен праг: на национално ниво во Албанија 4%, Хрватска 3%, Литванија 4%, Русија 5%, Бугарија 4%, Југославија 5% и во Унгарија 4%. Во методите за распределба на мандатите доминираше Д'онт (D' Hondt) постапката. На овој начин структурираните изборни системи произведуваат различни политички дејства, како што може да се види од односот гласови-кандидати во двата случаи кај партиите со најголем број гласови во поделени земји (Табела 6).

Во поглед на политичките дејства на комбинираните изборен систем меѓе да се разликуваат две групи земји:

Табела 6: Однос на гласови-кандидати кај двете партии со најголем број гласови

Земја/партии	гласови %	кандидати %	ефект на диспропорц.
Албанија			
Демократска партија	62,3	65,7	+3,4
Социјалистичка партија	25,0	27,1	+2,1
Бугарија			
Буг. социјалистич. партија	47,2	52,8	+5,6
Унија на демократски сили	36,2	36,0	-0,2
Југославија/Србија *			
Социјалистичка партија	43,0	68,9	+26,9
Српска радикална странка	30,0	28,0	-2,0
Хрватска			
Хрв. демократска заедница	44,7	61,6	+16,9
Хрв. социј.-либерална п.	17,7	9,4	-8,3
Литванија			
Демокр. работничка парт.	45,1	51,8	+6,7
Сојуз	21,7	19,9	-1,8
Русија			
Избор Русија	17,8	17,2	-0,7
Либерално-демокр. партија	26,2	14,2	-12,0
Унгарија			
Унгарски демократ. форум	24,7	42,7	+18,0
Сојуз на слободните демок.	21,4	24,4	+3,0
Унгарска социјалистич. п.	33,0	54,1	+21,1
Сојуз на слободните демок.	19,7	17,9	-1,8

* Изборни резултати за југословенскиот парламент во републичкиот изборен круг за Србија

1. Земји, во кои мешовитиот систем во своите политички дејства стои поблиску до мнозинскиот изборен систем: високи диспропорциони ефекти во односот гласови-кандидати и *multipartite majority* во парламентите (Југославија, Хрватска) и исто така, компензаторски изборен систем во Унгарија кај изборите

од 1994 година;

2. Земји, во кои мешовитиот изборен систем покажува повеќе политички дејства на пропорционалниот изборен систем: релативно ниски ефекти на диспропорцијата, што во двата случаи сеуште се доволни за *manufactured majority* (Бугарија, Литванија); во еден случај (Албанија) беше постигнат *earned majority* (заработено мнозинство), апсолутно мнозинство постигнато веќе со гласовите.

Во поглед на партиските системи дејствијата беа мошне различни. Мешовитите системи се доближуваа како кај двопартиските системи (Албанија, Бугарија, Југославија/Србија) исто така и кај пропорционалните системи (Хрватска, Литванија, Русија). Притоа е интересно што се формирани двопартиски системи токму во Албанија и Бугарија, т.е. во земјите со релативно ниски ефекти на диспропорцијата во односот гласови-кандидати.

Врз основа на овие сознанија се поставува следното главно прашање. Кои структурни елементи на комбинираните изборни системи имаат решавачко влијание врз наведените политички дејства? Дали мешовитите изборни системи во земјите во коишто тие покажуваа слични политички последици, исто се структурирани или барем во завршните елементи се идентични?

За да се одговори на ова прашање детално ќе обработиме три примери: Полска со пропорционалниот изборен систем, Унгарија со компензаторскиот изборен систем и Хрватска со мешовитиот изборен систем.

Полска

Полска во Источна Европа важи како класичен пример на промена на системот по пат на преговори. Во оваа земја прв пат се формира тркалезна маса на која беше изнајдено кое е "институционализирањето на еволутивната промена на системот од реалниот социјализам кон плуралистичката демократија, кое би требало да биде карактеристична мостра за сличните политички процеси во соседните земји од Средноисточна и Југоисточна Европа" (Bingen 1990: 23). Тркалезната маса беше формирана како провизорна институција за преговори помеѓу старата режимска елита и опозиционото движење. Одлуките, што беа донесени на тркалезната маса, поседуваа, "законодавен" карактер. Тие потоа беа само ратификувани од постојниот парламент.

Во преговорите на тркалезната маса учествуваа две стра-

ни: Владата, која ги опфаќаше претставниците на Полската обединета работничка партија, Селанската партија, Демократската партија, неколкуте христијански групирања и званичниот синдикат и опозицијата составена од претставниците на Солидарност на граѓанскиот комитет околу Лех Валенса, формиран во декември 1988. Преговорите беа водени во "три главни одбори, десет пододбори и додатни работни групи, во коишто учествуваа повеќе од 300 стручњаци" (ист автор: 25). Меѓу одлуките, постигнати на тркалезната маса, се наоѓаа и проширувањето и институционализацијата на политичките слободи и права, реконструкцијата на парламентот преку воведување на два дома (*сенати*) итн., како и новата одредба за изборите.

Преговорите на првата тркалезна маса во Источна Европа не завршиле веднаш со слободни и компетитивни избори. Парадоксот беше што Полска беше последната држава во поранешниот источен блок во којшто се одржани слободни и компетитивни избори. Освен тоа, на најсилното и најтрајното опозиционо движење во Источна Европа не му успеа со преговорите на тркалезната маса да се избори за изборен систем, којшто би одговарал на неговите интереси.

Одредбата за избори предвидуваа слободен избор за *Сенат*, но не и за *Сејм*. Слободата на изборот во јуни 1989 преку преговори помеѓу владината коалиција и опозицијата за поделба на кандидатите беше ограничена на односот 65:35. Со преговорите постигнатата структура на моќ во Сејмот беше доведена во прашање по пат на "плебисцитарната" поддршка на бирачите на некомунистичките кандидати - во слободните избори за Сенат опозицијата доби 99 од 100 мандати. Изборите се трансформираа - пред сè - независно од нивната голема симболична функција, како во Полска, така воопшто во Источна Европа - во "фактор за забрзување" на реформските процеси во Полска. Притоа четири настани имаат особено значење:

1. Формирање на првата некомунистичка влада во септември 1989, во којашто *Обединетата полска работничка партија* и покрај нејзиното апсолутно мнозинство во сејмот доби само четири министерски места.

2. Самораспуштањето на *Обединетата полска работничка партија* (ПВАП) во јануари 1990 и настанување на новите наследнички организации; од најсилната фракција на старата комунистичка партија се формираше социјалдемократијата на република Полска, што стана главен носител на победничката *Алијанса на демократската левица* на изборите во 1993 година. Преку распуштањето на ПВАП исчезна еден од

двата "договорни партнери", со што отпадна и договорот;

3. Распаѓањето на фракции на "Солидарност" во пролетта 1990 и настанување на важно то групирање слично на партија, што создаде подготовки за престојните претседателски избори (Moscow 1992: 78). Фракциските процеси во рамките на парламентарната опозиција продолжија, исто така, и по претседателските избори. Преку распуштањето на Солидарност и засиленото фрагментирање на политичкиот партиски систем дојде до значително поместување на моќта во партиската панорама на Полска (Smolar 1994, спореди исто така Millard 1992; Twarecki 1994);

4. Претседателските избори во ноември, односно декември 1990 и изборната победа на Лех Валенса (Raciborski 1991: 166). Валенса бргу ја превзеде важната улога во политичкиот живот на Полска и активно интервенираше во дискусиите за новите избори и за новиот изборен систем.

Овие појави забрзано ги наметнаа новите избори. За изборната одредба веднаш пламна жва дискусија. "Оние групи што располагаа со силни застапници во парламентот, како и со познати политичари веќе во 1989 имаа добри причини да се залагаат за правото на мнозински избори. Партиите и групите, чии застапници не седеле на тркалезната маса, тоа значи не биле прифатени во тогашниот парламентарен "тим на Валенса" се залагаа исто така од добри причини за правото на пропорционални избори" (Moscow 1992). Пропорционалниот избор беше конечно прифатен и од поранешните комунисти. Сејмот конечно се одлучи за пропорционалниот изборен систем со дво-третинско мнозинство во гласовите на Социјал-демократите. Селанската партија, Демократската унија, Демократската партија и другите помали групи.

Еден од решавачките противници на пропорционалниот изборен систем беше и претседателот на државата Лех Валенса, кој двапати ставаше вето, но секогаш беше надгласан од Сејмот. Валенса пропадна со неговиот обид да реализира персонален пропорционален избор според германскиот терк.

Пропорционалниот изборен систем беше легализиран во декември 1992 со стапување во сила на "малиот Устав". Полска со тоа припадна кон земјите, во коишто пропорционалните избори беа утврдени со Устав.

Различните политички дејства на изборите 1993 во споредба со 1991 во Полска беа по големина и во целост последица на реформиранит изборен систем.

Пропорционалниот изборен систем од 1991 ги имаше следните карактеристики: 1. Изборни кругови од средна голе-

Табела 7: Парламентарни избори за Сејм во Полска

Партии/Изборни сојузи	1991			1993		
	Г* %	К** анс 460	К %	Г %	К анс 460	К %
Демократска унија	12,3	62	13,5	10,6	74	16,1
Сојуз на демократска левица	12,0	60	13,0	20,4	171	17,2
Католичка изборна акција	8,7	49	10,7	-	-	-
Граѓанско разбирање "Центар"	8,7	44	9,6	-	-	-
Полска селанска партија	8,7	48	10,4	15,4	132	28,7
Конфедерација за независна Полска	7,5	46	10,0	5,8	22	4,8
Либерално-демократски конгрес	7,5	37	8,0	-	-	-
Народно разбирање	5,5	28	6,1	-	-	-
НСЗЗ "Солидарност"	5,1	27	5,9	-	-	-
Христијанско-демократска партија	2,4	5	1,1	-	-	-
Унија на реалната политика	2,3	3	0,7	-	-	-
Германско малцинство	1,2	7	1,5	0,7	4	0,9
Партија на христијанските демократии	1,1	5	1,1	-	-	-
Полски западен сојуз	0,2	4	0,9	-	-	-
Унија на трудот	-	-	-	7,3	41	8,9
Вонпартиски блок за поддршка на реформите	-	-	-	5,4	16	3,5
Останати	-	35	7,6	-	-	-

* Г - Гласови, ** К - Кандидати

мина и големи изборни кругови; 2. Поделба на кандидатите на ниво на изборните кругови според постапката на поголемите коефициенти, на национално ниво според методот Saint-Lague; 3. Никаков законски елиминаторен праг. Политичките дејства на овој пропорционален изборен систем беа скоро неограниченото креирање на политички партии во парламентот и од тоа резултираше силно фрагментирање на парламентарниот партиски систем. Пратениците од 29 партии дојдоа во Сејмот, кадешто 11 партии дадоа само по еден пратеник. Така фактички настана атомизиран "партиски систем" (Sartori 1976). Високото фрагментирање на парламентот се разви во мошне ниско учество на местата на партиите со најсилните гласови, така што за формирање на коалиционата влада со апсолутно мнозинство во парламентот беа потребни пет партии, најсилни според мандатите - или уште поголемо учество на послабите партии. Двете влади по изборите од 1991 беа нестабилни малцински влади, коишто опстанаа само неколку месеци. Но затоа пропорционалниот изборен систем произведе висок степен на пропорционалност во односот гласови-мандати и привлече само мал број успешни гласови. Владиниот систем не беше само заради тоа политички нестабилен, но и тежок за владеење, така што беа потребни предвремени избори.

По реформата од 1993 пропорционалниот изборен систем ги покажа следните карактеристики:

1. Мали изборни кругови со два до четири кандидати во границите на војводствата; 2. Распределба на местата според Донт (D'Hondt) постапката како на ниво на изборните кругови исто така и на покраинско ниво; 3. Елиминаторен праг од 5% за партиите и 8% за изборните коалиции. Реформата го редуцира бројот на парламентарните партии и овозможи формирање на коалициона влада од две партии со најголем број на места во парламентот. Од друга страна таа ги зголеми ефектите на диспропорцијата на третина во односот гласови-кандидати како и бројот на избирачките гласови, што "паднале под маса". Атомизираниот партиски систем од 1991 се замени по изборите од 1993 со мнозински партиски систем.

Унгарија

Во Унгарија преговорите помеѓу реформираните комунистички режимски елити и опозицијата започнаа во лето-то 1989. Ним им претходеше уште од 1987 редица уставни измени во времето на комунистичката партија, што ги олесни подоцнешните преговори. Во Унгарија беа организирани поинаку

одколку во Полска две тркалезни маси: "Опозиционата", на којашто се најдоа во годините 1987 и 1989 настанатите опозициони партии и "националната", на којашто учествуваа претставниците на стариот режим и опозицијата. Разговорите за уставните прашања, меѓу другото и прашањето на изборниот систем, се водеа на националната тркалезна маса.

Појдовните позиции на двете страни во дискусиите за изборните системи беа типични за источноевропската промена на системот: *Унгарската социјалистичка партија* - сеуште на власт - му даваше предимство на мнозинскиот модел, опозицијата многу повеќе на пропорционалниот модел. Бидејќи за владеечко-политичките односи беше потребен компромис, конечно настана комбинираниот изборен систем, што ги опфаќаше на ниво на техничкото обликување на изборниот систем елементите од мајоризираниот и пропорционалниот.

Унгарската социјалистичка партија се залагаше за изборен систем во којшто ќе треба да бидат избрани 75% на пратениците со мнозинскиот изборен систем, а само 25% со пропорционалниот. Опозиционите партии го бараа, напротив, обратниот однос помеѓу двата решавачки типа, т.е. доминација на пропорционалниот принцип. По постигнатиот компромис 176 места ќе бидат распределени во униоминимални изборни единици според апсолутното мнозинско правило "*based on the results of the first vote*" (според резултатите од првиот глас), 210 седишта според пропорционалното правило, којшто беа поделени како следи: 152 места во 20 регионални изборни кругови со повеќе кандидати "*correspond to the regional lists of the parties based on the results of the second votes*" (според партиските регионални места од резултатите од вториот глас), останатите 58 места стојат на располагање на националните партиски листи на национално ниво "*according to the sum of the first and second votes which were either not effective or which were remaining votes*" (според збирот на првиот и вториот глас кои биле остаток или неефектуирани) (Nohlen 1995: 123). Овие 58 мандати имаат компензаторски карактер и го објаснуваат типот на компензаторскиот изборен систем (види горе: вовед).

Спротивставените позиции ги застапуваа двете страни исто така во поглед на скоро сите "технички" прашања на овој изборен систем. Владеечката партија даваше предимство на релативното мнозинство како решавачко правило во униоминималните изборни единици, опозицијата инсистираше на апсолутното мнозинство, што би ѝ овозможило слободен простор на формирање на изборни алиијанси во вториот изборен круг. Во поглед на висината на елиминаторниот праг двете страни

се согласиле на компромис од 4%.

Од политичко-научна страна за специфичната форма на унгарскиот изборен систем беше внесена во игра функционалистичката аргументација: "Унгарскиот изборен закон предимно поаѓа од тоа да се обезбеди владеење со Унгарија. Поради тоа се направи обид стабилизирачкиот мнозински систем да се комбинира со демократскиот пропорционален принцип". (Toigyrssy 1992: 41). Таквите становишта би можеле да водат сметка за помалку комплицирани решенија. Конечно унгарскиот изборен систем треба да се разбере само како историско-генетски, односно во контекстот на транзицијата на политичката моќ.

Табела 8: Парламентарни избори во Унгарија

Партии/Изборни сојузи	1990			1994		
	Г* %	К апс 386	К %	Г* %	К апс 386	К %
Унгарски демократски форум	24,7	165	42,7	11,7	38	9,8
Сојуз на слободни демократи	21,4	94	24,4	19,7	69	17,9
Независна партија на малите фармери	11,7	44	11,4	8,8	26	6,7
Унгарска социјалистичка партија	10,9	33	8,5	33,0	209	54,1
Сојуз на младите демократи	9,0	22	5,7	7,0	20	5,2
Христијанско-демократска партија	6,5	21	5,5	7,0	22	5,7
Независни	-	7	1,8	-	-	-
останати	-	-	-	-	2	0,3

* Учество на гласови во парламентарната листа во пропорционалниот избор

Ако се посматраат дејствијата (влијанијата) на изборниот систем, така комбинираниот изборен систем придонесе за создавање на триполна структура на унгарскиот повеќепаретски систем. Трите пола ги создаваат национално-популистичкото групирање околу *Унгарскиот демократски форум*, урбано-либе-

ралното групирање околу *Сојузот на слободните демократи*, а посткомунистичката левица околу *Унгарската социјалистичка партија* (Korösenyi 1991: 551). Поодделно можат да се резимираат партиско-политичките ефекти на унгарскиот изборен систем во изборите 1990 и 1994, како што следи:

1. Карактеристична е редукцијата на партискиот систем во парламентот споредена со партиските системи на ниво на изборите: во изборите 1990 се кандидираа 28 партии во униминалните изборни единици, 19 партии во реонските листи и 12 во покраинските листи. Во изборите 1994 учествуваша 35 партии во униминалните изборни единици, 19 партии во реонските листи, а 15 во покраинските листи. По двата избора во парламентот во основа беа застапени само 6 партии.

2. Високите диспропорционални ефекти и силното претставување, пред сè, на партијата со најмногу гласови: Компензаторскиот систем произведе по изборите 1994 вештачко апсолутно мнозинство на една партија, којашто истовремено формира коалиционна влада;

3. Стабилна влада, како во случај со првата коалициона влада, а навистина дури по 1994 беше можна исто така еднoпартиска влада. Унгарија беше единствената посткомунистичка земја од Источна Европа без предвремени избори по основачките избори (*founding elections*) во 1990 година.

Хрватска

Во Хрватска беше применет мешовитиот изборен систем за вторите слободни избори - но и во првите компетитивни избори од државната независност - во август 1992. Тој го замени апсолутниот мнозински систем, според кој се избираше во првите избори 1990 година и кој и донесе победа на опозиционата политичка партија.

Комбинираниот изборен систем во Хрватска беше поинаков отколку во Унгарија или Бугарија во 1990 - не беше резултат на компромисот помеѓу партијата што ја имаше власта и опозицијата, туку израз на интересите на моќта и политичките калкулации на *Хрватската демократска заедница* (ХДЗ), којашто го доби апсолутното мнозинство во парламентот (Сабор) по првите избори.

Политичката дискусија за изборните системи во пролетта 1992 се карактеризираше со жестока дискусија помеѓу владеачката партија и опозицијата. Парламентарната опозиција се залагаше за пропорционалниот изборен систем со еден изборен круг за целата земја со релативно низок елиминаторен праг

од 2%. ХДЗ, напротив, тежнеее кон мнозинскиот изборен систем.

На можното реализирање на политичката замисла на владеачката партија, опозиционите партии сакаа да одговорат со создавање на изборен сојуз, со тоа што ја потпишаа планираната изјава за политичка соработка. Поради страв од изборниот сојуз на сите поважни опозициони партии, чија изборна победа т.е. нивното апсолутно мнозинство во парламентот би можело да го загрози ХДЗ, оваа партија се откажа од мнозинскиот изборен систем и го фаворизираше мешовитиот изборен систем. Одлуката уследи без разговори и копнензус во парламентот.

Преку мешовитиот изборен систем ХДЗ сакаше да го одбрани своето апсолутно мнозинство во парламентот и да постигне две главни цели: создавање на еднопартиска влада, а пред сè одржување на полупретседателски систем на влада, нешто што сите опозициони партии сакаа да го заменат со парламентарниот систем, како што тоа го покажаа истовремено одржаните претседателски избори во август 1992 година кога сите кандидати на опозиционите партии се залагаа за разградување на идејата за полу-претседателство.

Неколку парламентарни партии мислеа дека мешовитиот изборен систем ги фаворизира помалите и средните опозициони партии во споредба со апсолутниот мнозински систем. Тие понатаму даваа предимство на апсолутниот мнозински изборен систем за дел на пратеници, затоа што со тоа се создадени "чисти" услови за изборни сојузи и изборни договори во вториот изборен круг. Фактички сепак опозиционите партии не можеа да бидат единствени во "поделбата" на изборните кругови за заедничките кандидати. Така изостанаа изборните договори во униминалните изборни единици.

Табелата 9 ја покажува големата разлика во составот на хрватскиот парламент од 1990 и 1992. Двопартискиот систем по изборите од 1990 беше последица особено на два фактора:

1. Основната политичка линија на конфликти помеѓу југословенскиот "центар" и хрватската "периферија", претставена преку *Сојузот на комунистите на Хрватска (СКХ)* и *Хрватската демократска заедница (ХДЗ)*. Сојузот важеше како главен претставник на југословенските, реформско-социјалистички и лево ориентирана-ни бирачи, а ХДЗ како репрезент на ексклузивно хрватски, антикомунистички и десно ориентирани бирачи.

2. Мнозинскиот изборен систем силно го потпомогна институционалното изразување на оваа политичка поларизација. Во првиот круг избори двете наведени партии постигнаа

заедно околу 78%, во вториот изборен круг 82% гласови и добија повеќе од 90% места. При тоа победничката партија беше ХДЗ, која беше екстремно репрезентирана (+26,5%), втора по сила беше партија со значително пониско претставување (-10,3%).

Табела 9: *Парламентарни избори во Хрватска**

Партии/Изборни сојузи	1990			1992		
	Г %	К анс 80	К %	Г %	К анс 120	К %
Хрватска демократска заедница	42,3	55	68,8	44,7	85	70,8
Сојуз на комунистите/ социјалдемократска партија	35,3	20	25,0	5,5	3	2,5
Коалиција за народно разбирање	15,0	3	3,8	-	-	-
Српска демократска партија	1,6	1	1,3	-	-	-
Хрватска социјал-либерална партија	-	-	-	17,7	13	10,8
Хрватска партија на правдата	-	-	-	7,1	5	4,2
Хрватска народна партија	-	-	-	6,7	4	3,3
Хрватска селанска партија	-	-	-	4,3	3	2,5
Истранско демократско собрание	-	-	-	3,2	4	3,3
Независни	4,1	1	1,3	-	1	0,8
Останати	-	-	-	-	2	1,7
Пратеници на српското малцинство	-	-	-	-	13	-
Пратеници на другите малцинства	-	-	-	-	-	-

* Табелата ги содржи резултатите од изборите за првиот парламентарен дом за општествено-политичкиот сабор (1990)

и за парламентот (1992). Во првиот случај е дадено учеството на гласови за партиските кандидати во првиот изборен круг, а во вториот она од партиските листи за изборен круг за целата земја.

** Бројот на мандатите без 18 пратеници на српското и на другите малцинства, кои биле избрани во парламент според посебна регулатива.

Резултатите што силно отстапуваат од парламентарните избори во 1992 година беа последица, како на изменетите социјално-политички услови, исто така и на новиот изборен систем.

1. По државната независност исчезна порано доминантната "хрватско-југословенска" линија на конфликти, бидејќи политичките и општествените претставници на "југословенскиот центар" претрпеа целосен пораз. Карактеристичен израз на овој процес беше големата загуба на делот во гласовите и местата по парламентарните избори во 1992 на КП - наследничките организации, социјалдемократ-ската партија. Новите социјално-политички и социјално-културни *cleavages* дотогаш сеуште не настанале.

2. Партиската влада на ХДЗ ги користи скоро сите институционални предимства на мешовитиот изборен систем, опозиционите партии, напротив, скоро и не можат да се приспособат кон новите институционални правила на игра. Тоа се покажува во прва линија кај пратениците, избрани според мнозинското правило. Бидејќи опозицијата не беше во можност да склучи изборен сојуз, истите кандидираа во униоминалните изборни единици во просек 10.3 партиски кандидати, битно повеќе отколку во изборите во 1990, што беа одржани според апсолутниот мнозински принцип (во првиот изборен круг 4,8, а во вториот 2,7). Последицата на изборно-стратешкиот неуспех на опозицијата беше прејаката победа на ХДЗ. Со просечното учество на гласови на нејзините кандидати во униоминалните изборни единици од 37,3% таа доби 90% од мандатите во изборните единици и постигна екстремно високо претставување од 52,7 проценти. Во дванаесет од 60 изборни единици таа можеше со помалку од 30% бирачки гласови да добие мандат. Нејзиниот "најевтин" мандат таа го доби само со 18,9% гласови. Кандидатите на втората по сила партија Хрватска социјал-либерална партија, постигнаа просечно 13,3% на гласови и само 1,7% места, што значи само еден мандат. Во униоминалните изборни единици во изборните кругови беа успешни само регионалните партии со четири мандати во изборните единици. Опозицијата претрпе тежок пораз во изборите делумно заради

принципот на мнозински избори. Таа ја потцени потребата од изборен сојуз. Преку мандатите, што биле дадени со пропорционалниот систем, тешко можеше да се коригира партискиот однос во парламентот воспоставен преку релативниот мнозински систем.

3. Непосредното политичко дејство на мешовитиот избор и преку него добиената поделба на мандатите беше создавање парламентарен партиски систем со доминантна партија. Иако подоцна оваа партиска структура се распадна со фракционирање на владеачката партија, ХДЗ сепак го задржа апсолутното мнозинство. За време на изборите во 1990 според апсолутниот мнозински систем дојде до израз поларизиран двопартиски систем, а мешовитиот изборен систем произведе во изменетиот политички контекст еднопартиски систем со една доминантна партија. Во двата случаи претставувањето на најсилната по гласови партија беше скоро исто: 26,5 односно 26,1 процент.

3. "Replacement" и изборни системи

Транзиционите модели на (замена) *Replacement* (Hungtinton) и *капитулација* (Offe) или *Implosion* на старите режими (von Beyme) им отворија на новите политички елити слободен простор за создавање на политичките институции. *Replacement* значи соборување на старите режими од страна на народот, т.е. преку мобилизирање на масите и масовни акции. Такво соборување на комунизмот се изврши како блага (Чехословачка) или крвава (Романија) револуција. Бидејќи старите елити капитулираа под притисок од долу, истите не можеа повеќе да се одржат преку позицијата на преговарање и одлучување. Кога тркалезните маси воопшто беа воведени тие имаа повеќе симболична функција. Интересите и идеите на опозицијата не се плашеа од конкуренцијата на лагерот на комунистите или од екс-комунистите. Составен дел на овие интереси и идеи беше, покрај останатото, и пропорционалниот избори.

Пропорционалните избори подоцна се проширија, исто така и во оние земји во коишто започнале транзиционите процеси во други форми и модели. Пропорционалните изборни системи ги прифатиле по својата изборна победа новите политички елити во Летонија и Молдавија, како и старите политички елити во Бугарија и Југославија во вторите избори. Пропорционалните системи, како што покажува Табела 1, се преовладувачка форма на изборниот систем во Источна Европа. Според типологијата на изборните системи од Нолен (1995) се работи за широки униформни субтипови на пропорционалниот систем. Доминира пропорционалниот избо-

рен систем со изборни кругови од различна големина со повеќе кандидати и законски елиминационен праг. Извесен исклучок претставува пропорционалниот избор во Молдавија со изборни кругови за целата земја. Но, исто така, тука постои законски елиминационен праг што го модифицира чистиот пропорционален избор.

Пропорционалниот изборен систем во изборните кругови со повеќе кандидати и со законски елиминаторен праг во основа ја исполни во скоро сите земји принципиелно поставената цел. Ова важи, пред сè, за попречување на пресилното фрагментирање на парламентарите - поставената цел, којашто беше уште посилено нагласена преку sukcesивното воведување на повисок и диференциран елиминаторен праг за изборните коалиции во неколку земји (Полска, Романија, Словачка, Чешка). По вторите конкуритивни избори скоро во сите земји се создадоа повеќепартиски системи. Само во Бугарија, кадешто двете нај-

силни партии добија заедно околу 90% места, настана двопартиски систем. Пред сè ова е последица на замрзнатото поларизирање на разликата социјализам-антисоцијализам-*cleavage*, што доведе до силно концентрирање на изборните гласови во две поартии. По првите конкуритивни избори во Полска се оствари повеќепартиски систем, во Романија - како што ќе се покаже понатаму - еднoпартиски систем со една доминантна партија. Следствено на тоа стана потребно скоро секаде формирање на коалициони влади. Табелата 10 го илустрира исполнувањето на три наведени принципиелно поставени цели во десет источноевропски земји од 1990 до 1995, во коишто се бираше според пропорционалниот избор.

Романија

Романија припаѓа на помалубројните источноевропски земји, кадешто веќе во првите слободни избори во 1990 година беше применет пропорционалниот избор во рамките на *Replacement*-процедот. Ова се однесува уште само на поранешната Чехословачка.

Случајот со Романија е дотолку специфичен бидејќи тука и покрај капитулацијата на комунизмот не дојде до смена на елитата. Трансформациониот процес беше раководен од една групација од круговите на старата политичка режимска елита, која во почетокот ја организира "крвавата" револуција во *Националниот фронт за спас*. Овој фронт стоеше, додуша формално, во опозиција кон Романската комунистичка партија, но фактички мораше да важи како наследничка организација на оваа партија (Bischof 1990: 411) ¹⁾. "Реалната избирачка револуција" ("*real electoral revolution*") се закржливи во "Квази револуција" (Tismaneanu 1993: 313). Во функција на наследничка партија *Националниот фронт за спас* играше решавачка улога во изборните дискусии во 1990 година. Под притисок на другите слаби опозициони групи - најсилната опозициона група беше тогаш *Унгарската демократска унија на Романија*, којашто ги обединуваше различните политички групи и партии - *Советот на националниот фронт* организирал тркалезна маса којашто располагаше со законодавните и извршните функции. Во оваа провизорна институција беа донесени сите одлуки за основачките избори (*founding elections*).

Табела 10: Политички дејства на пропорционалните изборни системи во источноевропските земји

Земја	Одмерено фрагментирање	Повеќепартиски систем	Коалициони влади
Бугарија	да	не	да
Естонија	да	да	да
Југославија	да	да	да
Летонија	да	да	да
Молдавија	да	да	не
Полска	не/да	не/да	да
Романија	да	не/да	не/да
Словачка	да	да	да
Словенија	да	да	да
Чешка	да	да	да

¹⁾ "Откако Фронтот за национален спас од 3 февруари се реорганизира и се изјасни како политичка партија, станав јасно дека се работи за романската комунистичка партија без климата на Чаушеску само под ново име". Таа располагаше со целосност кон неа пристапен комунистички државен и управен апарат со армијата и со тајната служба (Bischof 1990: 41ff; Sislin 1991; Tismaneanu 1993).

Тркалезната маса во Романија немаше политичка релевантност во транзициониот процес како онаа во Унгарија и во другите земји од со "преговори постигната" промена на системот. Пропорционалниот модел одговараше, во прва линија, на политичките интереси на *Националниот фронт за спас*, којашто својата револуционерно создадена политичка монополска позиција независно од изборниот систем знаеше да ја брани. Бидејќи овој фронт во однос на опозиционото групирање на старата *Комунистичка партија* беше фактички нејзина наследничка организација, дојде повторно до израз нејзината амбивалентна позиција во воведување на пропорционалниот модел. Пропорционалниот модел одговараше исто така и на интересите на другите помали опозициони групи, вклучувајќи ја и *Унгарската демократска унија* која што застапуваше околу 7% унгарско население во Романија.

Бидејќи *Националниот фронт за спас* како главен носител на романската револуција беше прифатен од масите, тој постигна "плебисцитарна" изборна победа со околу двотретинско мнозинство гласови и мандати и со тоа формира влада. Врз основа на овие изборни резултати се создаде еден партиски систем, којшто беше "екстреман пример" за концентрација на политичките изборни преференци околу *Non-Market-ориентцијата* и авторитарната опција (Kitschelt 1992: 40f). Но наскоро по изборите започна внатрешно фракционирање на Фронтот врз основа на политичко-идеолошки конфликти, нешто типично за многуте источноевропски земји *political cleavage*. Во Фронтот се поларизираа две главни групи: таканаречените реформатори и ортодоксни. Реформаторите се залагаа за брза либерализација и приватизација на стопанството, децентрализација на државата и пошироко поставената локална автономија, како и зачленување на земјата во НАТО и ЕУ. Ортодоксната фракција повеќе беше наклонета кон одржување на одредените вредности и институции од стариот социјалистички систем: државно стопанство, односно државна контрола во што е можно поголем дел од стопанството, силно централизирање на државата без вистинска локална и регионална автономија, нетолеранција во однос на етничките малцинства, како и негување на националните традиции со силен анти-западен *Ressentiments* (резигнација). Ортодоксната фракција се собра околу државниот претседател И. Илиеску, а либералната фракција околу поранешниот шеф на владата П. Роман. Двете фракции учествуваа на вторите избори како самостојни организации. Фракцијата на Илиеску *Демократски фронт за национален спас* излезе од конфликтот како победничка и постигна мнозинство на гласови и мандати (Табела 11.).

По првите компетитивни избори во 1990, коишто беа во голем дел нетипични за источноевропските услови поради привремени насилнички случаи, во Романија настана еден партиски систем со доминантна партија без вистинска политичка конкуренција. Втората по сила партија не застапуваше, на пример, никакви други политички опции во рамките на етничките малцинства, туку го репрезентираше ун-

Табела 11: Парламентарни избори за собрание во Романија

Партии/Изборни сојузи	1990			1992		
	Г %	М апс 400	М %	Г %	М апс 328	М %
Национален фронт за спас	66,3	263	65,8	-	-	-
Унгарска демократска унија на Романија	7,2	29	7,3	7,5	27	8,2
Национална либерална парт.	6,4	29	7,3	-	-	-
Национална селанска парт.	2,6	12	3,0	-	-	-
Романско еколошко движе.	2,6	12	3,0	-	-	-
Романска единствена парт.	2,1	9	2,3	7,7	30	9,1
Демократска селанска парт.	1,8	9	2,3	-	-	-
Романска еколошка партија	1,7	8	2,0	-	-	-
Социјалдемократска партија	1,1	5	1,3	-	-	-
Демократски фронт на национален спас	-	-	-	27,7	117	35,7
Романска демократска конвенција	-	-	-	20,0	82	25,0
Национален фронт за спас	-	-	-	10,2	43	13,1
Партија за голема Романија	-	-	-	3,9	16	4,9
Социјалистичка работничка партија	-	-	-	3,0	13	4,0
Останати	-	11	2,8	-	-	-
Етнички малцинства	-	-	-	-	13	-

гарското малцинство во Романија. Политичкото застапување на најсилното етничко малцинство во парламентот припаѓаше секако на позитивните дејства на пропорционалниот систем во Романија. Пропорционалниот систем придонесе, од една страна, за фракционирање на големиот *"револуционерен фронт"* и за политичка поларизација во рамките на етничкото мнозинство. Политичката надмоќ на монополот на револуционерниот фронт во политичкиот живот на Романија бараше, од друга страна, организаторско опфаќање на политичката опозиција. И покрај пропорционалниот избор, различни опозициони партии и групи се обединија во *Романската демократска конвенција*, којашто 1992 авансираше во фактички единствена сериозна политичка конкуренција во однос на двете наследнички организации на револуционерниот фронт.

III. Заклучоци

Досегашната историја на компетитивните избори и изборни системи во Источна Европа се карактеризира преку неколку важни особености.

1. Во контекстот на промените на системите во Источна Европа мора да се одат разликувани два типа избори: **предснсовачки избори и основачки избори**. Распадот на комунистичките диктатури беше поврзан со распаѓање на постојното државно уредување, а не ретко исто така поврзано и со создавањето на новите национални држави: само 5 држави од сегашните 19 источноевропски држави одговараат на старите национални држави каков што постоела пред почетокот на промена на системот кон крајот на 80-тите години. Новите национални држави беа создавани како непосредна политичка последица на предснсовачките избори. Преку првите компетитивни избори победија политички сили коишто се залагаа (оптираа) за државна независност на земите-членки на поранешните источноевропски федерации и за легитимна политичка основа при остварувањето на нивните политички цели

2. Предснсовачките избори постојано се карактеризираа со доминантна политичка линија на конфликтот: поларизација помеѓу за и против државната независност. На овој *political cleavage* (политички расцеп) беа подредени сите други линии на конфликти или беа во него интегрирани. Ова важи за социјализмот наспроти антисоцијализмот, за етничкото мнозинство наспроти етничкото малцинство, за земјата наспроти државата, лево наспроти десно. Но постои при тоа јасна корелација помеѓу *proindependence* и антикомунистички, повеќе урбана и десно ори-

ентирана опција на етничкото мнозинство од една страна, како и *anti-independence*, прокомунистички повеќе селска и лево ориентирана опција на етничките малцинства од друга страна. *Pro-independence*-силите ги репрезентираа специфичните актери за транзиција: народните движења, политичките коалиции или големите етнички партии. *Anti-independence*-силите, напротив, ги застапуваа деловите или фракциите на комунистичките партии и политичките организации на големите етнички малцинства. По државната независност се распаднаа овие "актери на транзицијата" во многу политички партии и фракции, коишто веќе ја постигнале својата главна политичка цел.

3. Постоеше јасна врска помеѓу типовите на избори и изборните системи. Во предснсовачките избори од 1990 доминираше апсолутниот мнозински систем. Тој беше применет во 8 од 12 случаи. Во демократските основачки избори на старите национални држави тие беа применети само во еден од 6-те случаи, а во новите национални држави само во 3 од 13 случаи. Апсолутниот мнозински систем сепак се задржа до 1995 само во 3 земји во коишто не се одржаа промените на моќта. Во три земји тој беше заменет со мешовитиот изборен систем, во две со пропорционалниот изборен систем. Мнозинскиот избор без исклучок беше напуштен од новите политички елити (Хрватска, Летонија, Литванија, Молдавија), а од старите политички елити само во Албанија и остатокот од Југославија. По нивното распаѓање големите "актери на транзиција" немаа повеќе политички интерес за мнозинскиот систем и, конечно, затоа што политичките позиции и водечките организаторски предимства на старите владеечки елити полека исчезнаа.

Доминацијата на мнозинскиот систем беше, како што се покажа, последица на одредените типови на системските промени (*Трансформација, управување од горе*). Опцијата за мнозинскиот систем беше мотивирана во прв ред од политичката моќ: Старите владеечки елити ова го сфатиле како институционален механизам за нивното одржување на власт. Овие политички калкулации сепак често не престанаа. *"It is ironical that the preservation of the Soviet imposed highly majoritarian electoral rules helped to turn Communist defeat into debacle"* (иронично е дека зачувувањето на Советот наметната високо мажоритарни изборни правила, и тие помогнаа да го преобрат комунистичкиот пораз во дебакл) (Taagerberg: 1990: 306). Апсолутниот мнозински систем во три од 8-те земји донесе конечно изборна победа на старите комунистички елити и ги исполни само делумно политичките интенции на нивните поборници.

4. Поради доминантната политичка поларизација избор-

ниот систем ја овозможи концентрацијата на бирачките гласови на два политички актери. Таа произведе: а) двопартиски системи во четири од деветте случаи, еднопартиски системи односно партиски системи со една доминантна партија во три случаи, повекепартиски системи во два случаи; б) вештачко мнозинство за со гласови најсилната партија во парламентот и еднопартиски влади во седум случаи.

Апсолутниот мнозински систем не го унапреди (поттикну) создавањето на модерни политички партии и партиски системи во Источна Европа, туку тоа го попречи во многу земји како во Украина, Белорусија и Македонија. Од една страна ова се случи по пат на кандидатура на независни или кандидати без партија, од друга страна, пак, преку создавање на политички не профилирани и организаторски слабо врзани блокови. Од тоа резултираше често "непартиска" структура на парламентите, во кои доминираа лабаво врзаните фракции. Наведените ефекти зборуваат против мнозинскиот систем во неразвиените партиски демократии во Источна Европа.

5. Во основачките избори доминираше *пропорционалниот систем*, којшто беше применет во девет од 18 случаеви. Тој беше воведен на два начини: а) преку фактичка *капитулација* на комунистичката владачка елита во старите национални држави, со последица што на новата елита и беше целосно препуштено создавањето на институциите; б) преку изборната победа на големите опозициони "актери на транзиција" во предосновачките избори којшто по државната независност, по правило, доживеаја распарчување и поради тоа ги загубија политичките и организаторските претпоставки за опција на мнозинскиот систем.

6. Пропорционалните изборни системи во Источна Европа се релативно *униформни*. Во сегашниот миг не постои никаков чист пропорционален систем, никаков *single transferable vote* и никаков пропорционален систем со персонална листа според германскиот пример. Се работи многу повеќе за пропорционален систем во изборни единици со повеќе кандидати со елиминационен праг во врска со крутата листа и поодделно давање на глас. Истражувачите на избори поради тоа го нагласуваат диференцирањето на елиминациониот праг, т.е. воведувањето на високи процентуални пречки за изборните коалиции во неколку земји, како скоро единствен "творчески" придонес за постопните западни изборни институции.

7. Овој тип на пропорционален избор - ако не се земе предвид особениот случај на Полска од 1991 година - ги произведе очекуваните дејства: а) повекепартиски системи во три од седумте партии¹⁾; б) релативно парламентарно мнозин-

ство за партиите со релативно мнозинство на изборните гласови кај само незначителни диспропорционални ефекти - три случаи на апсолутно парламентарно мнозинство за една партија или партиска коалиција (Чехословачка 1990, Романија 1990 и Молдавија 1994); в) коалициони влади во сите освен во трите наведени држави. Ние во Источна Европа имаме работа со сеуште широко слабо структурирани партии и малку стабилни партиски системи. Ова присилува кон извесна релативизација на категоријата на одмерениот плурализам на Сартори и въздржаната проценка на зависност помеѓу пропорционалниот и мнозинскиот изборен систем.

8. Комбинираните изборни системи беа применети кај основачките избори во шест од 18 случаи. Тие беа воведени исто така на два начина: а) по пат на компромис на старите и новите политички елити во старите национални држави; б) по пат на изборна победа на опозиционите или комунистичките партии-наследнички во предосновачките избори. Двете групи на елити не се чувствувашаа повеќе доволно "силни" за класичните системи на мнозинскиот модел и сеуште не "преслаби" за другите форми на пропорционалниот модел. Комбинираните изборни системи им отворија широко поле за различни институционални комбинации заради постигнување на саканите политички резултати. Од оваа перспектива би можело под комбинираните системи мешовитиот доминантен изборен систем да се означи како моментално институционално решение за транзиционата владачко-политичка пат ситуација во Источна Европа. Секако треба да се земе предвид дека провизорните решенија се покажаа како моментални и не со долг век на траење, а структурата на партиските системи би можела среднорочно да биде замрзната преку развојот на одредените изборни системи. Ако се промени брзо и драстично владачкиот-политички баланс на моќта во сеуште неконсолидираните млади демократии, тогаш се веројатни реформи на изборните системи. На тоа може да укаже и фактот, што мешовитиот изборен систем во две земји (Бугарија и Југославија) е заменет со пропорционалниот изборен систем. Ова, по правило, се случува тогаш, кога мнозинскиот натпревар на релевантните политички актери не им ветува повеќе никакви политички предимства во рамките на комбинираните системи.

9. Генерализираното функционално оправдување на мешовитиот изборен систем преку неговите политички дејства беше доведено во прашање, којшто дејства се покажаа изрично зависни од контекстот и кои можеа да одговорат на оние од

¹⁾ Предвид беа земени само партиите со повеќе од 5% парламентарни мандати

пропорционалниот систем, како и на оние од мнозинскиот систем. Тие политички дејства создадоа во два случаи двопартиски системи, вештачки мнозинства и еднопартиски влади, потпомогнаа сепак на другите повеќепартиски системи и коалициони влади.

10. Генералната тенденција во практиката на изборните системи во Источна Европа досега е во насока на пропорционалниот систем. Враќањето кон мнозинскиот систем изгледа неверојатно. Мешовитиот изборен систем фунгира(ше) често како преодна форма од мнозинскиот кон пропорционалниот систем.

Овие тенденции би можеле да се потврдат во таа мерка, во којашто ќе се консолидираат младите демократии. Во сепакшот отвореното обликување на државниот систем (von Beyme 1994) напротив мнозинскиот избор би можел да се сфати исто така како стратешко средство кое прашањето на моќта ќе го насочи во една или во друга насока. Отворената руска ситуација на делегираната демократија (O'Donnell 1994) објаснува во кои рамки кои политички калкулации мнозинскиот или елементите од мнозинскиот изборен систем би можеле да бидат инструментализирани во комбинираниот изборен систем во политичката игра на моќта.

Избор од литературата:

- Abraham** Samuel. 1995. *Early Elections in Slovakia: A State of Deadlock*, in: *Government and Opposition* (30) 1: 86-100.
- Abromeit** Heidrun. 1993. *Interessenvermittlung zwischen Konkurrenz und Konkordanz*. Opladen.
- Adam** Frane (Hrsg). 1993. *Votive in politika po Slovensko*. Ljubljana.
- Agh** Attila. 1992. *Difficulties and Obstacles for the European Constitution. Observations from the Central European Countries*. Hungarian Centre for Democracy Studies Foundation, Budapest.
- Agh** Attila (Hrsg). 1994. *The Emergence of East Central European Parliaments. The First Steps*. Hungarian Center of Democracy Studies, Budapest.
- Altmann** Franz-Lotar (Hrsg). 1994. *Reformen und Reformen in Osteuropa*. Regensburg.
- Arato** Andrew. 1994. *Elections, Coalitions and Constitutionalism in Hungary*, in: *East European Constitutional Review* (3) 3-4: 26-33.
- Arel** Dominique/Wilson Andrew. 1994. *The Ukrainian Parliamentary Elections*, in: *RFE/RL Research Report* (3) 26: 6-17.
- Ashley** Stephen. 1990. *Bulgaria*, in: *Electoral Studies* (9) 4: 312-318.
- Babst** Stefanie. 1991. *Die neuen sowjetischen Parteien und Gruppierungen-ein systematischer Überblick*, in: *Zeitschrift für Parlamentsfragen* (22) 1: 89-110.
- Babst** Stefanie. 1992. *Wahlen in Ungarn, der CSFR und Polen: Erschweren Wahlgesetze die Regierbarkeit?* in: *Zeitschrift für Parlamentsfragen* (23) 1: 69-83.
- Babst** Stefanie. 1994. *Rußlands Suche nach einer neuen politischen Ordnung*, in: *Zeitschrift für Parlamentsfragen* (25) 2: 283-298.
- Babić** Arsen. 1992. *Izborni zakoni i polupredsednički sistemi*, in: *Politička misao* (29) 2: 39-47.
- Banazak** Boguslav. 1992. *Die Entwicklung des politischen Wahlrechts 1949-1991*, in: *Recht in Ost und West* (36) 5: 129-133.
- Barany** Zoltan D. 1990. *On the Road to Democracy: The Hungarian Elections of 1990*, in: *Sudosteuropa* (39) 5: 318-329.
- Batt** Judy. 1991. *The End of Communist Rule in East Central Europe: A Four-Country Comparison*, in: *Government and Opposition* (26) 3: 368-390.
- Berglund** Sten/Dellenbrant Jan Ake (Hrsg). 1991. *The New Democracies in Eastern Europe: Party Systems and Political Cleavages*. Brookfield/Vermont.
- Beyme** Klaus von (Hrsg). 1992. *Demokratisierung und Parteiensysteme in Osteuropa: Geschichte und Gesellschaft*, Heft 3: 271-291.
- Beyme** Klaus von. 1994. *Systemwechsel in Osteuropa*. Frankfurt a.M.
- Babić** Adolf. 1993. *The Emergence of Pluralism in Slovenia: in: Communist and Post-Communist Studies* (26) 4: 367-386.
- Bingen** Dieter. 1990. *Vorgeschichte und Phasen des Systemwechsels in Polen 1989*. *Berichte des Bundesinstitutes für ostwissenschaftliche und*

- Birch, Sarah.** 1995. *The Ukrainian Parliamentary and Presidential Elections of 1994*, in: *Electoral Studies* (4) 1: 93-99
- Bischof, Henrik.** 1990. *Analyse der ersten freien Wahlen in Osteuropa - Ungarn, Tschechoslowakei, Rumänien, Bulgarien*, in: *Forschungsinstitut der Friedrich-Ebert-Stiftung, Bonn*
- Bischof, Henrik.** 1991a. *Polen auf dem Weg zur Demokratie. Am Vorabend der ersten freien Wahlen*, *Forschungsinstitut der Friedrich-Ebert-Stiftung, Bonn*
- Bischof, Henrik.** 1991b. *Nach den ersten Wahlen in Polen*, *Forschungsinstitut der Friedrich-Ebert-Stiftung, Kurzpapiere Nr. 15, Bonn*
- Bischof, Henrik.** 1991c. *Neuwahlen in Bulgarien*, in: *Forschungsinstitut der Friedrich-Ebert-Stiftung, Kurzpapiere Nr. 14, Bonn*
- Blais, Andre.** 1991. *Rasprava o izbornim sustavima*, in: *Politička misao* (28) 3: 84-108
- Bogdanor, Vernon/Butler, David (Hrsg.).** 1993. *Democracy and Elections. Electoral Systems and Their Political Consequences*, Cambridge.
- Bogdanor, Vernon.** 1990. *Founding Elections and Regime Change*, in: *Electoral Studies* (9) 4: 288-294
- Bozoki, Andras.** 1993. *Hungary's Road to Systemic Change: The Opposition Roundtable*, in: *East European Politics and Society* (7) 2: 276-308
- Brahm, Heinz.** 1994. *Bulgarien an einem Kreuzweg. Berichte des Bundesinstitutes für ostwissenschaftliche und internationale Studien 44*, Köln
- Broki, Lubomir/Mansfeldova, Zdenka.** 1993. *Die letzten Wahlen in der CSFR 1992 und die Lage danach. Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien 2*, Köln
- Bruszt, Laslo.** 1989/1990. *The Negotiated Revolution in Hungary*, in: *Social Research* (57) 2: 365-387
- Bungs, Dzintars.** 1993. *Moderates Win Parliamentary Elections in Latvia*, in: *RFE/RL Research Report* (2) 28: 1-6
- Butenschön, Marianne.** 1992. *Estland, Lettland, Litauen. Das Baltikum auf dem langen Weg in die Freiheit*, München
- Butora, Martin/Butorova, Zora.** 1993. *Slovakia after the Split*, in: *Journal of Democracy* (4) 2: 71-83
- Cakirpaloglu, P./Verejic, D.** 1992. *Izborni vo Makedoniji 1990*, Institut za sociološki i političko-pravni istraživanja, Skopje
- Clark, Terry D.** 1995. *The Lithuanian Political Party System: A Case Study of Democratic Consolidation*, in: *East European Politics and Society* (9) 1: 41-62
- Colomer, Josep M.** 1995. *Strategies and Outcomes in Eastern Europe*, in: *Journal of Democracy* (6) 2: 74-85
- Cotta, Maurizio.** 1995. *Structuring the Party Systems of New Democracies: Coalitions, Alliances, Fusions and Splits during the Transition and Posttransition Stages (unveröffentlicht Ms.)*
- Crampton, Richard J.** 1995. *The Bulgarian Elections of December 1994*, in: *Electoral Studies* (14) 2: 236-240
- Crawford, Beverly/Lijphart, Arend.** 1995. *Explaining Political and Economic Change in Post-Communist Eastern Europe*, in: *Comparative Political Studies* (28) 2: 171-199
- Chronicle of Parliamentary Elections and Developments, Inter-Parliamentary Union* 25, 26/1992, 27/1994, 28/1994, Genf.
- Dahrendorf, Ralf.** 1990. *Betrachtungen über die Revolution in Europa*, Stuttgart
- Davies, Ph. J./Ozolins, A. V.** 1994. *The Latvian Parliamentary Elections*, in: *Electoral Studies* (13) 1: 83-86
- Deren-Antoljak, Stefica.** 1993. *Uspjeh izbornog zakona na oblikovanje madjarskog parlamenta*, in: *Politička misao* (30) 1: 32-56
- Deren-Antoljak, Stefica.** 1993a. *Volitve na Hrvatskem v zupanijski dom Sabora*, in: *Teorija in praksa* (30) 5/6: 519-528
- Di Palma, Giuseppe.** 1990. *To Craft Democracies. An Essay on Democratic Transition*, Berkeley
- East, Roger.** 1992. *Revolutions in Eastern Europe*, London/New York.
- Electoral Systems A World-Wide Comparative Study, Inter-Parliamentary Union, Genf, 1993*
- Feist, Ursula/Uttitz, Pavel.** 1990. *"Die Früchte der Revolution in den nchtigen Händen", Parteien und Wahlen in der Tschechoslowakei*, in: *Zeitschrift für Parlamentsfragen* (21) 4: 582-599
- Fitzmaurice, John.** 1993. *The Estonian Elections of 1992*, in: *Electoral Studies* (12) 2: 168-173
- Fitzmaurice, John.** 1995. *The Hungarian Election of May 1994*, in: *Electoral Studies* (14) 1: 71-80
- Fitzmaurice, John.** 1995. *The Slovak Election of September 1*, in: *Electoral Studies* (14) 2: 203-206
- Freudenstein, Roland.** 1995. *Verfassungsdebatte und Regierungskrise: Polen 1995*, in: *Konrad-Adenauer-Stiftung (KAS) Auslandsinformationen* (11) 3: 54-62
- Gabanyi, Anneli Ute.** 1990. *Die Wahlen in Rumänien*, in: *Südosteuropa* (39) 7/8: 405-428
- Gabanyi, Anneli Ute.** 1990a. *Rumaniens unvollendete Revolution*, in: *Europa Archiv* (45) 12: 371-380
- Gabanyi, Anneli Ute.** 1993. *Die Moldova zwischen Rußland, Rumänien und Ukraine*, in: *Außenpolitik* (44) 1: 97-106
- Gabanyi, Anneli Ute.** 1994. *Die Parlamentswahlen in Moldova vom 27.2.1994*, in: *Südosteuropa* (43) 8: 453-477
- Gallagher, Michael.** 1991. *Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems*, in: *Electoral Studies* (10) 1: 33-51
- Gerlich, Peter/Plasser, Fritz/Ullrich, Peter (Hrsg.).** 1992. *Regimewechsel, Demokratisierung und politische Kultur in Ost-Mitteleuropa (Dokumentation)*, Böhlau/Wien/Köln/Graz
- Gjuzelev, B.** 1992. *Bulgarien zwischen der Parlaments- und Präsidentenwahlen*, in: *Südosteuropa* (41) 10: 613-632
- Glaefner, Gert Joachim.** 1994. *Demokratie nach dem Ende des Kommunismus. Regimewechsel, Transition und Demokratisierung im Postkommunismus*, Opladen
- Götz, Roland/Halbach, Uwe.** 1992. *Die Nachfolgestaaten der UdSSR - Kurz vorgestellt*

- I und II in: Osteuropa (42) 6 und 7 512-535/582-594
- Grad** Franz 1993 Novi voljni sistem z volilno zakonodajo. Institut za javno upravo pri Pravni fakulteti, Ljubljana
- Grdesic** Ivan/**Kasapovic** Mirjana/Siber Ivan 1989 Interesi i ideje u SKJ. Informator, Zagreb
- Grdesic** Ivan u.a. 1991 Hrvatska u izborima '90. Naprijed, Zagreb
- Grofman** Bernard/**Lijphart** Arend (Hrsg.) 1986 Electoral Laws and Their Political Consequences. New York
- Hatschikjan** Magardisch A./**Weilmann** Peter R. (Hrsg.) 1994 Parteilandschaft in Osteuropa. Paderborn
- Hatschikjan** Magardisch A. 1994 Parteienstaat oder Führerdemokratie? Politik Parteien und die Wahlen in Bulgarien 1990-1992. in: Hatschikjan Magardisch A./**Weilmann** Peter R. (Hrsg.) Parteilandschaft in Osteuropa. Paderborn
- Hermans** Ferdinand A. 1968 Demokratie oder Anarchie? Untersuchungen über die Verhältnisswahl. Köln/Opladen
- Hoff** Magdalene/**Timmermann** Heinz 1994 Belarus in der Krise. Die "Partei der Macht" drängt auf Rückwendung nach Russland. Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien 22. Köln
- Höhmman** Hans-Hermann (Red.) 1993 Aufbruch im Osten Europa. Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien. München
- Hoppe** Hans-Joachim 1992 Demokratischer Machtwechsel in Albanien. in: Osteuropa (42) 7 609-620
- Hoppe** Hans-Joachim 1992 Albanien in Umbruch. in: Südosteuropa (41) 1
- Hribar** Tine 1991 Zacetek in konec Demosa. in: Nova Revija (19) 116
- Huntington** Samuel P. 1990 The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. Norman/London
- Ishiyama** John T. 1993 Founding Elections and the Development of Transitional Parties. The cases of Estonia and Latvia 1990-1992. in: Communist and Post-Communist Studies (26) 3 227-299
- Ishiyama** John T. 1994 Electoral Rules and Party Nomination Strategies in Ethnically Cleaved Societies: The Estonian Transitional Election of 1990. in: Communist and Post-Communist Studies (27) 2 177-192
- Jasiewicz** Krzysztof 1993 Polish Politics on the Eve of the 1993 Elections. Toward Fragmentation or Pluralism. in: Communist and Post-Communist Studies (26) 4 387-411
- Jicinsky** Zdenek/**Mikulic** Vladimir 1994 Das Ende der Tschechoslowakei 1992 in verfassungsrechtlicher Sicht (Teil II). Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien 44. Köln
- Karatnycky** Adrian 1995 Ukraine at the Crossroads. in: Journal of Democracy (6) 1 117-130
- Kasapovic** Mirjana 1992 The Structures and Dynamics of the Yugoslav Political Environment and Elections in Croatia. in: Seroka Jim/Pavlovic Vukasin (Hrsg.) 1992 The Tragedy of Yugoslavia. The Failure of Democratic Transformation. New York
- Kasapovic** Mirjana 1993 Segmentirani ili "rovovski" izborni sustavi. in: Politička misao (32) 1 199-212
- Kitschelt** Herbert 1992 The Formation of Party Systems in East Central Europe. in: Politics and Society (20) 1 7-50
- Klingemann** Hans-Dieter 1994 Die Entstehung wettbewerbsorientierter Parteiensysteme in Osteuropa. in: Zapf, W./Dierkes, M. (Hrsg.) Institutionenvergleich und Institutionendynamik. Jahrbuch des Wissenschaftszentrums Berlin für Sozialforschung. Berlin 13-38
- Kolar** Othmar 1994 Die Parlaments- und Präsidentschaftswahlen im September und Oktober 1992 in Rumänien - Die Regierung Vacaroiu. in: Österreichische Ostehefte (26) 2 211-230
- Korosenyi** Andras 1990 Hungary. in: Electoral Studies (9) 4 337-345
- Korosenyi** Andras 1991 Revival of the Past or New Beginning? The Nature of Post-Communist Politics. in: Political Quarterly (62) 1 52-74
- Korosenyi** Andras 1993 Stable or Fragile Democracy? Political Cleavages and Party System in Hungary. in: Government and Opposition (28) 1 87-104
- Krivic** Matevz 1990 Izbori u Sloveniji 1990. in: Politička misao (27) 2 11-28
- Kuusela** Kimmo 1994 The Founding Electoral Systems in Eastern Europe. 1989-91. in: Priddyham G./Vanhanen T. (Hrsg.) Democratization in Eastern Europe. London/New York 128-150
- Kuzio** Taras 1993 Das Mehrparteiensystem in der Ukraine. Identitätsprobleme, Konflikte und Lösungen. in: Osteuropa (43) 9 825-838
- Kuzio** Taras 1994 The Multi-Party System in Ukraine on the Eve of Elections: Identity Problems, Conflicts and Solutions. in: Government and Opposition (29) 1 109-127
- Lardreyet** Gyi 1991 The Probleme with PR. in: Journal of Democracy (2) 3 30-35
- Lijphart** Arend 1991 Constitution Choices for New Democracy. in: Journal of Democracy (3) 1 72-84
- Lijphart** Arend 1992 Democratization and Constitutional Choices in Czechoslovakia, Hungary and Poland 1989-1991. in: Journal of Theoretical Politics (4) 2 207-223
- Lijphart** Arend 1994 Electoral Systems and Party Systems. Oxford
- Lipset** Martin Seymour/**Rokkan** Stein (Hrsg.) 1967 Party Systems and Voter Alignments. Cross National Perspectives. New York
- Loewenberg** Gerhard 1993 Die neuen politischen Eliten Mitteleuropas: Das Beispiel der ungarischen Wahlversammlung. in: Zeitschrift für Parlamentsfragen (24) 3 438-457
- Lucky** Christian 1994 Table of Twelve Electoral Laws. in: East European Constitutional Review (3) 2 65-77
- Lukashuk** Alexander 1993 Belarus. A Year on a Treadmill. in: RFE/RL Research Report (2) 1 64-68
- Mackow** Jerzy 1992 Polens Weg i die Dritte Republik. in: Thaysen, Uwe/Kloth, Hans Michael (Hrsg.) 1992 Wandel durch Repräsentation-Repräsentation im Wandel. Baden-Baden 69-101

- Markic, Bostjan.** 1992. Volitive 1992. in: *Teorija in Praksa* (29) 11/12: 1176-1182
- Marko** Bojan. 1995. *The Ukrainian Parliamentary Elections in March-April 1994.* in: *Europa-Asia-Studies* (47) 2: 229-249
- Markus, Gyorgy G.** 1993. Politische Konfliktlinien und Legitimation in Osteuropa. Der Fall Ungarn. in: *Osteuropa* (43) 12: 1167-1180
- Markus, Ustina** 1994. Belarus Elects Its First President. in: *RFL/RL Research Report* (3) 30: 1-7.
- McGregor, James.** 1993. How Electoral Laws Shape Eastern Europe's Parliaments. in: *RFE/RL Research Report* (2) 4: 11-18
- Melone, Albert P.** 1994. *Bulgaria's National Round Table Talks and the Politics of Accommodation.* in: *International Political Science Review* (15) 3: 257-273
- Merkel, Wolfgang** (Hrsg.), unter Mitarbeit von **Marianne Rinza**. 1994. *Systemwechsel 1. Theorien, Ansätze und Konzeptionen.* Opladen
- Mihajlovic, Srecko u a.** 1991. *Od izbornih rezultata do slobodnih izbora.* Univerzitet u Beogradu, Beograd
- Mikhailovskaia, Inga/Kuzminski, Evgenii.** 1994. Making Sense of the Russian Elections. in: *East European Constitutional Review* (3) 2: 59-64
- Millard, Francis.** 1992. The Polish Parliamentary Elections of October 1991. in: *Soviet Studies* (44) 5: 837-856
- Mircev, Dimitar.** 1992. Makedonija na poti k neodvisnosti in demokraciji. in: *Teorija in Praksa* (29) 3/4: 384-390
- Nelson, Daniel D.** 1990. Romania. in: *Electoral Studies* (9) 4: 355-366
- Nohlen, Dieter.** 1990. *Wahlrecht und Parteiensystem.* Opladen
- Nohlen, Dieter** (Hrsg.). 1994. *Lexikon der Politik. Band 2. Politikwissenschaftliche Methoden* (Hrsg. von Dieter Nohlen und Rainer-Olaf Schultze). München
- Nohlen, Dieter.** 1995. *Elections and Electoral Systems.* New Delhi
- O'Donnell, Guillermo.** 1992. *Democracia delegativa?* in: *Cuadernos del CLAEH*, 61: 5-20
- Offe, Claus.** 1994. *Der Tunnel am Ende des Lichts. Erkundigungen der politischen Transformation im Neuen Osten.* Frankfurt a M./New York
- Olson, David M.** 1993. Dissolution of the State. Political Parties and the 1992 Elections in Czechoslovakia. in: *Communist and Post-Communist Studies* (26) 3: 301-314
- Ott, Alexander.** 1995. *Die Politischen Parteien in der Ukraine. Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien 13.* Köln
- Petkov, Ivan.** 1994. *Rhetorisch-sentimentale Fragen und Machtwille* Bulgariens Institutionen im Übergang zur demokratischen Gesellschaft. in: *Pradetto, August* (Hrsg.). *Die Rekonstruktion Ostmitteleuropas.* Opladen
- Pettai, Vello A.** 1994. *Estonia: Old Maps and New Roads.* in: *Journal of Democracy* (5) 1: 117-125
- Potichnyj, Peter J.** 1994. *Formation of Political Parties in Ukraine. Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien 1, Köln*
- Pradetto, August** (Hrsg.). 1994. *Die Rekonstruktion Ostmitteleuropas.* Opladen
- Quade, Quentin L.** 1991. PR and Democratic Statecraft. in: *Journal of Democracy* (2) 3: 36-41

- Raciborski, Jacek** (Hrsg.). 1991. *Wybory in narodziny demokracji w krajach Europy srodkowej i wschodniej.* Uniwersytet Warszawski, Instytut socjologii, Warszawa
- Rac, W. Douglas.** 1971. *The Political Consequences of Electoral Laws.* New Haven/London
- Riker, William H.** 1982. The Two-Party System and Duverger's Law. An Essay on the History of Political Science. in: *American Political Science Review* (76) 4: 753-766
- Rokkan, Stein.** 1980. Eine Familie von Modellen für die vergleichende Geschichte Europas. in: *Zeitschrift für Soziologie* (9) 2: 118-128
- Roskin, Michael G.** 1992. The Emerging Party System of Central and Eastern Europe. in: *East European Quarterly* (27) 1: 47-63
- Rüb, Friedbert W.** 1994. Die Herausbildung politischer Institutionen in Demokratisierungsprozessen. in: *Merkel, Wolfgang* (Hrsg.). *Systemwechsel 1. Theorien, Ansätze und Konzeptionen.* Opladen. 111-137.
- Sakwa, Richard.** 1995. *The Russian Elections of December 1993.* in: *Europa-Asia-Studies* (47) 2: 195-227
- Sartori, Giovanni.** 1976. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis* Bd. 1. Cambridge
- Sartori, Giovanni.** 1994. *Comparative Constitutional Engineering - An Inquiring into Structures, Incentives and Outcomes.* Harndsmith
- Schade, Wolf.** 1991. *Das Parteienspektrum in der Republik Polen.* in: *Osteuropa* (41) 10: 953-962
- Schneider, Eberhard.** 1993. Der russische Volkskongress: Fallbeispiel für den schwinigen Weg zur parlamentarischen Demokratie. in: *Hömann, Hans-Hermann* (Red.) *Aufbruch im Osten Europas.* München: 110-122
- Schneider, Eberhard.** 1994. *Die Parlamentsneuwahlen in Russland vom Dezember 1993.* in: *Osteuropa* (44) 5: 442-453
- Schrammayer, Klaus.** 1994. *Die bulgarischen Parteien.* in: *Sudosteuropa* (43) 6/7: 336-360
- Seks, Vladimir/Sokol, Smiljko/Crnici, Zlatko** (Hrsg.). 1992. *Hrvatsko izborno zakonodavstvo. Zbirka pravnih propisa.* Zagreb
- Shlapentokh, Vladimir.** 1994. *The Russian Election Polls* in: *Public Opinion Quarterly* (58) 4: 579-602
- Siber, Ivan.** 1993. *Structuring the Croatian Party Scene.* in: *Croatian Political Science Review* (30) 2: 111-129
- Sislin, John.** 1991. *Revolution Betrayed? Romania and the National Salvation Front.* in: *Studies in Comparative Communism* (24) 4: 395-411
- Slater, Wendy.** 1994. *Russia's Plebiscite on a New Constitution.* in: *RFE/RL Research Report* (3) 3: 1-7
- Slider, Darrell.** 1990. *The Soviet Union.* in: *Electoral Studies* (9) 4: 295-302
- Smolar, Alexander.** 1990. *Durch die Wüste. Die Dilemmas des Übergangs.* in: *Transit* (1) 1: 65-78
- Smolar, Alexander.** 1994. *A Communist Comeback? The Dissolution of Solidarity.* in: *Journal of Democracy* (5) 1: 70-84

- Starovoitova** Galina 1993. Weimar Russia. in: *Journal of Democracy* (4) 3 106-109
- Sternberger** Dolf/Bernhard Vogel (Hrsg.) 1969. *Die Wahl der Parlamente und anderer Staatsorgane*. Berlin
- Stepien** Jerzy 1995. Das Wahl- und Parteienrecht in Polen-bisherige Erfahrungen. in: *KAS-Auslandsinformationen* (11) 4 52-62
- Szajkowski** Bogdan (Hrsg.) 1991. *New Political Parties of Eastern Europe and Soviet Union*. Harlow
- Szajkowski** Bogdan 1992. The Albanian Election of 1991. in: *Electoral Studies* (11) 2 157-161
- Taagepera** Rein/Shugart, Matthew S. 1989. *Seats and Votes. The Effects and Determinants of Electoral Systems*. New Haven/London
- Taagepera** Rein 1990. A Note of the March Elections in Estonia. in: *Soviet Studies* (42) 2 329-333
- Taagepera** Rein 1990a. The Baltic States. in: *Electoral Studies* (9) 4 303-311
- Thayssen** Uwe/Kloth, Hans Michael (Hrsg.) 1992. *Wandel durch Repräsentation-Repräsentation im Wandel*. Baden-Baden
- The Act No. XXXIV of 1989. On the Elections of Members of Parliament 1994. National Election Office of the Ministry of the Interior. Budapest
- The Act of 28th May 1993. On Elections to the Sejm of the Republik of Poland 1993. Warschau
- Timmermann** Heinz 1994. Die KP-Nachfolgeparteien in Osteuropa: Aufschwung durch Anpassung an nationale Bedingungen und Aspirationen. *Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien* 31. Köln
- Tismaneanu** Vladimir 1993. The Quasi-Revolution and its Discontents: Emerging Political Pluralism in Post-Ceausescu Romania. in: *East European Politics and Society* (7) 2 309-348
- Tokcs** Rudolf L. 1990. Von Post Kommunismus zur Demokratie. Politik. Parteien und Wahlen in Ungarn. in: *Aus Politik und Zeitgeschichte B* 45 16-33
- Tolgyessy** Peter 1992. Die "ausgehandelte" Revolution zwischen Apathie und Zivilgesellschaft. in: *Thayssen Uwe/Kloth Hans-Michael (Hrsg.) Wandel durch Repräsentation-Repräsentation im Wandel*. Baden-Baden 35-45
- Tolz** Vera 1994. Russia's New Parliament and Yeltsin: Cooperation Prospects. in: *RFE/RL Research Report* (3) 5 1-6
- Twozdecki** H. 1994. The Polish Parliamentary Elections of 1993. in: *Electoral Studies* (13) 2 180-185
- Uibopuu** Henn-Jurli 1990. Die Verfassungs- und Rechtsentwicklung der baltischen Staaten 1988-1990. *Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien* 61. Köln
- Vasovic/Vucina/Goati** Vladimir (Hrsg.) 1993. *Izbori i izborni sistemi*. Belgrad
- Vinton** Louisa 1993. Polands New Election Law. Fewer Parties. Same Impasse? in: *RFE/RL Research Report* (2) 28 7-17
- Vodicka** Karel 1991. Die Neue Parteienlandschaft in der Tschechoslowakei. in: *Osteuropa* (41) 2 150-159
- Waschkuhn** Arno 1994. *Institutionentheoretische Ansätze*. in: *Nohlen, Dieter (Hrsg.) Lexikon der Politik. Band 2. Politikwissenschaftliche Methoden* (Hrsg. von

- Dieter Nohlen und Rainer-Olaf-Schultze), München: 463-469.
- Webb** W.L. 1992. The Polish General Election of 1991. in: *Electoral Studies* (11) 2 166-170
- Whightman** Gordon 1990. Czechoslovakia. in: *Electoral Studies* (9) 4 319-326
- Whightman** Gordon 1993. Czechoslovak Parliamentary Elections of 1992. in: *Electoral Studies* (12) 1 83-86
- White** Stephen 1990. Democratizing Eastern Europe. The Election of 1990. in: *Electoral Studies* (9) 4 277-287
- Wyman** M. u. a 1994. The Russian Elections of 1993. in: *Electoral Studies* (13) 3 254-271
- Zakon o izboru odbornika i poslanika u skupštine društveno-političkih zajednica. Službeni list SR Bosne i Hercegovine. Nr. 12 (31. Juli 1990).
- Zakon o volitvah v Državni zbor. Uradni list Republike Slovenije Nr. 44 (12. September 1992)
- Zakon o državnem svetu. Uradni list Republike Slovenije. Nr. 44 (12. September 1992)
- Zakon o izboru saveznih poslanika u Vece građana Savezne skupštine. Službeni list SFR Jugoslavije (23. Oktober 1992)
- Zakon Voca poslanika i Senata Rumunije. Nr. 68/1992. in: Vasovic, Vucina/Goati. Viadimir (Hrsg.) Izbori i izborni sistemi. Belgrad
- Zakosek** Nenad 1994. Struktura i dinamika hrvatskog stranackog susteva. in: *Revija za sociologiju* (25) 1/2 23-39
- Ziemer** Klaus 1992. Fehlstart in die Demokratie? Prämissen, Struktur und Aufsätze des neuen polnischen Parteiensystems. in: *Beyme, Klaus von (Hrsg.) Demokratisierung und Parteiensysteme in Osteuropa. Geschichte und Gesellschaft*. (3) 311-333

Dokumente

- Cronicle of Parliamentary Elections and Developments. Inter-Parliamentary Union. Genf* Vol 25 (1991), Vol 26 (1992), Vol 27 (1994) Vol 28 (1994).
- Electoral Systems. A World-Wide Comparative Study. Inter-Parliamentary Union. Genf* 1993
- Zakon o izboru odbornika i poslanika u skupštine društveno-političkih zajednica. Službeni list SR Bosne i Hercegovine. Nr. 12 (31. Juli 1990).
- Zakon o volitvah v Državni zbor. Uradni list Republike Slovenije 44 (12. September 1992)
- Zakon o Državnem svetu. Uradni list Republike Slovenije. Nr. 44 (12. September 1992)
- Hrvatsko izborno zakonodavstvo. Zbirka pravnih propisa. Narodne novine. Zagreb 1992
- Zakon o izboru saveznih poslanika u Vece građana Savezne skupštine. Službeni list SFR Jugoslavije (23. Oktober 1992)
- Zakon Voca poslanika i Senata Rumunije. Nr. 68/1992. in: Vasovic, Vucina/Goati. Viadimir 1993. Izbori i izborni sistemi. Centar/Radnicka stampa. Belgrad

The Act of 28th May, 1993 On Elections to the Sejm of the Republic of Poland, Warsaw, 1993

Act No XXXIV of 1989 On the Elections of Members of Parliament, National Election Office of the Ministry of the Interior, Budapest, 1994